

ЛОКАЛЬНІ ФЕМІНІСТИЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ ЯК ВАЖЕЛІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ОБОРОНИ, ЯКА ТРИВАЄ

- ОЛЕНА СТРЕЛЬНИК
- ЛЮДМИЛА ЮЗВА
- ТАМАРА ЗЛОБІНА

2025

Докторка наук Олена Стрельник — соціологиня та дослідниця гендерних питань. У фокусі її досліджень доглядова праця, вплив війни на жінок, гендерну (не)рівність та фемінізм в Україні.

Email: olena.strelnyk@gmail.com

Кандидатка наук Людмила Юзва — соціологиня та експертка з методології дослідження, застосовує інноваційні методи в соціальних дослідженнях, зокрема дослідження гендерних питань в Україні.

Email: lyvdmilay@gmail.com

Кандидатка наук Тамара Злобіна — феміністична філософиня, в її фокусі — соціальні трансформації в Україні. Голова громадської організації «Експертний ресурс Гендер в деталях», яка продукує та поширює інформацію про гендерні питання і проблеми.

Email: genderindetails@gmail.com

Дослідження реалізовано ГО «Експертний ресурс Гендер в деталях» у співпраці з Німецьким інститутом розвитку та сталості (IDOS).

Видано за фінансової підтримки Федерального міністерства економічного співробітництва та розвитку Німеччини (BMZ) на підставі рішення Німецького Бундестагу.

Рекомендований бібліографічний опис для цитування:

Стрельник О., Юзва Л., Злобіна Т. (2025). Локальні феміністичні перспективи як важелі трансформації для сталого розвитку в Україні у контексті всеохопної оборони (IDOS Discussion Paper x/2025). Бонн: Німецький інститут розвитку та сталості

Переклад українською мовою: Альона Грузіна.

Відмова від відповідальності:

Погляди, висловлені у цьому документі, належать автор(кам) і не обов'язково відображають погляди чи політику Німецького інституту розвитку та сталості (IDOS).

IDOS Discussion Paper / German Institute of Development and Sustainability (IDOS) gGmbH

ISSN 2751-4439 (Print)

ISSN 2751-4447 (Online)

ISBN 978-3-96021-xxx-x (Print)

DOI: <https://doi.org/10.23661/idpx.2025>

© German Institute of Development and Sustainability (IDOS) gGmbH

Tulpenfeld 6, 53113 Bonn

Email: publications@idos-research.de

<https://www.idos-research.de>

Printed on eco-friendly, certified paper.

The institutes of the Johannes-Rau-Forschungsgemeinschaft are institutionally funded by the state of NRW

АНОТАЦІЯ

Це дослідження дискусійно аналізує важливу роль феміністичних перспектив та дій у сприянні сталим гендерно-трансформаційним змінам в Україні в контексті оборони від російської збройної агресії, що триває. Підкреслюється здатність феміністичних рухів сприяти довгостроковим зрушенням у напрямку гендерної рівності та соціальної інклюзії з акцентом на правах жінок та ЛГБТ+ людей. Попри виклики війни, феміністичні активістки продовжують наполягати на трансформаційній політиці, яка не лише задовольняє нагальні потреби суспільства воєнного часу, а й закладає основу для гендерно чутливої оборони, інклюзивного відновлення та повоєнної відбудови. В цьому дослідженні розглядається вплив феміністичних дій та перспектив на різні сфери українського суспільства; перешкоди, з якими вони стикаються, та можливості, які залишаються для посилення феміністичної політики під час та після війни. Хронологічними рамками дослідження є період від 2014 по 2024 рік, що відповідає тривалості війни росії проти України, з особливим акцентом на період повномасштабного російського вторгнення з 2022 по 2024 рік.

Ключові слова: фемінізм, феміністична політика, гендерно-трансформаційні зміни, війна росії проти України, Україна.

ЗМІСТ

Анотація.....	3
Зміст.....	4
Абревіатури	6
Стислий огляд	7
1. Вступ.....	14
1.1. Контекст дослідження	15
1.2. Проблематика дослідження	18
1.3. Дослідницькі питання	19
1.4. Концептуальні засади	20
2. Методологія	22
2.1. Методи збору даних.....	22
2.2. Принципи дослідження.....	24
2.3. Аналіз даних.....	25
3. Передумови гендерної рівності в Україні — кабінетне дослідження	26
3.1. Короткий огляд контексту: стан гендерної (не)рівності та прав жінок в Україні.....	28
3.2. Гендерно-трансформаційні зміни на політичному рівні.....	31
3.3. Соціокультурні очікування щодо гендерних ролей як фактор впливу на гендерно-трансформаційні зміни	33
3.4. Феміністичні перспективи, дії та найзначніші досягнення феміністичного руху у 2022–2024 рр	35
3.5. Підсумок розділу 3: передумови гендерної рівності в Україні — кабінетне дослідження	38
4. Вплив фемінізму на гендерно-трансформаційні зміни: обмеження та можливості.....	41
4.1. Загальна характеристика впливу феміністичних перспектив і дій на українське суспільство та його різні сфери.....	42
4.2. Структурні перешкоди для впливу фемінізму на українське суспільство.....	45
4.3. Опоненти та прибічники фемінізму.....	49
4.4. Вплив фемінізму на гендерно-трансформаційні зміни в умовах війни: можливості та обмеження.....	53
4.5. Підсумок розділу 4: вплив фемінізму на гендерно-трансформаційні зміни — обмеження та можливості.....	56
5. Феміністичні перспективи.....	59
5.1. Феміністичні перспективи: огляд.....	60
5.2. Феміністичні перспективи у відновленні та повоєнній відбудові	63
5.3. Підсумок розділу 5: феміністичні перспективи.....	65
6. Феміністичні дії	68
6.1. Феміністичні дії та активізм в умовах війни	69
6.2. Що можна зробити для посилення впливу фемінізму на суспільний розвиток та гендерно-трансформаційні зміни	73
6.3. Підсумок розділу 6: феміністичні дії	75
7. Висновки	77
7.1. Теми, які потребують додаткового вивчення	79
7.2. Ключові висновки	81

7.3. Рекомендації: основні політики для феміністичного впливу на гендерно-трансформаційні зміни	83
1. Посилення ролі жінок в ухваленні рішень та державній політиці....	83
2. Боротьба з гендерними стереотипами та посилення просвітницької діяльності	83
3. Підтримка економічної спроможності жінок	84
4. Урахування доглядової праці та відповідної інфраструктури як невід'ємних чинників для розширення економічних прав і можливостей жінок	84
5. Забезпечення гендерно чутливих політик відновлення, повоєнної відбудови та оборони	85
6. Протидія гендерно зумовленому насильству та забезпечення правового захисту	86
7. Залучення міжнародних партнерств до реалізації феміністичних політик	87
8. Інтерсекційність та інклюзивність: фемінізм як комплексна політика змін	87
9. Надання необхідної підтримки феміністичним організаціям	88
Посилання	90
Додатки	93
Додаток А. Анкета опитування	93
Додаток В. Соціально-демографічні характеристики респондент_ок	109
Додаток С. Інструкція для інтерв'ю	112
Додаток D. Докладна інформація щодо кластерного розподілу інформанток	114
Додаток Е. Гайд щодо проведення фокус-груп	115
Діаграми	
Діаграма 1. Вплив феміністичних перспектив	
Діаграма 2. Сфери впливу та перешкоди для фемінізму	
Діаграма 3. Мапа середовищ, у яких функціонують гендерні стереотипи	
Діаграма 4. Ставлення різних груп до феміністичних перспектив	
Діаграма 5. Феміністичні перспективи в порядку денному різних періодів	
Діаграма 6. Залученість до діяльності феміністичних організацій	
Таблиці	
Таблиця 1. Населення та рівень народжуваності	
Таблиця 2. Ринок праці (зайнятість) та економіка	
Таблиця 3. Освіта	
Таблиця 4. Суспільне життя та процес ухвалення рішень	
Таблиця 5. Середня очікувана тривалість життя при народженні залежно від статі (роки)	
Таблиця 6. Кількість материнських смертей на 100 000 народжених живими дітей	
Таблиця 7. Частка дітей до трьох років, зарахованих до закладів дошкільної освіти	
Таблиця 8. Середня тривалість неоплачуваної доглядової роботи (хвилин на день)	

АБРЕВІАТУРИ

ВПО	внутрішньо переміщені особи
ГвД	«Гендер в деталях»
ГЗН	гендерно зумовлене насильство
ГО	громадські (неприбуткові) організації
ЄС	Європейський Союз
ОГС	організації громадянського суспільства
ООН	Організація Об'єднаних Націй
СНПК	сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
ФГД	фокус-групова дискусія, фокус-групи
UNFPA	Фонд ООН у галузі народонаселення

«Війна — це, безперечно, трагедія, але певним чином ми намагаємось її використовувати і як можливість. Можливість сформулювати нові правила, про які раніше не замислювались, пристосуватися до нових умов та побачити абсолютно інші перспективи»
(лідерка жіночої організації, інтерв'ю 4).

СТИСЛИЙ ОГЛЯД

Це дослідження має чітку структуру, де ми рухаємось від загального до конкретного. Воно починається з пояснення контексту дослідження та концептуальних дилем, поступово переходячи до ключових висновків. Наприкінці кожного розділу подані докладні підсумки наведених даних та висновки експертів. Хронологічними рамками дослідження є період від 2014 року по 2024 рік, що відповідає тривалості війни росії проти України, з особливим акцентом на період повномасштабного російського вторгнення з 2022 по 2024 рік.

Контекст. У 2024 році український жіночий рух відзначив своє 140-річчя, що вказує на тривалу історію боротьби жінок за свої права в умовах суспільних та політичних викликів. Революція Гідності (2013–2014 рр.), початок росією війни проти України (з 2014 року) та проактивна участь жінок у волонтерській та військовій діяльності за час цих подій спричинили значні дискусії на гендерну тематику і сприяли змінам. На відміну від росії, де консерватизм є державною ідеологією, Україна визнала гендерну рівність та права ЛГБТ+ як частину своєї державної політики.

Попри те, що повномасштабне вторгнення у 2022 році загострило типові гендерні проблеми та спричинило появу нових, їх існування та чисельність самі собою не є відкатом у питаннях гендерної рівності. Українське суспільство й держава відреагували на проблеми, пов'язані з війною, в емансипативний спосіб, і прогрес у сфері гендерної рівності на рівні державної політики, суспільного ставлення до гендерних ролей та публічного дискурсу станом на грудень 2024 року був відчутним. Українські феміністки прагнуть очолити суспільну дискусію щодо гендерної рівності і соціальної інклюзії та впровадити їх у державні політики щодо оборони й відбудови. **Головна дослідницька проблема цієї роботи — збереження та реалізація гендерно-трансформаційних (феміністичних) політик під час війни.** Ми фокусуємось на дослідженні впливу феміністичних перспектив та дій на гендерно-трансформаційні зміни в Україні, а також на тому, як досягнення українського феміністичного руху можуть слугувати підґрунтям для розробки сталої гендерно-трансформаційної (феміністичної) політики в майбутньому.

Методологія дослідження ґрунтується на комбінованому підході, який поєднує кількісні (опитування 720 осіб) та якісні (20 експертних інтерв'ю та 5 фокус-групових дискусій) методи, що частково застосовувалися паралельно. Методологічний інструментарій цих трьох підходів був узгоджений так, щоб отримані дані щодо однакових тематичних блоків можна було коректно

порівнювати. Як додатковий метод був застосований аналіз відкритих джерел, зокрема державної статистики, репрезентативних опитувань, адвокаційних ініціатив феміністичного руху (як-от тексти петицій) і законодавчих актів, пов'язаних із гендерною рівністю.

Розділ 3. Передумови гендерної рівності в Україні — кабінетне дослідження

Результати кабінетного дослідження підтверджують, що на момент повномасштабного вторгнення у 2022 році Україна мала значний прогрес у скороченні гендерних розривів і послідовну державну політику щодо гендерної рівності. Наприклад, розрив у середньомісячній заробітній платі між жінками та чоловіками скоротився з 25,4% у 2016 році до 18,6% у 2021 році, а також були запроваджені важливі політики, зокрема гендерні квоти у виборчих списках політичних партій (2019 р.). У 2022–2024 рр. українське суспільство та влада продемонстрували емансипативну реакцію на гендерні виклики, загострені повномасштабним вторгненням. Були ухвалені п'ять нових державних політик, спрямованих на забезпечення гендерної рівності.

Хоч виклики, спричинені війною, суттєво впливають як на українських жінок, так і на феміністичні організації, це не сприяє посиленню консервативних ідей у суспільстві, що підтверджують результати опитувань станом на грудень 2024 року. Ба більше, соціологічні опитування свідчать про поступове, але незворотне просування до егалітарного розподілу гендерних ролей та збільшення підтримки рівних прав для ЛГБТ+ людей. Цей прогрес варто оцінювати з обережністю, оскільки уявлення про ролі жінок у суспільній сфері змінюються швидше, ніж уявлення про ролі жінок у приватній сфері. Наприклад, репрезентативне опитування, проведене в березні 2023 року, засвідчило зниження частки українців, які вважають, що «чоловіки є кращими лідерами, ніж жінки» (з 43% до 24%), а також тих, хто вважає, що «головне призначення жінки — народжувати дітей» (з 64% до 59%) (Український ветеранський фонд, 2023). Цей розрив створює передумови для неоднозначного сприйняття ролей жінок, а стереотипи та упередження й надалі будуть основними перешкодами на шляху до гендерно-трансформаційних змін у різних сферах.

Фемінізм в Україні залишається активним і помітним, сприяючи розбудові руху та організовуючи адвокаційні ініціативи (зокрема, три успішні петиції до державних органів влади, участь у розробці зазначених державних політик та створення Альянсу з гендерно відповідального та інклюзивного відновлення в Україні), а також надаючи підтримку вразливим групам.

Розділ 4. Вплив фемінізму на гендерно-трансформаційні зміни: обмеження та можливості

Аналіз емпіричних даних, отриманих за допомогою кількісного опитування та якісних методів дослідження, показав, що більшість респонденток (67%) оцінюють вплив феміністичних перспектив на українське суспільство як помірний. Сферами, де ці перспективи стикаються з найбільшими перешкодами,

є політика (82% — перешкоди, 18% — вплив) та військова служба (75% — перешкоди, 11% — вплив). Наступними за рівнем спротиву є сфери економіки (43% — перешкоди, 9% — вплив), безпеки (41% — перешкоди, 7% — вплив) та родина (45% — перешкоди, 22% — вплив). Найбільший вплив, за оцінками, спостерігається в сферах медіа (17% — перешкоди, 66% — вплив), культури (16% — перешкоди, 61% — вплив), громадському секторі (24% — перешкоди, 51% — вплив) та освіті (24% — перешкоди, 41% — вплив). Ці результати відповідають загальним уявленням про ставлення до фемінізму в Україні. Найбільшу підтримку надають активіст(к)и за права жінок, натомість сексистки, консерваторки та релігійні організації становлять окрему опозиційну групу. Донорські організації та громадянське суспільство ближчі до прихильників, однак ситуація не така однозначна. Такі важливі суспільні гравці, як держава, заклади освіти, широка громадськість, роботодавці та політичні партії, здебільшого ігнорують феміністичні перспективи.

Дані кількісного опитування щодо деяких питань контрастують із висновками експертних інтерв'ю — експертки оцінюють вплив фемінізму як значний, особливо в політиці та військовій сфері. Ця розбіжність пояснюється тим, що експертки оцінювали не лише поточний вплив, а й прогрес за останні 10–20 років, спираючись на свої знання про законодавчі зміни, державні політики та адвокаційні ініціативи (докладніше див. Розділ 3). На відміну від цього, учасниці опитування репрезентують широку громадську думку, зосереджуючись на сьогоденні й не помічаючи щоденного впливу цих змін. Серед можливих причин низького рівня впливу державної гендерної політики на повсякденне життя можна назвати: 1) негативне сприйняття фемінізму суспільством, що знижує рівень готовності публічних осіб порушувати феміністичні теми; 2) розрив між формуванням національної політики та її реалізацією на місцях; 3) формальний підхід до впровадження політик через брак обізнаності, знань і навичок у відповідальних осіб на місцевому рівні; 4) обмежені ресурси на місцях і надмірне навантаження працівниць місцевого самоврядування (здебільшого жінок) без належної підтримки та чітких інструкцій.

Стереотипи й упередження були визначені фундаментальними перешкодами для впровадження гендерно-трансформаційних змін у різних сферах.

Російське повномасштабне вторгнення спричинило неоднозначний вплив на можливості фемінізму впливати на гендерно-трансформаційні зміни. З одного боку, це посилює гендерні стереотипи щодо «традиційно чоловічих» сфер, експерт(к)и також наголошують на зменшенні впливу жінок на процеси ухвалення рішень через сприйняття війни як «чоловічої справи». Жіночі організації були змушені переорієнтувати свою діяльність на кризові питання, віддаючи пріоритет виживанню, а не стратегічному розвитку і посуваючи деякі теми на другий план. З другого боку, криза обумовила необхідність оптимального використання людських ресурсів у військовій та економічній сферах — це створило вікно можливостей для ширшого залучення жінок до «традиційно чоловічих» професій. Прагнення України до євроінтеграції та вимоги міжнародних партнерів та донорів також створюють вікно можливостей для феміністичного впливу. Релокація мільйонів українських жінок і їхнє знайомство з більш егалітарними цінностями в інших країнах у довгостроковій

перспективі також можуть сприяти поширенню феміністичних ідей. Ці суперечливі тенденції співіснують, перетинаються та конфліктують одна з одною, що, ймовірно, і пояснює результати соціологічних опитувань (докладніше див. Розділ 3), які вказують на повільний, але стабільний прогрес у напрямку егалітарного розподілу гендерних ролей із 2014 року — і ця тенденція не припинилася після 2022 року.

Розділ 5. Феміністичні перспективи

Аналіз отриманих даних демонструє сприйняття учасни_цями феміністичного порядку денного, а також те, які феміністичні перспективи (теми, ідеї, пропозиції та вимоги) вони вважали найпоширенішими, враховуючи їхню динаміку в часі (до, під час і після повномасштабного вторгнення).

Незмінні перспективи: протидія та запобігання насильству над жінками, економічні права жінок, протидія дискримінації жінок.

Перспективи, які отримують менше уваги: соціальна інклюзія та підтримка жінок, протидія сексуальній та репродуктивній експлуатації (як-от сурогатному материнству), захист трудових прав жінок, неоплачувана доглядова праця, статус жінок у фемінізованих та доглядових галузях праці, проблеми соціального захисту (разом із факторами, що впливають на повернення біженок), інтерсекційність, зокрема й щодо прав ЛГБТ+ людей.

Перспективи, пов'язані з війною: права жінок у збройних силах, статус жінок у сфері безпеки та оборони, сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом.

Перспективи відновлення та повоєнної відбудови: питання репродуктивної (доглядової) праці та її підтримувальної інфраструктури, демографічні виклики та очікуваний репродуктивний тиск на жінок, проблеми реінтеграції ветеран_ів (зокрема очікуване зростання гендерно зумовленого насильства), залучення жінок до «традиційно чоловічих» професій, політична участь жінок, разом із викликами, що стосуються ймовірного пріоритетного політичного представництва колишніх військовослужбов_ців (більшість із яких чоловіки), а також ризик перешкод у реалізації політичних прав для тих, що виїхали за кордон під час війни (здебільшого жінки). Експертки попереджають, що повоєнна відбудова не має зводитися до реконструкції довоєнного стану, а має передбачати інклюзивну трансформацію та системну інтеграцію феміністичних підходів.

Визначити науково точний вплив феміністичних перспектив на гендерно-трансформаційні зміни доволі складно. Непрямим підтвердженням впливу цих перспектив є позитивна динаміка гендерної рівності з 2014 року, адже зміни не відбуваються одночасно. Повільне, але поступове зростання рівня гендерної рівності є свідченням реального впливу, а також того, що навіть повномасштабне вторгнення станом на грудень 2024 року не змогло зупинити прогрес гендерно-трансформаційних змін (докладніше див. Розділ 3). Державні гендерні політики, впроваджені у 2022–2024 рр., тематично відповідають сталим і домінуючим напрямкам українського феміністичного порядку денного

(протидія насильству щодо жінок, економічні права жінок, запобігання їх дискримінації). Разом із тим структурні перешкоди, описані в Розділі 4, вказують на межі впливу феміністичних перспектив, особливо зважаючи на те, що учасни_ці кількісного опитування наголошували: ключові суспільні гравці здебільшого ігнорують (але не заперечують) феміністичні перспективи.

Розділ 6. Феміністичні дії

Аналіз емпіричних даних демонструє, як учасниці опитування сприймали трансформацію феміністичних перспектив у феміністичні дії (організації, проекти, ініціативи, програми, кампанії, ініційовані феміністками або іншими (про)феміністичними діяч_ами).

Форми феміністичних дій, які найчастіше згадували учасниці опитування, переважно стосуються **адвокації**, а саме: інформаційні кампанії, освітні проекти, підтримка жіночих груп та ініціатив, а також активізм і протести. Опитані також наголосили на значній залученості жіночих організацій до **гуманітарної діяльності**, причому масштаб цієї діяльності, зумовлений воєнними викликами, обмежує їхню зосередженість на стратегічному розвитку для гендерно-трансформаційних змін.

Феміністичні дії, згадані експертками та учасни_цями фокус-груп, узгоджуються зі сталими та воєнними феміністичними перспективами, докладно розглянутими в Розділі 5. Результати кількісного дослідження демонструють низький рівень залученості учасниць опитування до діяльності феміністичних організацій — лише 16%. За результатами кількісного опитування найпоширенішими формами діяльності є інформаційні кампанії та освітні проекти (82% згадок), підтримка жіночих груп та ініціатив (79%), а також участь в активізмі й протестах (56%). Ці дії можуть бути пов'язані з будь-якою тематичною сферою феміністичних перспектив, розглянутих у Розділі 5. Отже, рівень впровадження окремих феміністичних перспектив у конкретні феміністичні дії потребує подальшого дослідження.

Рекомендації учасниць опитування щодо шляхів та інструментів посилення впливу фемінізму на гендерно-трансформаційні зміни також можна розглядати як опис найбільш потенційно ефективних феміністичних дій. Їхні рекомендації можна згрупувати в три блоки: 1) підвищення обізнаності та популяризація фемінізму; 2) інтеграція феміністичних перспектив у процес ухвалення рішень; 3) контроль за виконанням державних зобов'язань у питаннях гендерної рівності. Порівняння з результатами емпіричного аналізу в Розділі 6.1 показує, що блок 1 доволі повно реалізується у феміністичних діях, тоді як блоки 2 і 3 потребують додаткових зусиль.

Висновки

Російська війна проти України, яка триває з 2014 року, спричинила геополітичні умови, що сприяють поширенню феміністичних перспектив. Утім

повномасштабне вторгнення у 2022 році справило суперечливий вплив на можливості фемінізму впливати на гендерно-трансформаційні зміни. Протилежні тенденції співіснують і входять у конфлікт одна з одною, що може призвести до невизначених результатів, які значною мірою залежать від тривалості війни та її результатів.

В умовах війни соціальна ситуація швидко змінюється, що створює виклики для феміністичної адвокації. **До тем, які потребують подальшого дослідження, належать такі:** участь жінок у політиці, зокрема виклики, пов'язані з голосуванням жінок-біженок за кордоном; зміни на ринку праці разом із перспективами сталого працевлаштування у «традиційно чоловічих» сферах і можливе збільшення гендерного розриву в оплаті праці; вплив неоліберальних реформ на фемінізовані сфери, такі як медицина та освіта; криза маскулінності серед чоловіків, які не воюють, разом із тими, що уникають мобілізації; ризики потенційного консервативного відкату та обмеження репродуктивних прав жінок; поглиблення фемінізації бідності, особливо серед вразливих категорій жінок; а також різноманітний досвід нових соціальних груп, таких як біженки, внутрішньо переміщені особи та жителі прифронтових або окупованих територій — усе це потребує подальшого гендерно чутливого аналізу.

КЛЮЧОВІ ВИСНОВКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТАКІ:

Вікно можливостей. Євроінтеграція, міжнародні зобов'язання та законодавство щодо гендерної рівності створюють умови для поступового прогресу в цих сферах. Війна й тривала поточна криза створюють умови для залучення жінок до сфер, які раніше вважалися чоловічими, сприяючи більшій гнучкості в розподілі гендерних ролей і активізуючи пошук адаптивних рішень у відповідь на нові реалії.

Перешкоди. Попри те, що мешканки міст із вищою освітою демонструють більш прихильне ставлення до фемінізму, консервативні погляди все ще зберігаються. Основною перешкодою залишаються стереотипи й упередження, оскільки багато хто сприймає гендерну нерівність як неактуальну проблему. Жінки стикаються з подвійним навантаженням у публічній та приватній сферах, а також із поширеними упередженнями щодо фемінізму разом із асоціацією його з радикальними ідеями.

Механізми й стратегії. Взаємодія з жінками у сфері гуманітарної допомоги сприяє поглибленню їхньої обізнаності у феміністичних питаннях. Наголошення на Євроінтеграції, міжнародних зобов'язаннях і гендерній рівності як ключових європейських цінностях, поряд із викриттям антигендерної риторики як частини ідеології «руського миру» в комунікації з владою та суспільством, може слугувати важливим інструментом гендерно-трансформаційних змін. Пріоритетними мають бути комунікаційні теми, які відображають проблеми значної кількості українок, зокрема такі, що стосуються неоплачуваної доглядової праці, низької оплати в сферах догляду та прямої дискримінації на ринку праці. Фемінізм має розвиватись у ширший рух за соціальну справедливість.

Обмеження трансформації та чутливі питання. Війна, що триває, суттєво ускладнює сталий розвиток та виснажує як матеріальні, так і психологічні ресурси суспільства. Відмінності в досвіді різних соціальних груп призводять до розбіжностей, ускладнюючи взаєморозуміння та гальмуючи реформи. Навіть у разі перемир'я Україна залишається під загрозою повторної агресії, тому оборона й відбудова потребують гендерно чутливого підходу для запобігання патріархальній мілітаризації. Чутливі теми, такі як домашнє насильство в родинях військових і сексизм у збройних силах, потребують зваженого підходу у висвітленні.

Рекомендації: основні напрямки політики для феміністичного впливу на гендерно-трансформаційні зміни:

1. Посилення ролі жінок в ухваленні рішень та формуванні публічної політики.
2. Боротьба з гендерними стереотипами та розширення освітніх ініціатив.
3. Підтримка розширення економічних прав і можливостей жінок.
4. Розгляд доглядової праці та інфраструктури як необхідного елемента розширення економічних прав і можливостей жінок.
5. Забезпечення гендерно чутливого підходу до відновлення, повоєнної відбудови та оборонної політики.
6. Протидія гендерно зумовленому насильству та посилення правового захисту постраждалих.
7. Залучення міжнародного партнерства до впровадження феміністичних політик.
8. Інтерсекційність та інклюзивність: фемінізм як комплексна політика змін.
9. Підтримка феміністичних організацій на всіх необхідних рівнях.

1. ВСТУП

У цьому дослідженні застосована логіка поступового переходу від загального до конкретного. У вступі розглядається контекст дослідження та притаманні йому концептуальні дилеми, після чого подані мета дослідження й методологія. Структура основної частини дослідження побудована за тим самим принципом: у Розділі 3, спираючись на кабінетний аналіз, поданий поточний стан гендерної рівності в Україні, а також головні досягнення феміністичного руху за 2022–2024 роки. У Розділі 4 на основі емпіричних даних проаналізовані перешкоди й можливості для впливу фемінізму на гендерно-трансформаційні зміни. У Розділі 5 розглянуті феміністичні перспективи, а в Розділі 6 проаналізовані феміністичні дії на основі емпіричних даних щодо ключових тематичних напрямів українського фемінізму та видів практичної діяльності. Кожен розділ містить короткий підсумок, у якому виокремлені основні висновки та надані додаткові експертні пояснення. У розділі «Висновки» узагальнені результати дослідження й запропоновані рекомендації.

Хронологічними рамками дослідження є період від 2014 по 2024 рік, що відповідає тривалості війни росії проти України, з особливим акцентом на період повномасштабного російського вторгнення з 2022 по 2024 рік.

1.1 Контекст дослідження

У 2024 році український феміністичний рух відзначив своє 140-річчя. Початком відліку вважається 1884 рік, коли Наталія Кобринська заснувала «Товариство руських жінок». У той час українські етнічні землі були поділені між Австро-Угорською та Російською імперіями. Попри цей поділ, українські жінки об'єднали зусилля для боротьби за свої національні та жіночі права.

Радянська доба в історії України характеризувалася неоднозначним ставленням до прав жінок. З одного боку, радянське законодавство формально закріплювало рівні права, а офіційна ідеологія стверджувала, що гендерна рівність вже досягнута. Жінок активно залучали до ринку праці, а держава запропонувала так званий гендерний договір між державою та працюючими матерями, що передбачав надання послуг із догляду дітей, соціального забезпечення та освіти. З другого боку, дискримінація за ознакою статі, сексуальної орієнтації, через етнічне походження, расу або з будь-яких інших причин все ще зберігалась. Утім репресивна та брехлива політична система тоталітарної держави не дозволяла ані усвідомити ці несправедливості, ані чинити їм спротив.

Спадок радянського минулого ускладнив розвиток гендерної рівності в незалежній Україні. Протягом десятиліть суспільство переконували, що гендерної нерівності в Союзі Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) не існувало, а фемінізм подавали як атрибут «занепадаючого капіталізму». Це сформувало вкрай негативний образ фемінізму в 1990-х роках. Знадобилося понад 20 років, щоб упровадити гендерну рівність у публічний дискурс і сформуванати активістське середовище.

Під час Революції Гідності (Євромайдану) в 2013–2014 роках та на початку російської війни проти України (з 2014 року) жінки активно долучалися до ключових подій як волонтерки, активістки та лідерки. Це спричинило активні дискусії навколо гендерної тематики та призвело до гендерно-трансформаційних змін (зокрема ухвалення закону про гендерні квоти у виборчих списках партій, упровадження гендерно чутливих політик у сфері безпеки та оборони, криміналізація домашнього насильства тощо), що сформувало унікальний гендерний контекст для нинішньої війни.

Усі війни мають гендерний вимір, адже вони впливають на гендерні ідеології, соціальні відносини, розподіл гендерних ролей, соціальне становище жінок, чоловіків та інших гендерних груп, а також трансформують уявлення про маскуліність і фемінність. З 1980-х років тема цього впливу стала центральною в багатьох дослідженнях війни та безпеки з гендерної та феміністичної перспектив, переважно в англосаксонських і північноєвропейських академічних колах. Основний висновок таких досліджень — війни, як правило, загострюють гендерну нерівність і значно погіршують становище жінок. Зокрема, дослідники встановили, що війни, мілітаризація та патріархат тісно взаємопов'язані; гендерні ідеології, що формуються під час війни, ґрунтуються на есенціалістських уявленнях про чоловіків як «захисників», а жінок — як «тих, кого захищають»; унаслідок воєн гендерні ролі стають максимально поляризованими, а гендерна

нерівність посилюється. Також є думка, що війни, особливо національно-визвольні, підживлюють не лише мілітаризацію, а й націоналістичні дискурси, у яких жінки постають як біологічні, культурні та соціальні відтворювачки націй, а чоловіки — як їхні захисники та національні герої (Cockburn, 2012; Elveren & Moghadam, 2022; Enloe, 1983; Sjoberg, 2014; Yuval-Davis, 1997).

Водночас ці висновки потребують перегляду через унікальний характер повномасштабної війни росії проти України, яку Кратохвіл і О'Салліван (2023) називають «війною, не схожою на жодну іншу», оскільки вона виходить за межі суто військового протистояння. Вони стверджують, що російське вторгнення в Україну має гендерний аспект не лише в межах загальних гендерних закономірностей воєнних конфліктів, але й вирізняється тим, що відбувається під прапором так званих традиційних цінностей і спрямоване проти гендерної рівності та рівних прав для ЛГБТ+ людей. Так само Графф і Корольчук (2022) зазначають, що питання гендеру та сексуальної орієнтації є центральними в російській пропагандистській війні проти Європейського Союзу (ЄС) та «Заходу», і ця культурна війна значною мірою сприяла легітимації реальної війни проти України.

Унікальність цієї війни зумовлена щонайменше кількома факторами. По-перше, хоча деякі дослідники (Kennedy-Pipe, 2000) прогнозували, що майбутні війни будуть переважно гібридними й «віртуальними», а не традиційними збройними конфліктами за участі національних армій, Україна опинилася перед реальністю повномасштабної війни, що потребувала широкої мобілізації людських ресурсів для оборони. По-друге, Україна вступила в повномасштабну війну, маючи сталі державні політики гендерної рівності, прогрес у подоланні гендерного розриву та розвинений жіночий/феміністичний рух. По-третє, унікальний (гео)політичний та культурний контекст цієї війни (як зазначено вище), пов'язаний із процесами європейської інтеграції та прагненням українського суспільства дистанціюватися від культури й ідеології так званого «руського миру», є важливим чинником стабільності політики гендерної рівності та гендерно-трансформаційних змін.

Порівняння гендерних аспектів війни росії проти України з іншими війнами має свої обмеження, адже переважна більшість досліджень інших конфліктів була написана вже після їх завершення, тоді як наше дослідження відбувається в контексті війни, що триває. Ці та інші фактори унеможливають безпосереднє екстраполювання висновків щодо впливу війн, які вирували в інші часи та в інших контекстах, на ситуацію теперішньої війни росії проти України.

Другою суттєвою увагою є застосування аналітичного підходу, який розглядає сучасне українське суспільство крізь призму його минулого як частини СРСР. Хоча сучасний гендерний порядок частково є наслідком радянської спадщини (наприклад, концепції «гендерного контракту працюючої матері»), серед інтелектуалів переважає думка, що поняття «пострадянське суспільство» втратило аналітичну цінність у випадку України, адже вона вже завершила свій перехід. Події Революції Гідності (Євромайдану, 2013–2014) є одним із ключових маркерів завершення цього перехідного періоду, оскільки вони запустили процес віддалення від росії, яка розглядається як спадкоємиця радянської

репресивної системи, а подальша українська офіційна політика пам'яті була спрямована на декомунізацію.

1.2 Проблематика дослідження

Усупереч стереотипним феміністичним твердженням про те, що війни призводять до консервативного відкату та посилення патріархальних тенденцій у суспільстві, після початку війни росії проти України у 2014 році цього не сталося.

Попри те, що до і після Революції Гідності (Євромайдану) 2013–2014 років консервативні традиції та сексистські стереотипи залишалися впливовими в Україні, активні феміністичні дебати та поява популярних жінок-лідерок сприяли зміцненню суспільного руху в напрямку емансипації. Жінки, активно долучаючись до волонтерства, разом із військовим, вплинули на значні гендерні зміни в соціальній, військовій та політичній сферах, що привело до розгортання впливового публічного феміністичного дискурсу. До 2022 року в різних містах регулярно проводилися феміністичні марші та ЛГБТ+ прайди. Ця тенденція також проявилася в змінах законодавства (зокрема впровадженні виборчих квот) та зростанні суспільної свідомості щодо проблем сексизму й дискримінації. На відміну від росії, де мачизм, гомофобія та консерватизм слугують інструментами державної ідеології диктаторського режиму, в Україні гендерна рівність і права ЛГБТ+ людей сприймалися як складова євроінтеграції, що стимулювало державу до емансипативних змін.

У 2022 році повномасштабне вторгнення росії загальмувало досягнення феміністичного руху та спричинило таке велике навантаження на суспільство, що це поставило під загрозу подальший розвиток гендерної рівності та інклюзивності. Повномасштабне вторгнення знищило значну частину соціальної інфраструктури, спровокувало економічну кризу та змусило мільйони людей шукати безпечніші місця в інших регіонах України або за кордоном. Водночас воно спричинило численні гендерні проблеми: зростання рівня гендерно зумовленого насильства (ГЗН) та сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК); збільшення навантаження на жінок у сфері репродуктивної праці; подальшу фемінізацію бідності; розширення групи вразливих жінок (наприклад, вдів і соло-матерів); серед воєнних біжен_ок більшість становлять матері із дітьми; посилене навантаження на фемінізовані сектори зайнятості (освіта, охорона здоров'я, соціальна сфера); а також зниження рівня політичної та експертної представленості жінок. Попри те що війна поглибила традиційні гендерні проблеми та породила нові, їх наявність і масштаби не означають консервативного відкату (так званого *backlash*). Реакція українського суспільства та держави на проблеми, спричинені війною, була емансипативною, і станом на грудень 2024 року можна було спостерігати подальший прогрес у сфері гендерної рівності — як у державній політиці, так і в суспільному дискурсі та ставленні до гендерних ролей.

Українські феміністки докладають зусиль, щоб спрямувати публічний дискурс на утвердження гендерної рівності й соціальної інклюзії, а також інтегрувати ці принципи в державні політики в умовах оборони та відбудови. **Головна дослідницька проблема цього проєкту — здатність гендерно-трансформаційних (феміністичних) політик зберігати свою актуальність і вплив під час війни, що потребує оцінки їхніх досягнень, викликів і меж реалізації в Україні.**

1.3 Дослідницькі питання

Відповідно до цілей дослідницького проєкту «Локальні феміністичні перспективи як важелі трансформації для посилення гендерної рівності»¹ наш дослідницький процес ґрунтувався на чотирьох початкових дослідницьких питаннях, запропонованих IDOS:

- 1) Як наявні соціокультурні норми й практики разом із панівними системно-структурними умовами блокують сталий розвиток гендерно-трансформаційних політик.
- 2) Які локальні/національні феміністичні перспективи в локальному/національному контексті залишаються поза увагою.
- 3)
- 4) Які альтернативні стратегії розвитку можуть запропонувати локальні феміністичні перспективи для зміни домінуючих норм і практик.
- 5) Як можна використати наявні локальні та національні феміністичні перспективи для розширення доступу жінок, дівчат і ЛГБТ+ до послуг, інфраструктури, ресурсів, а також до неформальних і формальних політичних процесів в Україні.

Початкові дослідницькі питання були скориговані відповідно до специфіки українського контексту. Запропонована нижче концептуальна рамка сприяє пошуку відповідей на питання про те, **як феміністичні перспективи та дії в Україні впливають на гендерно-трансформаційні зміни в умовах оборонної війни та сприяють формуванню сталих гендерно-трансформаційних (феміністичних) політик.**

¹ Дослідницький проєкт «Локальні феміністичні перспективи як важелі трансформації для посилення гендерної рівності» спрямований на заповнення наявних прогалин у знаннях про локальні феміністичні перспективи в країнах-партнерах. IDOS співпрацює з трьома партнерськими організаціями в Гані, Індії та Україні. У партнерстві з Центром гендерних досліджень та документації з прав людини, Інститутом управління Гоа та «Гендером в деталях» проєкт досліджує потенціал локальних феміністичних перспектив як рушіїв трансформаційних змін для досягнення більшої гендерної рівності в Гані, Індії та Україні. В межах цього проєкту будуть підготовлені три дослідження, присвячені локальним феміністичним перспективам у Гані, Індії та Україні, а також узагальнювальне дослідження, що синтезує результати й рекомендації партнерських досліджень у контексті феміністичної політики розвитку та зовнішньої політики.

1.4 Концептуальні засади

Ми керуємося найвідомішим визначенням сталого розвитку, яке передбачає забезпечення потреб сьогодення без порушення можливостей майбутніх поколінь задовольняти власні потреби. Починаючи з 2019 року Україна реалізує Цілі сталого розвитку ООН, зокрема Ціль 5 «Гендерна рівність», та здійснює моніторинг їх виконання.

Водночас це дослідження відбувалося в умовах надзвичайних обставин, спричинених повномасштабною війною росії проти України. Хоча в огляді контексту ми показали, що війна не зупинила поступу українського суспільства на шляху до гендерної рівності на політичному та соціокультурному рівнях², загалом використання концепції «сталий розвиток» у контексті війни є проблематичним. Мовиться насамперед про те, що в умовах викликів, спричинених війною, політика сталого розвитку втрачає актуальність, оскільки на перший план виходять потреби захисту від збройної агресії та виживання.

У рамках цього дослідження ми використовуємо такі визначення.

«Сталими гендерно-трансформаційними змінами» називаємо стабільний розвиток українського суспільства в бік гендерної рівності, соціальної інклюзії та захисту прав жінок і ЛГБТ+, зокрема в контексті війни. Щоб досягти цієї мети, «гендерно-трансформаційні» або «феміністичні політики» враховують, яким чином інституції та соціальні групи формують і підтримують гендерні владні відносини, а також, як ці процеси можна змінити для побудови більш рівноправного, інклюзивного, безпечного та справедливого суспільства. Зважаючи на те, що український уряд не декларує феміністичних політик у жодній сфері, а феміністичний рух має обмежений вплив на політичні й соціальні процеси, не можна говорити про наявність феміністичних політик в українському контексті. Натомість ми зосереджуємося на аналізі впливу феміністичних перспектив і дій на гендерно-трансформаційні зміни в Україні, а також на тому, як досягнення українського феміністичного руху можуть стати основою для розробки сталих гендерно-трансформаційних (феміністичних) політик у майбутньому.

Під «феміністичними перспективами» розуміються теми, ідеї, підходи, ініціативи та вимоги феміністичного руху.

Під «феміністичними діями» розуміються проекти, ініціативи, програми та кампанії феміністок, а також (про)феміністичні ініціативи інших суб'єктів, зокрема роботодавців.

Ми беремо до уваги різноплановість феміністичного руху в Україні. Попри те що регіони України відрізняються певними показниками (зокрема рівнем релігійності), у рамках цього дослідження ми вважаємо феміністичний рух України та його вимоги відносно консолідованими на національному рівні. Ми вважаємо, що поділ на міські та сільські території, а також розташування в центрі

² Розділ 3 містить додаткові аргументи на підтвердження цієї думки.

чи на периферії відіграють значущу роль у діяльності феміністичних організацій. З огляду на масову хвилю вимушеного переміщення, спричинену війною, ми також залучаємо до нашого дослідження феміністок, які перебувають за кордоном, а також тих, що залишилися на тимчасово окупованих територіях. Ми також усвідомлюємо, що феміністичний рух в Україні є різноманітним як за видами діяльності, так і за ідеологічними напрямками, що знайшло відображення в дослідницькій методології.

2. МЕТОДОЛОГІЯ

2.1 Методи збору даних

У цьому дослідженні використана змішана методологія, що поєднує кількісні (опитування) та якісні (експертні інтерв'ю і фокус-групові дискусії, ФГД) методи, які частково були паралельними. Інструменти трьох методів дослідження скоординовані так, щоб отримані дані про однакові тематичні блоки можна було порівняти. Як додатковий метод був використаний аналіз даних із відкритих джерел: державної статистики, репрезентативних опитувань, адвокаційних ініціатив феміністичного руху (наприклад, текстів петицій) і законодавства у сфері гендерної рівності.

Опитування відбулося в травні–червні 2024 року на основі моделі KAP³ (Knowledge, Attitudes, Practices — знання, ставлення, практики) із застосуванням комп'ютеризованого методу вебінтерв'ювання (CAWI). Опитувальний лист наведений у Додатку А. Вибірка дослідження охоплює **720 учасниць** з усіх регіонів України разом із тими, котрі перебувають на тимчасово окупованих територіях або ж були змушені виїхати за кордон (ретельний аналіз соціально-демографічних характеристик учасниць наведений у Додатку В). Вибірка була сформована шляхом відкритого запрошення до участі та за принципом самовідбору учасниць. Оголошення про опитування було розміщене на Facebook- та Instagram-сторінках громадської організації (ГО) «Експертний ресурс Гендер в деталях» (далі — ГвД), аудиторія яких налічує 52 000 і 24 000 осіб відповідно. До опитування були залучені жінки, чоловіки та небінарні особи, які ідентифікують себе як фемініст(к)и. Для потрапляння у вибірку дослідження всі учасни_ці пройшли двоетапну перевірку. На першому рівні учасни_ці зазначали, чи ідентифікують себе як фемініст(к)и, а на другому висловлювали згоду або незгоду з основними феміністичними положеннями. З огляду на фокус дослідження та ризик недостатньої кількості чоловіків для статистичного порівняння, було ухвалене рішення, що учасники, які ідентифікують себе як чоловіки, могли залишити свої контактні дані в анкеті для участі у фокус-групі, однак вони не потрапили до опитування.

Двадцять глибинних інтерв'ю з феміністичними дослідницями та активістками були проведені у червні–липні 2024 року. Путівник для інтерв'ю можна знайти в Додатку С. Вибірка була сформована так, щоб охопити феміністок із різними ідеологічними поглядами, а також представниць різних сфер і напрямів діяльності. Для застосування цього підходу була створена карта потенційних учасниць, розподілених між шістьма кластерами: академічним і дослідницьким, професійним (у різних сферах), активістським (окремо виділений кластер

³ Модель KAP (Knowledge, Attitudes, Practices – знання, ставлення, практики) є методологічним підходом, що дозволяє аналізувати рівень обізнаності, ставлення та поведінкові практики певної соціальної групи стосовно конкретного питання чи проблеми. Цей підхід допомагає визначити, наскільки поінформованою є цільова аудиторія, як вона реагує на проблему та які зміни в поведінці необхідні для досягнення бажаних соціальних трансформацій.

активісток, які взаємодіють із владою), донорським та ідеологічним. Кластерний поділ є умовним і не виключає перетинів: наприклад, феміністична дослідниця може одночасно представляти ідеологічний або активістський кластер. Розгорнута інформація щодо розподілу інформанток за цими кластерами представлена в Додатку D. Інтерв'ю були проведені в онлайн-форматі через платформу Zoom. Середня тривалість інтерв'ю становила 50 хвилин. Записи всіх інтерв'ю були повністю транскрибовані й опрацьовані за допомогою спеціального програмного забезпечення із застосуванням індуктивного методу.

Протягом червня–липня 2024 року відбулося **п'ять фокус-групових дискусій (ФГД)** за участі 25 осіб (21 жінка, 4 чоловіки), організованих із дотриманням принципу гендерної чутливості: групи були поділені за гендерною ознакою (чотири жіночі та одна чоловіча). Гайд для фокус-групових дискусій (ФГД) представлений у Додатку E. Учасницями груп були феміністки, жінки, які підтримують емансипаційні ідеї, а також профеміністичні чоловіки, які дотримуються емансипаційних поглядів. Фокус-групові дискусії були проведені онлайн за допомогою платформи Zoom, а їхня середня тривалість становила 80 хвилин (мінімум — 75, максимум — 103). Всі аудіозаписи фокус-групових дискусій були розшифровані й піддані індуктивному аналізу.

Обмеження та рамки дослідження. Анкета для кількісного дослідження та інструменти для якісного дослідження (як для фокус-груп, так і для інтерв'ю) були узгоджені відповідно до дослідницьких питань, але не були повністю ідентичними. Ця часткова розбіжність інструментів збору даних — у поєднанні з індуктивним підходом до аналізу та відмінностями між групами респонденток — пояснює, чому деякі тематичні блоки звіту не спираються одночасно на результати всіх трьох методів збору даних.

Той факт, що війна ще триває, а соціальні процеси залишаються динамічними, створює обмеження для визначення тенденцій, тим більше що ситуація змінюється надзвичайно швидко. Феміністичні перспективи щодо повоєнної відбудови можуть змінитися залежно від того, як завершиться війна.

2.2 Принципи дослідження

Дослідження проводилося відповідно до принципів Кодексу етики соціолога та Етичних рекомендацій Європейського товариства фахівців із маркетингових досліджень, зокрема щодо інформованої згоди, анонімності й конфіденційності (учасни_ці інтерв'ю мали право самостійно визначати рівень анонімізації), а також інших етичних стандартів. Кожен етап дослідження був спроектований так, щоб урахувати потенційні гендерні та інші бар'єри, які могли б ускладнити участь у ньому жінок із різних соціальних груп та представни_ць маргіналізованих гендерних груп, і створити умови для отримання щонайширшого спектра жіночих поглядів.

Методологія дослідження базується на принципах феміністичної епістемології, зокрема: рефлексивності щодо власного досвіду та позицій дослідниць, застосуванні партисипативного підходу, врахуванні інтерсекційних нерівностей, а також трактуванні дослідження як форми політичної дії, здатної посилювати жінок і вразливі групи та сприяти соціальним змінам. Наша дослідницька команда практикувала рефлексивність, щоби вчасно виявляти й усвідомлювати можливі упередження та припущення, які можуть впливати на нашу перспективу як дослідниць. Ми вважаємо, що наша позиція як українських феміністичних дослідниць і активісток є перевагою для цього проєкту, оскільки вона забезпечила глибоке розуміння контексту, а також знання феміністичних мереж, організацій і лідерок.

Ми розглядаємо наших учасниць та феміністичну спільноту як співтворчинь знання: партисипативний підхід був ретельно застосований на всіх етапах дослідження. *На етапі адаптації дослідницьких питань, створення і тестування інструментарію:* після обговорень із командою ГвД (феміністками, які не були залучені до цього проєкту) дослідницькі питання були конкретизовані, а проєкт анкети пройшов валідацію в команді. *На етапі збору даних:* для проведення інтерв'ю була використана методика «м'якого підходу», що дозволяла уникнути нав'язування дослідницьких гіпотез і створити простір для вільного самовираження учасниць із можливістю уточнювальних запитань. *На етапі аналізу даних:* отримані результати, візуалізовані матеріали та короткі нотатки щодо перебігу дослідження та його ключових висновків були опубліковані на сторінках ГвД у соціальних мережах (загальне охоплення аудиторії — від 50 000 до 100 000 осіб щотижня). Ця платформа є популярною серед цільової аудиторії проєкту, до якої входять феміністичні волонтер(к)и, активіст(к)и та агент(к)и змін. Фінальні результати дослідження будуть широко представлені українським феміністичним спільнотам через аналітичні публікації або опубліковані інтерв'ю.

2.3 Аналіз даних

Кількісні дані подані у форматі масиву SPSS, у якому були виконані аналітичні операції, зокрема створення таблиць і крос-табуляцій. Отримані під час ФГД якісні дані були оброблені методом первинного кодування, а також проаналізовані за допомогою інструмента Voyant для текстового аналізу (Voyant, s.a.). Отримані під час інтерв'ю якісні дані були піддані індуктивному аналізу. Другий етап передбачав триангуляцію кількісних і якісних даних, а також зіставлення їх з іншими наявними даними.

3. ПЕРЕДУМОВИ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УКРАЇНІ — КАБІНЕТНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Росія почала війну проти України в 2014 році, анексувавши Крим і надавши підтримку сепаратистським силам у Донецькій і Луганській областях. Наш хронологічний огляд зосереджений насамперед на періоді повномасштабного вторгнення росії в Україну, яке розпочалося 24 лютого 2022 року. Проте, розглядаючи найпомітніші феміністичні ініціативи, ми охоплюємо ширший часовий контекст війни — від 2014 року, бо деякі успіхи феміністичної адвокації у 2022–2024 роках є результатом тривалої роботи в попередні роки.

Спираючись на дані з відкритих джерел і результати вторинного аналізу проведених досліджень, у цьому розділі ми розглядаємо два ключові питання:

- 1) як повномасштабна війна росії проти України впливає на сталі гендерно-трансформаційні зміни в політичній та соціокультурній сферах;
- 2) які виклики та можливості створює повномасштабна війна для впливу феміністичного руху України на сталі гендерно-трансформаційні зміни.

Спротив соціальним змінам, зокрема в сфері гендерної рівності, є міжнародним явищем, яке — хоч і небажане — є неминучим (Flood, Dragiewicz, & Pease, 2021) навіть у розвинених демократичних країнах. Війна може загострювати цей спротив, зокрема, через потребу «мобілізувати» традиційні гендерні ролі, де чоловіки виступають «захисниками», а жінки — «відтворювачками нації». Втім станом на кінець 2024 року ми не виявили доказів існування такої тенденції в українському суспільстві, що перебуває у війні.

Наша аргументація спирається на розуміння того, що війна може посилювати вже наявні гендерні проблеми (такі як гендерні стереотипи або гендерно зумовлене насильство — ГЗН) і водночас створювати нові виклики (зокрема сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, — СНПК). Однак сам факт існування таких проблем і їх кількість не обов'язково свідчать про консервативний відкат. Важливо проаналізувати, як суспільство і держава реагують на ці проблеми та які стратегії (емансипаційні чи консервативні) вони застосовують для їх розв'язання.

Ми зосереджуємося на трьох вимірах, щоб визначити, який підхід (емансипаційний чи консервативний) домінує:

- 1) у сфері політики та законодавчих змін;
- 2) у сфері соціокультурних норм і практик щодо гендерних ролей, які суттєво впливають на гендерно-трансформаційні процеси;
- 3) щодо впливу війни на діяльність феміністичних організацій, а також щодо впливу феміністичних перспектив (ідей, тем, бачень тощо) і феміністичних дій

(проектів, ініціатив, кампаній тощо) на державну політику та суспільні дискурси.

Зважаючи на те, що основна аудиторія цього звіту є міжнародною, ми доповнюємо кабінетне дослідження коротким оглядом даних про найбільш показові гендерні нерівності в Україні, щоб краще пояснити контекст, у якому діють феміністичні організації.

3.1 Короткий огляд контексту: стан гендерної (не)рівності та прав жінок в Україні

Згідно з рейтингом Global Gender Gap Index (Індекс глобального гендерного розриву) за 2023 рік Україна посідає 66-те місце серед 146 країн, зокрема: 56-те — за рівнем освіти, 45-те — за показниками здоров'я та виживання, 55-те — за рівнем економічної участі й можливостей, а також 87-ме — за рівнем політичного представництва (World Economic Forum, 2023), що є покращенням порівняно з 81-м місцем у 2022 році та 74-м у 2021-му. Іншими країнами-кандидатками на вступ є Республіка Молдова (19-та позиція) та Грузія (76-та позиція) у 2023 році.

З метою узгодження національних та міжнародних індикаторів у сфері гендерної рівності, а також реалізації Цілей сталого розвитку в Україні був розроблений національний перелік гендерних індикаторів, який містить 226 показників, згрупованих у 12 тематичних секцій. Нижче наведений вибраний перелік ключових даних для моніторингу цих індикаторів за результатами 2020 року (Державна служба статистики, 2021).⁴ Ці статистичні дані вказують на те, що Україна належить до країн, які здійснили другий демографічний перехід, що характеризується низьким рівнем народжуваності, зростанням середнього віку вступу в шлюб і народження першої дитини, а також низькими показниками материнської та дитячої смертності. Жінки в Україні добре освічені, беруть активну участь в економічному житті. На тлі збереження основних гендерних розривів, зокрема у рівні заробітної плати та політичному представництві жінок, варто відзначити тенденцію до їхнього поступового скорочення.

Таблиця 1: Населення та рівень народжуваності

2016	2017	2018	2019	2020	
Рівень народжуваності серед жінок до 20 років (на 1000 жінок віку 15–19 років)					
25.3	22.4	19.7	16.9	15.8	
Сумарний показник народжуваності: середня кількість народжених живими дітей на одну жінку					
1.47	1.37	1.3	1.23	1.22	
Середній вік матері при народженні першої дитини (у роках)					
25.1	25.3	25.6	25.9	26.2	

Таблиця 2: Ринок праці (зайнятість) та економіка

Показник економічної активності населення за статтю (вікова група 15–70 років) (%)					
	2016	2017	2018	2019	2020
жінки	55.9	55.7	56.8	57.5	56.3
чоловіки	69.1	69.0	69.0	69.9	68.5
2016	2017	2018	2019	2020	

⁴ Під час повномасштабної війни значна частина статистичних даних не збирається, відповідно, їх подальший моніторинг також не здійснюється. Оцінка довгострокового впливу війни на гендерну нерівність і структурне становище жінок потребує подальших досліджень.

Показник працевлаштування жінок 25–44 роки, які виховують дітей віку 3–5 років (%)				
53.7	53.7	53.4	57.3	58.3
Розрив у середньомісячній заробітній платі жінок і чоловіків (%)				
25.4	21.2	22.3	22.8	20.4

Таблиця 3: Освіта

2016	2017	2018	2019	2020
Показник гендерної рівності серед студент_ів вищих навчальних закладів (університетів, академій та інститутів) ⁵				
1,041	1,041	1,049	1,058	1,135
Відсоток чоловіків серед викладацького складу закладів загальної середньої освіти (%)				
14.4	14.3	13.4	13.1	12.9

Таблиця 4: Суспільне життя та процес ухвалення рішень

Частка жінок серед депутат_ів Верховної Ради (парламенту) за скликаннями (%)⁶

I (1991-1994)	II (1994-1998)	III (1998-2002)	IV (2002-2006)	V (2006-2007)	VI (2007-2012)	VII (2012-2014)	VIII (2014-2019)	XIX (2019- ⁷)	
3	4	8	6		8	8	10	12	21
2016		2017		2018		2019		2020	
Частка жінок у Кабінеті Міністрів України (%)									
11.5		11.5		20.8		27.8		13.0	
Частка жінок серед послів України в інших країнах (%)									
5.8		7.3		6.5		7.9		13.9	
Частка жінок серед особового складу Міністерства оборони (%)									
12.2		13.5		13.5		14.1		19.6	
Відсоток жінок серед співробітників Національної поліції (%)									
22.3		23.0		24.3		25.4		26.6	

⁵ Співвідношення кількості жінок і чоловіків серед студент_ів. Індекс, що дорівнює одиниці, означає гендерну рівність; значення менше за одиницю свідчить про перевагу чоловіків, а більше за одиницю – про перевагу жінок.

⁶ Джерелами даних є Захарова, Ок蒂斯юк і Радченко (2017) та Управління кадрів (s.a.), Ок蒂斯юк і Радченко (2017) та Управління кадрів (s.a.).

⁷ Значне зростання частки жінок пояснюється ухваленням у 2019 році закону про гендерні квоти у виборчих списках політичних партій (на рівні 40% представників однієї статі).

2020	2021
Частка громадських організацій, очолюваних жінками	
27.8	28.1
Відсоток політичних партій, керівницями яких є жінки, від загальної кількості партій (%)	
22.7	23.2

Здоров'я

Таблиця 5: Середня очікувана тривалість життя при народженні залежно від статі (роки)

	2016	2017	2018	2019	2020
Жінки	76.4	76.8	76.7	77	76.2
Чоловіки	66.7	67.0	66.7	66.9	66.4

Таблиця 6: Кількість материнських смертей на 100 000 народжених живими дітей

2016	2017	2018	2019	2020
12.6	9.1	12.5	14.9	18.7

Баланс між роботою та особистим життям

Таблиця 7: Частка дітей до 3 років, зарахованих до закладів дошкільної освіти (%)

2016	2017	2018	2019	2020
15.3	16.0	16.9	17.9	15.2

Таблиця 8: Середня тривалість неоплачуваної доглядової роботи (хвилин на день)

	2020
жінки	274
чоловіки	129

Джерело: Авторки

3.2 Гендерно-трансформаційні зміни на політичному рівні

Українська держава зобов'язалася виконувати низку міжнародних угод у сфері прав людини та гендерної рівності. Підписання Угоди про асоціацію з ЄС у 2014 році відіграло значну роль у прискоренні цих змін. Було прийнято багато законодавчих і нормативних актів, спрямованих на забезпечення гендерної рівності, зокрема: криміналізація домашнього насильства (2018), встановлення гендерних квот у партійних списках (2019), заборона дискримінації за статтю в рекламі та оголошеннях про роботу (2022), а також скасування списку заборонених для жінок професій (2017). У червні 2022 року була ратифікована Конвенція Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству (Стамбульська конвенція), яку Україна підписала в 2011 році. З 2014 року Україна також досягла значного прогресу в забезпеченні гендерної рівності в освіті, армії, медіа та політичній участі жінок (Гриценко, 2019а; Стрельник, 2019). Ці зміни відбулися не тільки завдяки політичній волі та міжнародним зобов'язанням України, але й під впливом потужного жіночого та феміністичного руху (Кісь, 2019а, 2019б).

Попри те що повномасштабна війна та воєнний стан офіційно закріпили патріархальні ролі — відвівши чоловікам функцію захисту держави, що також вплинуло на становище жінок, це не зупинило політичний рух на шляху до гендерної рівності й розширення прав жінок. Із 2022 по 2024 рік були ухвалені кілька стратегічно важливих документів.

Ми припускаємо, що політичний контекст війни, пов'язаний із масовою консолідацією українського суспільства навколо європейської інтеграції та набуття статусу кандидата на вступ до ЄС, створює додаткове вікно можливостей для просування порядку денного гендерної рівності та фемінізму. Це можна проілюструвати ратифікацією **Стамбульської конвенції**, яку Україна підписала в 2011 році. Попри багаторічні зусилля жіночого руху в Україні, спрямовані на ратифікацію Конвенції, це не відбулося через спротив консервативних груп або так званих антигендерних рухів — тобто рухів, що виступають проти гендерної рівності та прав ЛГБТ+ (Elsner, 2022; Гендер чи антигендер, 2020). **20 червня 2022 року**, коли тривали дискусії та переговори щодо кандидатського статусу України в ЄС, український парламент остаточно ратифікував Конвенцію.

12 серпня 2022 року: Стратегія забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року. З огляду на виклики, спричинені повномасштабною війною, Стратегія передбачає інтеграцію гендерного підходу в процеси надання гуманітарної допомоги та повоєнного відновлення; забезпечення значущої участі жінок у процесах відбудови, зокрема в ухваленні рішень на всіх рівнях — від національного до рівня громад; а також збільшення спроможності державних службовців щодо впровадження гендерного підходу в процеси відновлення. Одним із принципів Стратегії є інтерсекційність та врахування потреб різних груп жінок і чоловіків залежно від можливої дискримінації за віком, статтю, місцем проживання, сімейним станом, інвалідністю, етнічною належністю та іншими ознаками.

16 грудня 2022 року: Зміни до Національного плану дій із реалізації Резолюції 1325 Ради Безпеки ООН «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року були розроблені за активної участі феміністичних організацій. Національний план передбачає: забезпечення участі жінок в ухваленні рішень; зміцнення стійкості до безпекових викликів; підтримку повоєнного відновлення та механізмів перехідного правосуддя; протидію гендерно зумовленому насильству (ГЗН) і сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом (СНПК); а також розвиток інституційного потенціалу виконавців Національного плану. Порівняно з Планом

2020 року цільові групи Плану 2022 року були значно розширені й охоплюють вразливі категорії: внутрішньо переміщених осіб (ВПО); осіб, які пережили насильство, пов'язане з конфліктом, зокрема сексуальне насильство; осіб, які є вразливими до торгівлі людьми, сексуального насильства, зґвалтувань і катувань; осіб, які проживають у районах бойових дій; ветеранів та інших. План дій містить багато напрямів, пов'язаних із вразливими групами, зокрема жінками з інвалідністю, ромськими жінками та жінками — внутрішньо переміщеними особами.

20 грудня 2022 року: Стратегія гендерної рівності в освіті, розробку та ухвалення якої активіст(к)и просували щонайменше з 2017 року. Цей документ тоді так і не був ухвалений через спротив консервативних груп (Стрельник, 2019). Від початку повномасштабної війни Міністерство освіти відновило роботу над цією стратегією, і в грудні 2022 року вона була ухвалена. Ймовірно, це відбулося й у зв'язку з міжнародними зобов'язаннями України щодо прав людини та гендерної рівності (зокрема в межах «Партнерства Біарріц», що акцентує увагу на гендерній рівності в освіті). Стратегія була створена за активного залучення феміністичних організацій, експерт_ок із гендерних питань та активіст_ок.

15 вересня 2023 року: Національна стратегія скорочення гендерного розриву в оплаті праці до 2030 року та оперативний план дій для її реалізації на 2023–2025 роки. Уряд ставить за мету знизити гендерний розрив в оплаті праці з 18,6% (2021) до 13,6% до 2030 року. План реалізації Стратегії передбачає заходи з подолання стереотипів і дискримінації за гендерною ознакою, удосконалення законодавства про рівну оплату праці та створення умов для зручного поєднання сімейних і професійних обов'язків.

У період повномасштабної війни (2022–2024) жодні консервативні політики не були прийняті, хоча окремі депутати висували такі ініціативи, як, наприклад, «податок на бездітність». Воєнний стан, заборона на виїзд чоловіків з країни та їхній обов'язок служити для захисту держави можна вважати обмеженнями з гендерного погляду. Заборона на виїзд за кордон для державних службовців і депутатів без спеціального дозволу (Постанова Кабміну України № 69 від 27.01.2023) мала певний негативний вплив на політичну участь жінок, оскільки через це обмеження деякі чиновниці та депутатки склали свої повноваження. Проте ці рішення ухвалені у відповідь на безпрецедентні виклики війни, тож вони не належать до консервативної політики, яка має на меті обмеження прав жінок чи вразливих груп.

3.3 Соціокультурні очікування щодо гендерних ролей як фактор впливу на гендерно-трансформаційні зміни

Ставлення й усталені моделі розподілу гендерних ролей залишаються найменш гнучким і найбільш сталим аспектом гендерного порядку. Погляди українських жінок і чоловіків на розподіл ролей у сім'ї здебільшого залишаються доволі традиційними. Згідно з опитуванням українських чоловіків, проведеним Фондом ООН у галузі народонаселення (UNFPA) у 2018 році, 69% погодилися з твердженням, що «найважливіша роль жінки — піклуватися про сім'ю та готувати їжу для родини», а 63% вважали, що «зміна підгузків, купання та годування дітей — це обов'язок матері». При цьому 52% опитаних підтримали думку, що «чоловіки повинні порівну з жінками ділити хатні обов'язки» (UNFPA, 2018). Водночас у 2016 році 81% жінок і 84% чоловіків погоджувалися з твердженням, що «чоловік має повністю забезпечувати свою родину» (Соціологічна група, 2016).

Порівнюючи в часі перспективи, спостерігаємо поступовий рух до егалітарного розподілу гендерних ролей у сім'ях: у 2021 році 52% опитаних заявили, що догляд дітей у їхній родині переважно здійснює жінка (в 2016 році — 59%); 64% зазначили, що у їхній сім'ї зазвичай жінка готує їжу (у 2016 році — 79%) (Соціологічна група, 2016, 2021). Згідно з опитуванням 2021 року 54% респондентів зазначили, що обидва партнери рівною мірою залучені до виховання дітей, 50% вказали, що внесок партнерів у ведення сімейного бюджету є приблизно однаковим, а 63% зазначили, що лідерство в сім'ї розподілене порівну. В сільських родин та серед старших вікових груп розподіл ролей більш традиційний, зокрема щодо неоплачуваної доглядової праці (Соціологічна група, 2021). Дані також вказують на те, що, незважаючи на відносно високий рівень економічної активності жінок⁸, розподіл гендерних ролей залишається нерівним, зокрема щодо доглядової праці, яка покладена переважно на жінок (див. Розділ 3.1).

Варто зауважити, що спостерігається позитивна тенденція в зміні ставлення до гендерної рівності. Зміни в ставленні молоді особливо помітні: люди віку 15–25 років менш схильні підтримувати традиційний розподіл гендерних ролей і гендерні стереотипи (Волосевич, Прочуханова, Стрельник, 2023).

Попри повномасштабну війну, процес позитивної зміни ставлення до гендерної рівності не припинився. Репрезентативне опитування, проведене в березні 2023 року, показало, що порівняно з 2021 роком зменшилася частка українців, які вважали, що «чоловіки є кращими лідерами, ніж жінки» (із 43% до 24%), а також тих, які вважали, що «головне призначення жінки — народження дітей» (з 64% до 59%) (Український Ветеранський Фонд, 2023). Такий розвиток суспільної думки потребує обережної оцінки, оскільки вказує на те, що ставлення до ролі жінок у публічному житті змінюється швидше, ніж до їхніх ролей у приватній сфері. Такий дисбаланс формує підґрунтя для суперечливих уявлень про жінок, а стереотипи та упередження залишатимуться основними бар'єрами для гендерно-трансформаційних змін у різних галузях.

Перед початком повномасштабної війни розподіл гендерних ролей, особливо в доглядовій сфері, мав здебільшого патріархальний характер, хоча поступово змінювався, зокрема серед молодших поколінь. Наразі бракує даних для оцінки того, як повномасштабна війна вплинула на ці практики. Є підстави припускати, що війна посилила навантаження на багатьох жінок у доглядовій праці внаслідок змін у складі та структурі сімей, зростання кількості людей, які потребують догляду (зокрема поранених військових і людей з інвалідністю), а також через зменшення доступу до послуг з догляду дітей (зокрема закриття дитячих садків і

⁸ У 2021 році в Україні рівень працевлаштування жінок віком 15–64 роки становив 55,5%, тоді як у країнах ЄС цей показник сягав 63,4%.

запровадження онлайн-навчання для молодших школярів). Водночас у 2023 році значна частка чоловіків повідомила, що час, який вони проводять із дітьми, суттєво збільшився (порівняно з 2020 роком), а частка батьків, які хотіли б узяти відпустку для догляду дитини, більш ніж подвоїлася: з 20% у 2020 році до 50% у 2023 році (Info Sapiens & UNFPA, 2023).

Збільшення кількості жінок у військовій сфері кидає серйозний виклик патріархальному гендерному порядку. Події Революції Гідності (2013–2014) та війна росії проти України (з 2014 року) сприяли розширенню жіночих ролей та їх поступовій нормалізації в суспільстві, передусім у контексті військової служби (Гриценко, 2019b). У довоєнний час на рівні уявлень і суспільних норм армію сприймали як суто маскулінний простір. Результати репрезентативних досліджень вказують на покращення умов і можливостей для жінок у збройних силах. У 2018 році 53% респондентів підтримали ідею, що жінки в Україні мають здобути рівні можливості з чоловіками для проходження служби в Збройних силах України та інших військових формуваннях. У 2022 році кількість прихильників цієї думки збільшилася до 80% (Martsenyuk, 2022). Посилення присутності жінок в збройних силах змінює гендерні уявлення та суспільні погляди: у вересні 2023 року 80% респондентів зазначили, що образ ветерана у них асоціюється як із чоловіками, так і з жінками, тоді як лише 20% пов'язують його тільки з чоловіками (Соціологічна група, 2023).

Попри те що тільки меншість українського населення підтримує рівні шлюбні права для ЛГБТ+ людей, під час війни спостерігається позитивна тенденція. Протягом 2022–2024 років більшість суспільства демонструвала байдужість (45–47%) або негативне ставлення (38–32%) до ЛГБТ+. Водночас зросла частка людей, які вважають, що ЛГБТ+ повинні мати такі самі права, як і всі інші громадян(к)и України: у 2024 році цю ідею підтримали 70,4% опитаних, що на 3,1% більше, ніж у 2023 році, і на 6,7% більше, ніж у 2022 році (КМІС, 2024). Прихильників надання ЛГБТ+ людям рівних прав на шлюб або укладення цивільного партнерства було значно менше, хоча ця частка поступово зростала. В 2024 році 28,7% опитаних дали позитивну відповідь на запитання «Чи підтримуєте Ви запровадження зареєстрованого партнерства для одностатевих пар, подібного до звичайного шлюбу, але без права на усиновлення дітей?» (КМІС, 2024) порівняно з 23,6% у квітні 2022 року та 4,8% у 2018 році (Martsenyuk, 2022). Молодь і жінки зазвичай більш відкриті до ідеї рівних прав для ЛГБТ+ людей, аніж представники старших вікових груп і чоловіки. Цікаво, що ставлення до ЛГБТ+ військовослужбовців було більш позитивним: навіть серед тих, які загалом негативно ставляться до ЛГБТ+ людей, 54% схвально оцінили їхню участь в обороні України, тоді як лише 21% опитаних висловили негативне ставлення (17% залишилися байдужими) (КМІС, 2024).

Ми припускаємо, що зміни у ставленні до рівних прав для ЛГБТ+ людей зумовлені кількома факторами. Один із них — (гео)політичний контекст війни та просування України в напрямку європейської інтеграції. Іншим важливим фактором є бажання відходу від ідеології «русского мира», де «традиційні цінності» та консерватизм слугують інструментами пропаганди. Окрім того, зростаюча публічна видимість ЛГБТ+ військовослужбовців сприяла цим змінам (Українські ЛГБТ+ військові та ветерани за рівні права).

3.4 Феміністичні перспективи, дії та найзначніші досягнення феміністичного руху в 2022–2024 роках

Жіночі та феміністичні організації є важливими рушіями змін в Україні. Феміністичні організації, діяльність яких можна визначити за цілями та напрямками як (про)феміністичну, почали діяти в другій половині 1990-х років. Наразі спектр жіночих феміністичних організацій та ініціатив в Україні є різноманітним як за напрямками діяльності, так і за ідеологічною спрямованістю. Вони суттєво впливають на просування прав жінок (Кісь, 2019a, 2019b).

Повномасштабне вторгнення росії в Україну кардинально змінило становище жінок і створило значні виклики для реалізації їхніх прав і можливостей. Серед цих викликів: зростання гендерно зумовленого насильства (ГЗН) та сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК); більше навантаження на жінок у сфері репродуктивної праці; поглиблення фемінізації бідності; зростання частки вразливих груп жінок (наприклад, вдів і матерів-одиначок); переважання жінок із дітьми серед воєнних біжен_ок; посилене навантаження на фемінізовані сфери зайнятості (освіта, охорона здоров'я, соціальна робота); а також зменшення політичної та експертної видимості жінок.

Повномасштабна війна поставила український фемінізм і феміністичних активісток перед низкою серйозних викликів. Перед ними постало завдання із розв'язання гуманітарних проблем та надання підтримки вразливим категоріям жінок. Також є небезпека зменшення участі жінок в ухваленні політичних рішень і нехтування гендерно чутливими підходами в повоєнній відбудові та відновленні. Крім того, вони мають займатися міжнародною адвокацією для просування інтересів українського феміністичного руху та права на захист від збройної агресії, особливо в умовах домінування «абстрактного пацифізму» (Маніфест — Право на спротив, 2022), а також локальною адвокацією, наголошуючи на тому, що жіночі питання є нагальними навіть під час війни і не можуть бути відкладені до перемоги. До того ж більшість жіночих і феміністичних організацій змушені працювати в умовах браку фінансування, надмірної бюрократизації з боку донорів та нав'язаних політик, які не враховують специфіки українського контексту (Шевченко, 2024).

В умовах війни феміністичний рух в Україні продовжує активно діяти та зберігати свою видимість. У 2022 році лідерки та активістки жіночих організацій за підтримки Українського Жіночого Фонду створили Дорожню карту розвитку жіночого/феміністичного руху, окресливши виклики, можливості та рекомендації для різних зацікавлених сторін (державних і місцевих органів влади, донорів, бізнесу, громадських організацій) (Український Жіночий Фонд, 2023). У 2024 році український жіночий рух відзначив своє 140-річчя. Вчетверте в Україні відбувся Феміністичний форум, присвячений можливостям і викликам для посилення впливу фемінізму під час війни. Форум було організовано у співпраці з жіночими організаціями, Урядовою уповноваженою з питань гендерної політики та донорами.

Згідно з результатами самооцінки жіночого руху, проведеної Українським Жіночим Фондом, у 2017 році 49% учасниць із числа представниць жіночих організацій та окремих активісток вважали, що феміністичний рух в Україні перебуває на етапі формування, і лише 7% сприймали його як зрілий. Згідно з опитуванням 2024 року лише 19% опитаних вважали, що рух ще перебуває на етапі становлення, тоді як 40% оцінювали його як зрілий. Учасниці вважали найбільшою перевагою руху рівень співпраці та координації всередині нього, водночас 67% вважали, що це пріоритетний напрям, який варто посилювати в майбутньому. Другим за важливістю учасниці назвали розвиток руху на

національному та місцевому рівнях, а третім — питання безпеки, яке водночас є і найбільшим викликом, і ключовим пріоритетом (Український Жіночий Фонд, 2024).

Серед найвизначніших досягнень та ініціатив феміністичного руху в Україні на загальнонаціональному рівні від початку повномасштабного вторгнення можна назвати такі:

Ратифікація Стамбульської конвенції в червні 2022 року стала підсумком 10-річних зусиль українських феміністичних правозахисниць. Петиції до Президента щодо ратифікації Конвенції, ініційовані феміністичними активістками, двічі поспіль набирали необхідні 25 000 підписів, однак ратифікацію довго відкладали через спротив Ради Церков та низових ініціатив, що виступали проти гендерної рівності та прав ЛГБТ+ (ці ініціативи переважно релігійного спрямування). Напередодні очікуваного набуття Україною статусу кандидати в ЄС політичний клімат змінився, що дозволило феміністичним активісткам та їхнім союзникам подолати консервативний спротив і домогтися ратифікації Стамбульської конвенції.

Петиція на підтримку легалізації одностатевих шлюбів і законопроект про впровадження цивільних партнерств. Петиція про легалізацію одностатевих шлюбів у липні 2022 року зібрала 28 000 підписів, що дозволило передати її на розгляд Президента. Президент відповів, що Конституція України визначає шлюб як союз жінки і чоловіка, а зміна Конституції в умовах війни є неможливою. У 2023 році депутатка Верховної Ради України Інна Совсун внесла законопроект про цивільні партнерства, які могли б оформляти як гетеросексуальні, так і гомосексуальні пари. На підтримку цього законопроекту була також створена петиція, яка протягом квітня і травня 2023 року набрала необхідні 25 000 підписів. Деякі профільні комітети підтримали законопроект, тоді як Міністерство оборони України, Всеукраїнська Рада Церков і Православна церква України виступили проти. Попри те що станом на грудень 2024 року законопроект не був прийнятий, ця ініціатива привернула суспільну увагу та сформулювала політичні вимоги ЛГБТ+ руху.⁹

У лютому 2023 року Громадський альянс «Політична дія жінок» та ГО «Експертний ресурс Гендер в деталях» подали **петицію до Президента України щодо впровадження сексуального виховання в систему освіти**, яка збрала 25 827 підписів. На доручення Президента Міністерство освіти і науки у відповідь на петицію надало дві взаємовиключні відповіді: в одній зазначалося, що сексуальна освіта вже інтегрована в курси «Основи здоров'я» та «Біологія», а в другій мовилося про розробку Міністерством проєктів стандартів для впровадження окремого курсу з сексуальної освіти в шкільну програму (Повага, 2023).

У березні 2024 року кілька жіночих громадських організацій, зокрема ті, що представляють інтереси жінок-ветеранок, ініціювали петицію до Президента з вимогою впровадження вже розробленого механізму боротьби з сексуальними домаганнями та насильством у збройних силах. Петиція набрала необхідні 25 000 підписів. На грудень 2024 року Міністерство оборони здійснило роботу над реалізацією цього механізму у співпраці з громадськими організаціями. Ця петиція є частиною системної роботи жіночих організацій, спрямованої на захист прав жінок у війську, що провадиться з 2015 року. Після початку війни в Луганській і Донецькій областях жінки, які вступили на військову службу, стикнулися з низкою обмежень і труднощів, зокрема через заборону обіймати певні посади в армії. У 2015 році ситуація почала змінюватися завдяки

⁹ Ці ініціативи не були офіційно започатковані феміністичними організаціями чи лідерками, однак їхній зміст має виразний феміністичний характер.

адвокаційному проєкту «Невидимий батальйон», у межах якого було здійснене перше дослідження проблем жінок у військовій сфері (Гриценко, Квіт, Марценюк, 2016). У результаті дослідження та адвокаційної кампанії був суттєво розширений перелік військових посад, які жінки могли обіймати, а тема гендерної рівності в секторі безпеки та подолання «скляної стелі» набула суспільного резонансу. Подальший розвиток проєкту був спрямований на вивчення становища жінок-ветеранок і боротьбу з сексуальними домаганнями у війську. В секторі безпеки поступово впроваджується гендерно орієнтований підхід, і важливо наголосити, що ці зміни стали результатом боротьби самих жінок-військовослужбовиць і активісток, а не були ініційовані владою згори (Гриценко, 2019b).

Одним із центральних напрямів діяльності феміністичних організацій у час війни є **розробка дискурсів і політик щодо гендерно чутливого відновлення та повоєнної відбудови**, зокрема впровадження комплексного підходу до відбудови, який охоплює гендерні аспекти в усіх сферах (Федорова, Хурцидзе, Вербицький, 2024), а також критичний аналіз підходів, що базуються на економічній лібералізації (Lomonosova, N., & Provan, A., 2024). У 2024 році ці ініціативи були інтегровані в державні політики. 12 червня у рамках Міжнародної конференції з відновлення (URC-2024) Україна разом із урядами партнерських країн, міжнародними та громадськими організаціями, а також бізнес-спільнотою погодила створення Альянсу для підтримки гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок у процесі відбудови України. Мета Альянсу — об'єднати зусилля задля реалізації поточних і запуску нових ініціатив, спрямованих на інтеграцію гендерно орієнтованих підходів у процес відновлення, а також на підтримку гендерної рівності та зміцнення ролі жінок в Україні.

Феміністичні організації та активістки беруть участь у багатьох проєктах та ініціативах, спрямованих на захист і розвиток прав жінок та інших вразливих груп. Комплексний огляд усіх феміністичних ініціатив в Україні не входить до завдань цього дослідження.

3.5 Підсумок розділу 3: передумови гендерної рівності в Україні — кабінетне дослідження

За соціологічними даними Україна входить до переліку країн із завершеним другим демографічним переходом, який характеризується зниженням рівня народжуваності, збільшенням середнього віку укладання шлюбу та народження дітей, а також низьким рівнем смертності серед матерів і немовлят. Жінки в Україні мають високий рівень освіти та є економічно активними.¹⁰ Сприйняття українськими жінками та чоловіками сімейного розподілу ролей загалом залишається традиціоналістським і поєднується з поширеною моделлю гендерного контракту «працюючої матері». Попри збереження ключових гендерних розривів, особливо в рівні заробітної плати та політичній представленості жінок, спостерігається тенденція до їх зменшення з часом. Для прикладу, гендерний розрив у середній місячній зарплаті був таким: 2016 рік — 25,4%, 2020 рік — 20,4%, 2021 рік — 18,6%. До 2030 року уряд має намір зменшити гендерний розрив у зарплатах до 13,6%.

Повномасштабна війна росії проти України спричинила низку гендерних проблем: зростання гендерно зумовленого насильства (ГЗН) та сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК); збільшення тягаря репродуктивної праці для окремих груп жінок (наприклад, матерів дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, дружин і матерів поранених військових та інших); загострення фемінізації бідності; зростання частки вразливих груп жінок (наприклад, вдів і матерів-одиначок); переважну частку серед воєнних біжен_ок становлять матері з дітьми; посилення навантаження на фемінізовані сфери зайнятості (освіта, охорона здоров'я, соціальна робота); а також зниження політичної та експертної видимості жінок.

Війна поставила перед українським фемінізмом та феміністичними активістками низку складних завдань: вирішення гуманітарних проблем і допомога вразливим категоріям жінок; подолання ризиків, пов'язаних зі зниженням політичного впливу жінок і недостатньою увагою до гендерно чутливих підходів у процесах відновлення та повоєнної відбудови; міжнародна адвокація для захисту інтересів українського феміністичного руху та права на спротив збройній агресії; відстоювання в локальній адвокації того, що жіночі питання не можуть бути відкладені до завершення війни; подолання проблеми нестачі фінансування; а також боротьба з бюрократичною політикою донорів, яка не враховує української реальності.

Попри те що війна посилила наявні гендерні проблеми та спричинила появу нових, їхні кількість і масштаб не означають консервативного відкату. Реакція українського суспільства та держави на проблеми, пов'язані з війною, мала емансипативний характер.

Політичний рівень

Починаючи з 2014 року, коли росія розпочала війну проти України, була ухвалена низка нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення гендерної рівності. Серед них: криміналізація домашнього насильства (2018), гендерні квоти у списках політичних партій (2019), заборона дискримінації за статевою ознакою в рекламі та при працевлаштуванні (2022), а також скасування переліку професій, заборонених для жінок (2017). Від початку повномасштабного вторгнення у 2022 році і станом на грудень 2024 року в Україні були ухвалені

¹⁰ Даний текст є перекладом англомовного дослідження, публікація якого потребувала наведення додаткового контексту зрозумілого для української аудиторії, як-то особливості реалізації українського законодавства, ставлення до гендерної рівності в Україні, рівень народжуваності та смертності, рівень доступу до освіти тощо.

щонайменше п'ять емансипаторських політик. До них належать: ратифікація Стамбульської конвенції, ухвалення Стратегії забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків до 2030 року, внесення змін до Національного плану дій з виконання Резолюції 1325 Ради Безпеки ООН «Жінки, мир, безпека» до 2025 року, затвердження Стратегії гендерної рівності в освіті до 2030 року та Національної стратегії щодо скорочення гендерного розриву в оплаті праці до 2030 року.

Упродовж повномасштабної війни з 2022 до 2024 року жодних консервативних політик не було прийнято. Воєнний стан, заборона на виїзд чоловіків за кордон і їхній обов'язок брати участь у захисті країни можна розглядати як гендерно-дискримінаційні обмеження. Обмеження на виїзд державних службовців за кордон без спеціального дозволу також негативно вплинуло на політичну участь жінок, оскільки деякі чиновниці та депутатки подали у відставку через цю заборону. Проте ці заходи є реакцією на безпрецедентні виклики війни і не можуть бути класифіковані як консервативна політика, що має на меті обмеження прав жінок або інших уразливих груп.

Соціокультурні очікування та практики

Норми та практики розподілу гендерних ролей залишаються найменш гнучким і найбільш сталим аспектом гендерного порядку. Більшість українських чоловіків і жінок дотримуються традиційних поглядів щодо розподілу ролей у сім'ї, однак соціологічні опитування вказують на повільний, але стабільний прогрес у напрямку егалітарного розподілу гендерних ролей з 2014 року, який не припинився і після 2022 року. Хоча ідея цілковитої рівноправності для ЛГБТ+ людей (зокрема в сфері шлюбу) має підтримку меншості в українському суспільстві, соціологічні дані фіксують позитивні зрушення під час війни.

Цей прогрес потребує зваженої оцінки, оскільки вказує на те, що зміни в уявленнях про роль жінок у публічній сфері відбуваються швидше, ніж у приватній. Наприклад, репрезентативне опитування, проведене в березні 2023 року, показало, що порівняно з 2021 роком частка українців, які вважали, що «чоловіки є кращими лідерами, ніж жінки», зменшилася (з 43% до 24%) так само, як і частка тих, які вважали, що «головне призначення жінки — народження дітей» (з 64% до 59%) (Український Ветеранський Фонд, 2023). Цей розрив створює передумови для суперечливого сприйняття жінок, а стереотипи й упередження залишатимуться основними перешкодами на шляху до гендерно-трансформаційних змін у різних сферах.

Є підстави припускати, що війна призвела до додаткового навантаження на жінок у сфері репродуктивної праці через трансформацію сімейної структури, збільшення кількості людей, які потребують догляду (наприклад, поранених військовослужбовців та осіб з інвалідністю), а також скорочення доступних ресурсів для догляду дітей, зокрема закриття дитячих садків і дистанційне навчання молодших школярів. Опитування, проведені станом на грудень 2024 року, показують, що це навантаження, поряд із іншими викликами війни, не сприяло зростанню консервативних настроїв у громадській думці.

Феміністична діяльність

Фемінізм в Україні й далі є впливовим та дієвим, об'єднуючи зусилля навколо розбудови руху, адвокаційної діяльності та підтримки вразливих груп. До ключових успіхів феміністичного руху в 2022–2024 роках належить ухвалення п'яти вищезгаданих емансипативних політик, розробка та лобювання яких відбувалися за активної участі феміністичних активісток. До інших значущих

ініціатив належать петиція про легалізацію одностатевих шлюбів, законопроект про цивільні партнерства, петиція про запровадження сексуальної освіти та петиція з вимогою впровадження механізму протидії сексуальним домаганням і насильству в збройних силах — кожна з них набрала необхідні 25 000 підписів і отримала офіційний відгук від державних органів. Окрім того, спостерігається прогрес у формуванні дискурсів і політик щодо гендерно чутливого відновлення та повоєнної відбудови, зокрема в створенні Альянсу з гендерно відповідального та інклюзивного відновлення в Україні. Повний огляд усіх феміністичних ініціатив в Україні не входить до сфери цього дослідження.

Як показує наведена вище інформація, повномасштабна війна росії проти України спричинила значні виклики в сфері гендерної рівності, проте станом на грудень 2024 року не зупинила процесу гендерно-трансформаційних змін. Впровадження емансипативних політик на політичному рівні та позитивні зміни в суспільних настроях на соціокультурному рівні є яскравими свідченнями цих змін.

Ми припускаємо, що (гео)політичний контекст війни, пов'язаний із масштабною консолідацією українського суспільства навколо європейської інтеграції та набуття статусу кандидата на вступ до ЄС, а також прагненням дистанціюватися від ідеології «руського мира», яка використовує «традиційні цінності» та консерватизм як ідеологічну зброю, створив додаткове вікно можливостей для просування порядку денного гендерної рівності та фемінізму.

4. ВПЛИВ ФЕМІНІЗМУ НА ГЕНДЕРНО-ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗМІНИ: ОБМЕЖЕННЯ ТА МОЖЛИВОСТІ

У цьому розділі представлений аналіз емпіричних даних, отриманих за допомогою кількісного опитування та якісних методів (експертних інтерв'ю та фокус-групових дискусій). Ми аналізуємо, як учасни_ці дослідження оцінюють загальний вплив феміністичних перспектив і дій на українське суспільство та його різні сфери. Окрема увага приділена перешкодам і бар'єрам, які, на думку учасни_ць, ускладнюють посилення впливу фемінізму на гендерно-трансформаційні процеси, зокрема тим, що спричинені повномасштабною війною.

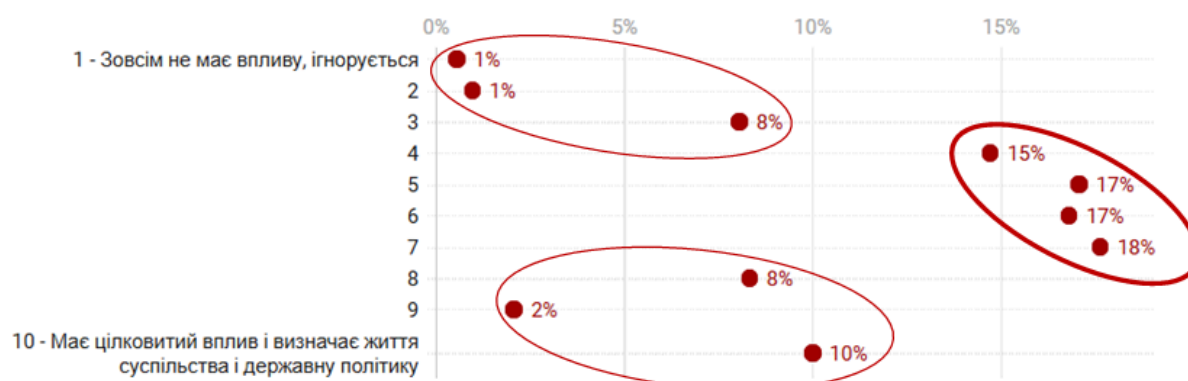
4.1 Загальна характеристика впливу феміністичних перспектив і дій на українське суспільство та його різні сфери

Згідно з результатами кількісного опитування 67% феміністок вважають, що феміністичні ідеї та перспективи чинять помірний вплив на українське суспільство (див. Діагр. 1). Близько 10% учасниць дослідження вважають, що фемінізм або не помічають, або він має вкрай слабкий вплив.

Діаграма 1: Вплив феміністичних перспектив

Наскільки феміністичні ПЕРСПЕКТИВИ і ДІЇ мають вплив на українське суспільство і державу?

Будь ласка, позначте від 1 до 10, де 1 - зовсім не має впливу, ігнорується, і 10 - має цілковитий вплив і визначає життя суспільства і державну політику

N = 720

Джерело: Авторки дослідження, Datawrapper

Матеріали інтерв'ю з активними учасницями феміністичного руху відображають більш оптимістичний погляд на цей вплив. Це обґрунтоване тим, що учасниці є представницями найактивнішої частини українського феміністичного руху й мають експертний рівень знань. При цьому не можна виключати ймовірності певних спотворень, спричинених завищеною оцінкою впливу фемінізму з боку цієї групи учасниць. Більшість опитаних методом інтерв'ю вважають, що фемінізм справив суттєвий і відчутний вплив на розвиток українського суспільства, особливо якщо оцінювати його в довгостроковій перспективі, порівнюючи сьогоденний стан із ситуацією, яка панувала 10–20 років тому. Аргументуючи свою позицію, переважна більшість опитаних виокремила три напрями, в яких фемінізм досяг успіху. По-перше, це стосується політичного виміру, а саме законодавчих змін у напрямку гендерної рівності та збільшення політичного представництва жінок. Учасниці згадували численні законодавчі зміни, зокрема: Стратегію забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків (2005), закон про гендерні квоти у виборчих списках політичних партій (2019–2020), ратифікацію Стамбульської конвенції (2022) та Стратегію гендерної рівності в освіті (2022), які, на їхню думку, стали результатом діяльності українського фемінізму та тиску на владу. По-друге, значні зміни в сфері безпеки та оборони, спрямовані на забезпечення гендерної рівності, були відзначені як результат феміністичних досліджень, адвокаційних кампаній та петицій. По-третє, значними досягненнями українського феміністичного руху стали заходи з протидії гендерно зумовленому насильству (ГЗН) та сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом (СНПК), що охоплюють як правові реформи, так і вдосконалення практик підтримки постраждалих. Кілька учасниць висловили обережнішу оцінку впливу фемінізму на українське суспільство, характеризуючи

його як суперечливий або відносно слабкий. Вони зауважили, що значна частина згаданих змін, зокрема законодавчих, була ініційована феміністками, але їхній внесок залишається не визнаним політиками. Вони також зазначили, що вплив фемінізму є більш локалізованим, частково через його негативну конотацію в суспільстві, що, натомість, впливає на готовність жінок (особливо публічних осіб) відкрито ідентифікувати себе як феміністок.

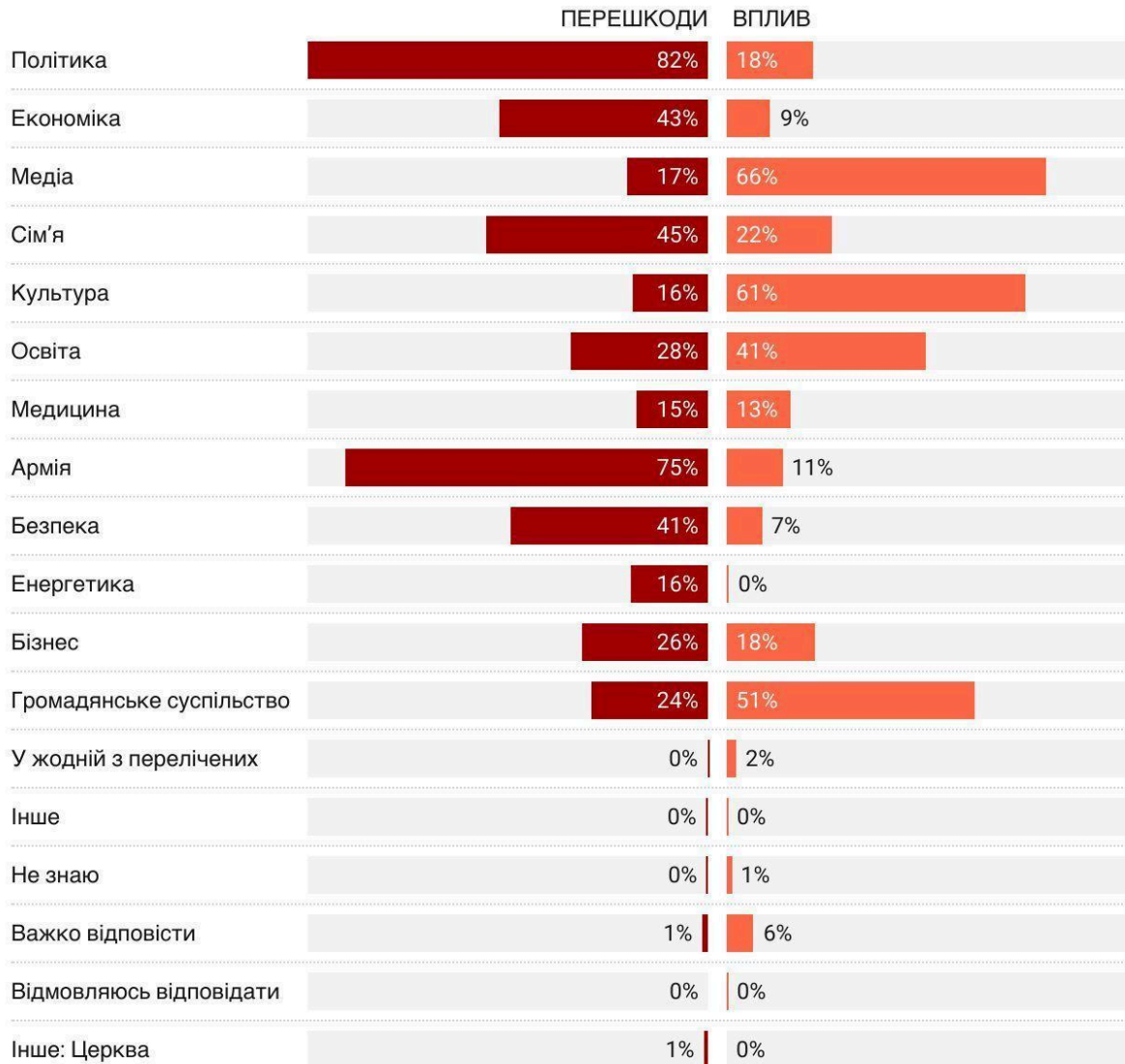
«Бути феміністкою-активісткою простіше, ніж феміністкою-політикинею» (лідерка феміністичної організації, яка співпрацює з органами влади, інтерв'ю 19).

Згідно з даними кількісного дослідження феміністичні перспективи та дії стикаються з найбільшими перешкодами в таких сферах, як **політика** (82%) і **військова справа** (75%) (див. Діагр. 2). Це вказує на існування сталих соціокультурних норм і стереотипів, які перешкоджають залученню жінок до цих галузей, а також на системні перепони, що унеможливають реалізацію гендерно-трансформаційних політик.

Як можна побачити, ці оцінки суперечать результатам глибинних інтерв'ю з найактивнішими представницями феміністичного руху в країні, які наголошували, що саме зміни в політиці та секторі безпеки й оборони є найвідчутнішими проявами впливу фемінізму. Ймовірно, для «ширшого кола» жінок, які ідентифікують себе як феміністки, ці зміни не є настільки помітними. Натомість кількісні дані вказують на те, що найбільший вплив феміністичних перспектив і дій спостерігається в сферах **медіа** (66%), **культури** (61%), **громадянського суспільства** (51%) та **освіти** (41%).

Діаграма 2: Сфери впливу та перешкоди для фемінізму

В яких суспільних сферах феміністичні ПЕРСПЕКТИВИ і ДІЇ мають найбільше перешкод/ впливу?

N = 720

Джерело: Авторки дослідження, Datawrapper

4.2 Структурні перешкоди для впливу фемінізму на українське суспільство

Якісна частина дослідження дозволила ретельніше проаналізувати структурні бар'єри та приховані чинники, що впливають на ефективність фемінізму в упровадженні гендерно-трансформаційних змін. Основні з них описані нижче.

Міцні бар'єри владних інституцій. Окрім даних кількісного дослідження, які вказують на політику та військову сферу як найбільш проблемні, під час фокус-групових дискусій феміністки наголошували на дискримінації жінок у професіях, що вважаються «традиційно чоловічими». На думку учасниць фокус-груп, армія та політична сфера досі залишаються малодоступними для жінок через закорінені традиційні уявлення про гендерні ролі. Крім того, нерівні стартові можливості та структурні бар'єри створюють перешкоди для залучення жінок. Важливо зазначити, що, аналізуючи глибинні інтерв'ю з найактивнішими представницями феміністичного руху в Україні, бачимо, що саме зміни в політичній сфері та секторі безпеки й оборони є найбільш наочними проявами впливу фемінізму, зокрема завдяки законодавчим реформам (на політичному рівні) та підвищенню суспільної видимості жінок у військовій сфері під впливом феміністичних ініціатив. Водночас учасниці та учасники ФГД зазначили, що ці зміни мають обмежений вплив на практики, які відтворюють гендерну нерівність і сприяють збереженню гендерних стереотипів.

Експертки, з якими відбулися інтерв'ю, також звернули увагу на розрив між національними програмами та стратегіями з гендерної рівності та місцевими документами, що гальмує сталі гендерно-трансформаційні зміни.

«Дуже часто програми, розроблені на регіональному рівні, не відповідають потребам місцевих громад. Національний план є масштабним і загальним. Але нам потрібно орієнтуватися на певні оцінки потреб людей, які проживають у конкретних місцевостях... Проблеми відрізняються залежно від регіону, тому надзвичайно важливо мати вплив на місцях, здійснювати моніторинг та брати участь у процесі планування як на локальному, так і на регіональному рівнях» (представниця жіночої громадської організації, інтерв'ю 18).

«План «Жінки, мир, безпека» — дуже якісний документ, що створює загальну рамку. Але що відбувається після його ухвалення? Він має спускатися на місцевий рівень, де громади ухвалюють рішення. Але в реальності це не працює. Якщо подивитися на регіональні плани «Жінки, мир, безпека»... це просто катастрофічно. Гендерна складова там цілком відсутня. Тому фактично цей план не діє» (представниця жіночої громадської організації, інтерв'ю 13).

Хоча ми ретельно не досліджували механізми впровадження політик гендерної рівності, можна припустити, що на їхню низьку ефективність впливають кілька чинників. До них належать формальний підхід до реалізації політик через недостатню обізнаність, брак знань і навичок серед місцевих виконавців, а також обмежені ресурси, особливо в невеликих громадах. Політика гендерної рівності зазвичай не має фінансування і ґрунтується на зусиллях працівників місцевого самоврядування (здебільшого жінок), які перевантажені розв'язанням

соціальних та гуманітарних проблем, особливо під час війни. Це призводить до того, що, попри значні досягнення у впровадженні гендерно-трансформаційних політик у 2014–2024 роках (розглянуті в Розділі 3), їх практична реалізація залишається суперечливою або відносно слабкою.

Патріархальні фортеці: економіка, безпека, сім'я. Згідно з даними кількісного дослідження економіка (43%), безпека (41%) та сім'я (45%) є сферами, де феміністичні перспективи та дії стикаються зі значними бар'єрами. Учасниці фокус-груп зазначили, що традиційні сімейні ролі та стереотипи обмежують участь жінок у суспільному житті, особливо в економічній та безпековій сферах. Зі слів учасниць фокус-груп, стереотипи мають сильніший вплив у невеликих громадах і серед осіб старшого віку, оскільки там менше економічних можливостей для жінок, а рівень їхньої вразливості вищий.

«Скляна стеля» в освіті та бізнесі. Хоча, згідно з кількісним дослідженням, освіта (28%) і бізнес (26%) зазнають менших перешкод, у цих секторах усе ще існують бар'єри, спричинені структурними проблемами та недостатньою представленістю жінок у ключових ролях і статусах. Втім у цих галузях феміністичні перспективи та дії є більш впливовими, ніж в інших. Частково це можна пояснити значною фемінізацією освітнього сектору в Україні. Серед вихователок дошкільних закладів жінки становлять 98%, серед учителок загальноосвітніх шкіл — 85%, а серед працівниць професійної освіти — 52%. У закладах вищої освіти, навпаки, більшість викладачів — чоловіки (53%), що пов'язане з вищим соціальним статусом цієї професії та більшою оплатою праці (Кисельова, 2018, с. 12-13).

Зі слів учасниць ФГД, відсутність рівних можливостей для жінок у бізнесі та сфері освіти спричинена структурними бар'єрами: вертикальною гендерною сегрегацією, дискримінацією в просуванні кар'єрними сходами («скляна стеля») та системними бар'єрами в доступі до професійного розвитку. Попри те що ці галузі зазнають змін, традиційні гендерні упередження залишаються глибоко вкоріненими.

Стереотипи як невидимі бар'єри. Хоча, як свідчить огляд соціологічних досліджень у Розділі 3, українське суспільство повільно, але впевнено відходить від гендерних стереотипів, зокрема в умовах війни, учасниці якісного дослідження наголосили, що саме стереотипи та упередження є фундаментальною перешкодою для гендерно-трансформаційних змін у різних сферах. Це вказує на необхідність внести їх до окремої категорії перешкод. Зокрема, всі учасниці фокус-груп одноставно говорили про наявність і вплив стереотипів у суспільстві, зокрема щодо «традиційно чоловічих» професій та ролі жінок у суспільній і приватній сферах. Ці стереотипи функціонують як культурний механізм, що сприяє збереженню структурної нерівності та дискримінації, формуючи інституційну поведінку, зокрема у військових структурах і на робочих місцях, і позначаючись на змісті освітніх програм. Під час фокус-груп феміністки та профеміністки звернули увагу на дискримінаційні практики, що підсилюються стереотипами. Чоловіки-профеміністки наголосили, що стереотипи про фемінізм як радикальний або антимаскулінний рух можуть спровокувати антифеміністичну реакцію з боку консервативних кіл.

Із погляду учасниць ФГД, найпомітніші соціальні ролі та статуси займають як ті, що формують стереотипи, так і ті, що зазнають їхнього впливу (див. Діагр. 3). В цьому контексті найбільше згадували дівчат, дітей, чоловіків та матерів. Також часто згадували середовища, в яких поширюються стереотипи, зокрема сім'я, освіта, школа та виховання. Найпоширенішими серед згаданих норм були традиції. Результати дослідження демонструють, що гендерні стереотипи та суспільні очікування формуються та закріплюються через взаємодію між поколіннями і в рамках ключових соціальних структур. Це також вказує на те, що

стереотипи не є відокремленими явищами, а глибоко вкорінені в соціальні механізми та передаються через сімейне виховання й освітні процеси. Оскільки стереотипи мають не лише культурну, а й структурну природу, їх подолання потребує цілеспрямованих зусиль як у сфері особистих взаємин, так і в рамках суспільних інституцій.

Діаграма 3: Мапа середовищ, у яких функціонують гендерні стереотипи

Джерело: Авторки дослідження, Flourish

Медіа, культура і громадянське суспільство як рушії змін. Феміністичні перспективи та дії стикаються з найменшими перешкодами у сферах культури (16%), медіа (17%) та громадянського суспільства (24%), водночас маючи потенціал для досягнення найбільшого впливу в цих сферах (61%, 66% і 51% відповідно). Це вказує на потенціал цих сфер як платформ для ширшого втілення феміністичних перспектив у суспільстві. Учасни_ці ФГД також відзначили значний потенціал цих сфер у просуванні гендерної рівності, зокрема через популяризацію культурних і медійних ініціатив. Такі результати можна пояснити тим, що медіа, культура та

громадянське суспільство є більш сприятливими для активістських ініціатив і кампаній з поглиблення обізнаності, а впровадження феміністичних проєктів у цих сферах не потребує значних ресурсних витрат на структурні зміни, як це необхідно робити в сфері працевлаштування або інфраструктури догляду дітей, або системного впровадження державної політики численними місцевими виконавцями, як у політиці чи військовій сфері. Важливо наголосити, що ці галузі, поряд із освітньою, мають значний потенціал у формуванні культурних норм і очікувань та можуть слугувати ефективним інструментом для зміни суспільних настанов і поступового реформування інших сфер.

4.3 Опоненти та прибічники фемінізму

За даними опитаних учасниць найбільшу **підтримку** феміністичні ідеї здобувають у активіст_ок, які працюють у сфері захисту прав жінок: 98% з них підтримують ці погляди (див. Діагр. 4). Дані також вказують на те, що донори частково підтримували фемінізм (50%), проте значна частина учасниць (41%) залишалася нейтральною або не визначилася щодо них. Це може відбуватися через недостатню поінформованість, певну відстороненість або стриманість у формулюванні своєї позиції. Ставлення громадянського суспільства є неоднозначним: 42% опитаних заявили про підтримку фемінізму з їхнього боку, водночас 27% вважають, що феміністичні питання залишаються поза увагою, а ще 27% вагалися з відповіддю.

Учасниці переважно характеризували ставлення державних установ, політичних партій, освітніх закладів, роботодавців та суспільства в цілому як ігнорування феміністичних ідей. За оцінками учасниць лише 14% вважали, що державні представни_ки підтримують фемінізм, і 7% — що таку підтримку надають освітні заклади. Водночас більшість респонденток вважають, що ці сфери **ігнорують** фемінізм (56% і 67% відповідно). Це вказує на недостатню інтеграцію гендерних аспектів у державну політику, систему освіти та сферу зайнятості, що може гальмувати досягнення гендерної рівності.

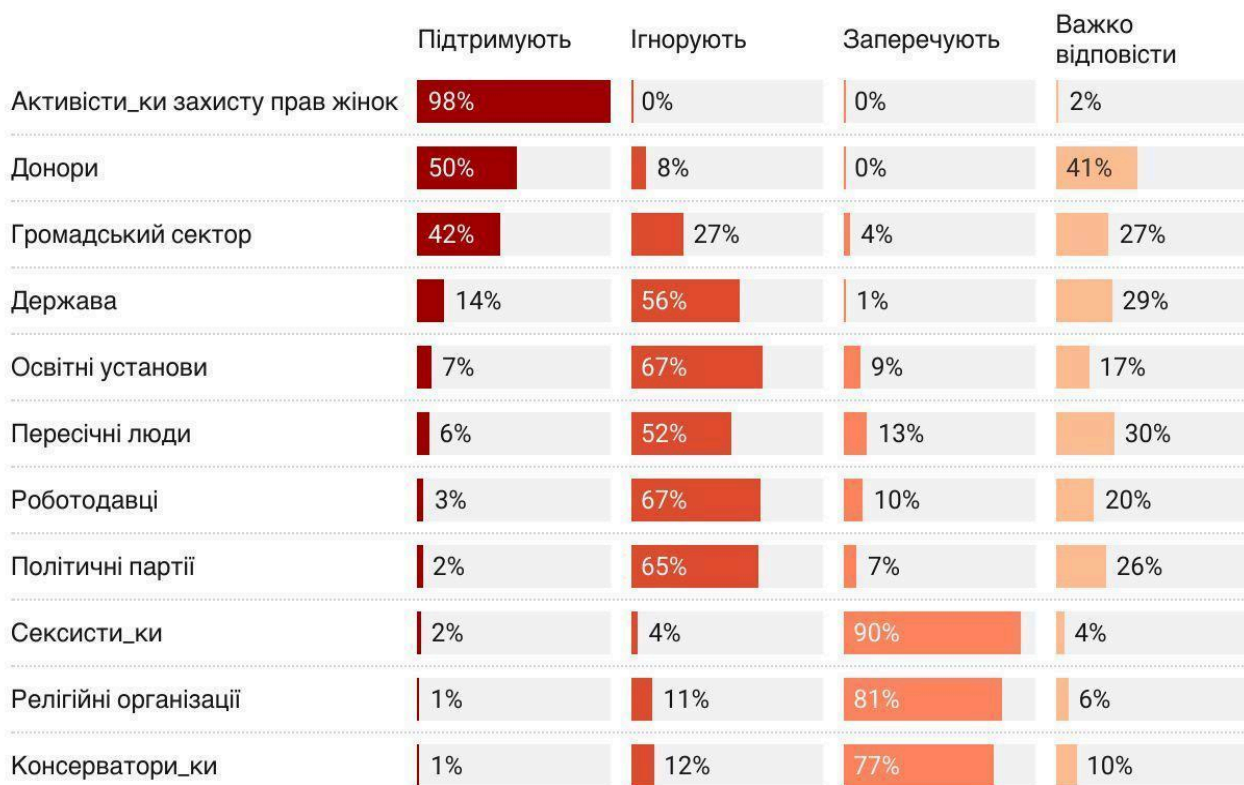
Деякі експертки, у яких брали інтерв'ю, зауважили, що більшість суспільства не має зацікавленості фемінізмом та гендерною рівністю.

«Найскладнішим викликом часто є не відкриті противники, а ті, що, здавалося б, не мають нічого проти, але їм просто байдуже. Вони не готові сприймати ідеї фемінізму, бо, як я припускаю, це суперечить їхнім цінностям. У підсумку — лише формальне дотримання закону без справжнього залучення» (представниця жіночої організації правозахисного спрямування, інтерв'ю 4).

З іншого боку, відсутність чітко вираженого спротиву феміністичним ідеям можна розглядати як передумову низького рівня спротиву в разі упровадження феміністичних політик у цих сферах. Зі слів учасниць, найбільш активними **опонентами** феміністичних перспектив є релігійні організації, сексисти та консерватори. 81% учасниць зазначили, що релігійні групи не сприймають феміністичні ідеї, що свідчить про суперечність між традиційними релігійними переконаннями та актуальними гендерними питаннями. Очікувано, що сексисти є найактивнішими опонентами: 90% учасниць зазначили, що вони протидіють фемінізму. За даними 77% учасниць консерватори здебільшого протистоять феміністичним ідеям, що відповідає їхній загальній орієнтації на збереження традиційних цінностей.

Діаграма 4: Ставлення різних груп до феміністичних перспектив

На Вашу думку, хто в цілому підтримує, ігнорує, заперечує феміністичні ПЕРСПЕКТИВИ?

N = 720

Джерело: Авторки дослідження, Datawrapper

У цілому кількісні дані демонструють, що фемінізм знаходить відгук серед певних активістських спільнот, однак не має значної підтримки з боку основних соціальних інституцій, зокрема держави, освітніх установ та бізнесу. Водночас існують значні ідеологічні бар'єри, які ускладнюють упровадження феміністичних ідей, особливо з боку релігійних і консервативних груп.

Згідно з думками учасни_ць фокус-груп феміністичні ініціативи та дії **підтримують** такі групи. По-перше, це **неурядові організації та активіст(к)и**. Вони активно просувають права жінок і провадять освітню діяльність, зокрема надають юридичну та психологічну допомогу жінкам, особливо постраждалим від війни та насильства. Ці організації займаються підтримкою економічної незалежності жінок, а також просуванням гендерної рівності у військовій та політичній сферах. По-друге, це **міжнародні донори**. Вони фінансують ініціативи, спрямовані на досягнення гендерної рівності, однак зазначається, що цього фінансування часто недостатньо для забезпечення сталих змін.

«Міжнародні партнери не мають обов'язку робити це за нас. Це їхня добровільна ініціатива — інвестувати кошти своїх платників податків, щоб допомогти нам, українцям, усвідомити важливість прав жінок. Водночас держава значно відстає, адже вона повинна не лише проголошувати ці наміри, як зараз, а й реалізовувати їх у реальності» (жінка-профеміністка, оцінювачка проєктів).

З іншого боку, зі слів учасниць і учасників фокус-груп, існують соціальні групи, які ігнорують фемінізм. До них передусім належить **держава та її представни_ки**, які нерідко нехтують важливими питаннями рівності: попри присутність гендерної тематики в порядку денному, державна підтримка цих ініціатив часто є формальною через нестачу ресурсів і кваліфікованих виконав_ців для впровадження політики на місцевому рівні.

Крім того, це також стосується **роботодавців і політичних партій**. Зазначалося, що роботодавці рідко докладають зусиль для просування гендерної рівності, особливо в чоловічих професіях, де жінки могли б відігравати значну роль. Водночас політичні партії уникають пов'язування себе з фемінізмом через поширені негативні стереотипи.

«У нашій країні люди бояться не лише слова «гендер», а й «фемінізм». Як наслідок, політичні партії, якщо взагалі торкаються цих питань, роблять це дуже завуальовано. Вони свідомо забирають ці слова зі своїх програм, і ми можемо цього навіть не помітити, оскільки такі ініціативи подаються в дещо іншій формі» (жінка-профеміністка, оцінювачка проєктів).

Зрештою, згідно з оцінкою учасни_ць фокус-груп та інтерв'ю, до груп, які виступають **проти** фемінізму, належать, по-перше, **консервативні та релігійні групи**. Вони активно виступають проти феміністичних ініціатив. Учасни_ці відзначили їхню роль у формуванні політичного та суспільного дискурсу, зокрема шляхом лобювання «традиційних цінностей». Ці групи виступають із критикою фемінізму та чинять спротив упровадженню гендерної рівності. Попри те що їхня позиція в нових політичних умовах ослабла, залишається ризик спротиву з їхнього боку.

«Швидка ратифікація Стамбульської конвенції в той момент, коли це стало вигідним для держави з погляду здобуття підтримки Заходу, вказує на те, що на позицію Ради Церков ніхто не зважав. Водночас, на мою думку, вони мають певний вплив, і не варто його недооцінювати, оскільки за необхідності вони можуть маніпулювати електоратом» (феміністична дослідниця, активістка, інтерв'ю 3).

По-друге, є **праворадикальні молодіжні організації**. Їм притаманна агресія щодо жінок і ЛГБТ+, а також тісний зв'язок із націоналістичними або релігійними рухами.

Дані кількісного дослідження та результати фокус-груп вказують на те, що феміністичні ідеї знаходять найбільшу підтримку серед громадських організацій, активіст_ок і міжнародних донорів. В обох складових дослідження зазначається, що державний сектор та активіст(к)и активно просувають права жінок, надають гуманітарну допомогу та захищають постраждалих від насильства. Крім того, в обох випадках визнається роль міжнародних донорів, хоча в кількісному опитуванні вони зазначені лише як часткові прихильники фемінізму.

Утім деякі аспекти не збігаються. В кількісному опитуванні державні та освітні установи здебільшого вказані як такі, що ігнорують феміністичні ідеї, тоді як учасни_ці фокус-груп зазначали, що держава часто символічно (формально) підтримує гендерні ініціативи, проте не докладає реальних зусиль для змін. В обох випадках державні структури не вважалися активними союзниками феміністичних ініціатив, проте фокус-групи зосереджували більше уваги на можливих діях держави щодо забезпечення гендерної рівності.

Під час інтерв'ю були отримані подібні висновки: хоча найактивніші представниці феміністичного руху вважали законодавчі зміни найвідчутнішим досягненням українського фемінізму, вони також наголошували на формальному підході до впровадження гендерної політики та ролі міжнародного тиску — з боку міжнародних організацій, жіночих рухів і процесів європейської інтеграції — у сприянні цим змінам.

Також у рамках фокус-груп та інтерв'ю були докладніше визначені групи, що протидіють фемінізму, зокрема консервативні та релігійні організації. Їх назвали ключовими противниками фемінізму, які можуть створювати перешкоди для гендерних реформ. Кількісне дослідження також визначило релігійні групи та консерваторів як основних опонентів, однак у фокус-групах сильніше наголошувалося на їхньому впливі через конкретні приклади лобювання традиційних цінностей та блокування гендерних ініціатив.

Отже, можна стверджувати, що результати кількісного та якісного компонентів дослідження є узгодженими, оскільки відображають загальну картину: феміністичні ідеї підтримуються активістами та окремими міжнародними донорами, проте стикаються з опозицією з боку консервативних і релігійних груп, тоді як інші суспільні актори, зокрема й держава, загалом ігнорують їх, залишаються байдужими або підходять до цих питань формально, з можливими варіаціями у глибині та формах цих процесів. Як і очікувалося, ці результати перегукуються з низкою попередніх досліджень (Український Жіночий Фонд, 2020). З іншого боку, відсутність чітко вираженої опозиції до феміністичних ідей серед основних суспільних суб'єктів та інституцій можна розглядати як передумову низького рівня спротиву при впровадженні феміністичних політик у цих сферах.

Для ефективної взаємодії з опонентами феміністичні активістки мають зосередитися на просвітницьких кампаніях, спрямованих на подолання байдужості й дезінформації, особливо серед нейтральних або невизначених груп, а також на формуванні коаліцій із прогресивними силами громадянського суспільства, академічної спільноти та міжнародних організацій. Необхідно викривати гендерну дезінформацію як інструмент гібридної війни росії. Варто приділяти увагу адвокації відповідальності державних органів та ефективному впровадженню політик, акцентуючи увагу на соціально-економічних перевагах гендерної рівності, щоб протидіяти традиціоналістським наративам. Побудова діалогу з поміркованими опонентами та використання міжнародного впливу можуть посилити підтримку феміністичних ініціатив.

4.4 Вплив фемінізму на гендерно-трансформаційні зміни в умовах війни: можливості та обмеження

Більшість опитаних активісток феміністичного руху визнали суб'єктність українських жінок і їхнє прийняття нових ролей позитивним чинником впливу фемінізму на суспільство під час війни. Зокрема, це стосується внеску жінок у військовий спротив, опанування «традиційно чоловічих» професій («Я бачу можливості для жінок, які розвиваються, наприклад, стаючи водійками вантажівок. Раніше вони не мали такої можливості, а зараз бізнес спеціально організовує курси, щоб жінки могли навчитися керувати вантажівками. Це відкриває їм шлях до фінансової незалежності» — лідерка ЛГБТ+ організації, інтерв'ю 16), а також більшої відкритості ринку праці до працевлаштування жінок («Ці абсолютно завищені очікування роботодавців щодо працівників дещо розбилися об реальність. Вони змушені були переглянути своє ставлення і підвищити зарплати. Є надія, що тепер через переформатування всієї сфери праці й ринку праці жінки матимуть більше можливостей для працевлаштування; вони вже починають з'являтися, і роботодавці [...] вже раді, що знайшли когось на цю посаду» — лідерка феміністичної ініціативи, інтерв'ю 10), досвіду релокації за кордон та знайомства з новими, більш егалітарними цінностями та практиками розподілу гендерних ролей («Жінки, які працюють за кордоном, бачать різницю в тому, як в Україні організоване суспільство щодо народження дітей, їх виховання та догляду порівняно з іншими країнами. Вони розуміють, що є кращим, а що гіршим, і діляться цим зі своїми подругами в Україні, тобто ми переживаємо масовий обмін ідеями та досвідом» — лідерка феміністичної ініціативи, інтерв'ю 10). Разом із тим деякі учасниці висловили занепокоєння щодо можливого згортання прогресу в гендерній рівності після закінчення війни.

Майже третина експертток, у яких брали інтерв'ю, зазначили, що війна та її політичний і культурний контекст відкрили додаткові політичні можливості для просування гендерної рівності. Насамперед це пов'язане з процесами євроінтеграції, а також вимогами донорів і міжнародних партнерів. Водночас існує ризик тимчасового та інструменталізованого вікна можливостей, зокрема в контексті інтерсекційного порядку денного:

«Якщо порівняти обсяг дискусій про права ЛГБТ+ із тими, що стосуються прав ромів чи інших етнічних меншин, різниця просто колосальна. Чому так? Адже це така сама важлива проблема для Європи [...] Я розумію, чому так відбувається: ЛГБТ+ організації краще структуровані, професійніші, більш видимі, активніші. Але для мене це ще один приклад того, наскільки ці питання стають інструментом. Сьогодні головна тема — «Сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність». Це питання активно використовується, і зараз для ЛГБТ+ організацій в Україні відкрилося політичне вікно можливостей для відстоювання своїх прав, і вони цим користуються. Але, на мою думку, це дуже тимчасове явище. Воно з'явилося не через природний розвиток подій, а тому що потрібно встигнути скористатися моментом. Я не думаю, що таке саме вікно можливостей відкриється для ромів — на жаль, я не бачу такого потенціалу. Хоча ця проблема існує століттями і права ромів систематично порушуються [...] Але це не спричиняє суспільного обурення, не є достатньо цікавим для політичної мобілізації чи виборчих кампаній» (феміністична дослідниця, активістка, інтерв'ю 3).

Разом із тим деякі учасниці (хоча й у меншості) звернули увагу на труднощі, притаманні періоду повномасштабної війни. Щодо викликів, які постали внаслідок війни, найчастіше говорилося про **зниження впливу жінок на процес**

ухвалення рішень, особливо в політичній сфері, через посилення гендерних стереотипів:

«Жінок виключають із владних структур, адже війна вважається чоловічою справою, а героями — лише чоловіки. Що довше триває війна і що більше змін відбувається, то сильніше змінюються соціальні стереотипи. Поки що як чоловіки, так і жінки все ще переконані, що ухвалення рішень — це сфера відповідальності чоловіків. Попри мобілізацію, влада залишається за чоловіками. Крім того, існує думка, що саме чоловіки краще розуміються на війні та всьому, що з нею пов'язане» (представниця донорської організації, інтерв'ю 9).

Також було зазначено про обмеження політичної активності жінок, які емігрували, як на практичному рівні, так і в суспільному дискурсі:

«Після ухвалення постанови Кабміну [Постанова Кабінету Міністрів України № 69 від 27 січня 2023 року, яка забороняє державним службовцям і депутатам виїжджати за кордон без спеціального дозволу] багато жінок-депутаток місцевих рад склали мандати, оскільки не могли покинути країну, а їм було необхідно займатися волонтерством і відвідувати дітей та онуків за кордоном. Через це багато хто відмовився від своєї посади. Наразі триває активне обговорення прав тих, що виїхали, зокрема щодо їхньої участі в майбутніх виборах. Тобто ті, що перебувають за кордоном, не можуть балотуватися, скажімо, до Верховної Ради чи на пост президента. Але також порушується питання їхнього пасивного виборчого права — чи матимуть вони можливість голосувати взагалі» (лідерка жіночої організації, яка співпрацює з органами влади, інтерв'ю 14).

Деякі експертки вважають, що війна **негативно позначилася на діяльності жіночих організацій**, зокрема змусила феміністичні та ЛГБТ+ ініціативи зосередитися на екстреній допомозі замість стратегічного розвитку. Також було зафіксовано відтік феміністок за кордон, нерівноправність у взаємодії з донорами та обмежені можливості для зацікавлених сторін проходити навчання чи здобувати знання з тем, які не є пріоритетними у воєнний період, як-от права ЛГБТ+:

«Організація, в якій я працювала і досі є її членкинею, раніше проводила тренінги для вчителів про ЛГБТ+ учнів. А зараз ми цього не робимо, тому що, по-перше, не можемо створити безпечні умови, по-друге, є проблеми з фінансуванням, а по-третє, дуже складно вимагати від вчителів знайти два дні в цих умовах для тренінгу про права ЛГБТ+ учнів. Навіть якщо їм це цікаво. Є певне розуміння, що це не те що недоречно, але все ж не є пріоритетом; пріоритет — виживання [...] Та загалом мені здається, що зараз люди частіше просто гортають новини, ніж проходять онлайн-курс із гендерної рівності» (феміністична дослідниця, активістка, інтерв'ю 3).

Отже, можна дійти висновку, що війна росії проти України по-різному вплинула на здатність фемінізму сприяти гендерно-трансформаційним змінам. З одного боку, закріпилися гендерні стереотипи, згідно з якими війна є «чоловічою справою». З другого боку, криза зумовила необхідність оптимального використання людських ресурсів у військовій та економічній сферах, створивши вікно можливостей для ширшого залучення жінок до «традиційно чоловічих» професій (цю тенденцію також посилює прагнення України до європейської інтеграції, а також вимоги міжнародних партнерів і донорів). Ці протилежні

тенденції співіснують, накладаються одна на одну та конфліктують, що, ймовірно, сприяє ситуації, відображеній у соціологічних опитуваннях (докладно розглянутих у Розділі 3), які демонструють повільний, але стабільний прогрес у напрямку до егалітарного розподілу гендерних ролей з 2014 року — і ця тенденція збереглася навіть після 2022 року.

4.5 Підсумок розділу 4: вплив фемінізму на гендерно-трансформаційні зміни — обмеження та можливості

У цьому розділі здійснений аналіз емпіричних даних, отриманих унаслідок кількісного опитування та використання якісних дослідницьких методів (експертних інтерв'ю та фокус-групових дискусій), з метою оцінки ставлення учасниць до загального впливу фемінізму на різні сфери українського суспільства та визначення головних перешкод і бар'єрів для його впливу на гендерно-трансформаційні зміни, зокрема ті, що виникли внаслідок повномасштабного вторгнення.

Учасницям кількісного дослідження, які ідентифікують себе як феміністки, була запропонована низка запитань про вплив феміністичних перспектив і дій на гендерно-трансформаційні зміни: «Якою мірою феміністичні перспективи та дії впливають на українське суспільство та державні процеси?», «У яких суспільних сферах феміністичні перспективи та дії стикаються з найбільшим спротивом?», «У яких суспільних сферах феміністичні перспективи та дії мають найбільший вплив?», «На вашу думку, хто загалом підтримує, ігнорує або протидіє феміністичним перспективам?».

Відповіді на ці запитання забезпечують узгоджений та послідовний зріз думок. Більшість учасниць (67%) вважають, що феміністичні перспективи мають помірний вплив на українське суспільство. Найбільший спротив феміністичним перспективам спостерігається у сфері політики (82% — перешкоди, 18% — вплив) та у військовій сфері (75% — перешкоди, 11% — вплив). Наступними сферами, де феміністичні перспективи стикаються з найбільшими труднощами, є економіка (43% — перешкоди, 9% — вплив), сфера безпеки (41% — перешкоди, 7% — вплив) та сім'я (45% — перешкоди, 22% — вплив). Найбільший вплив, як вважається, спостерігається у сферах медіа (17% — перешкоди, 66% — вплив), культури (16% — перешкоди, 61% — вплив), громадянського суспільства (24% — перешкоди, 51% — вплив) та освіти (28% — перешкоди, 41% — вплив). У сфері бізнесу спостерігається низький рівень як перешкод, так і впливу (26% — перешкоди, 18% — вплив). Ці результати узгоджуються з уявленнями про те, хто підтримує, ігнорує чи виступає проти фемінізму в Україні. Як і передбачалося, активіст(к)и, що захищають права жінок, є найпотужнішою групою підтримки, тоді як сексисти, консервативні сили та релігійні організації формують чітко виражену опозицію. Донори та громадянське суспільство загалом ближчі до прихильників, однак ситуація не є чітко визначеною (донори: 50% підтримують, 8% ігнорують, 41% не змогли відповісти; громадянське суспільство: 42% підтримують, 27% ігнорують, 27% не змогли відповісти). Основні суспільні суб'єкти, зокрема держава, освітні установи, громадськість, роботодавці та політичні партії, здебільшого не зважають на феміністичні ідеї (понад 50% відповідей — «ігнорують»), при цьому частка прямих опонентів є незначною, а 20–30% респонденток зазначили, що їм важко відповісти. Таку невизначеність щодо основних суспільних суб'єктів можна трактувати двояко: негативно — як відсутність усвідомлення важливості гендерно-трансформаційних змін і небажання їх реалізовувати або ж позитивно — як передумову мінімального спротиву при впровадженні феміністичних політик, оскільки немає відкрито вираженої опозиції до них.

Дані кількісного опитування певною мірою відрізняються від відповідей у експертних інтерв'ю з найактивнішими представницями феміністичного руху, які мають глибокі експертні знання. Більшість експерток високо оцінили загальний вплив фемінізму, назвавши його значним і суттєвим, при цьому найбільші успіхи, на їхню думку, спостерігаються в політичній та військовій сферах (у кількісному опитуванні ці самі сфери були визначені як найпроблемніші для впровадження

феміністичних ініціатив). Ця відмінність пояснюється тим, що експертки, спираючись на свій багаторічний досвід, аналізували вплив фемінізму в довгостроковій перспективі, беручи до уваги його розвиток за останні 10–20 років. Вони також мають ґрунтовні знання про численні законодавчі зміни, державні політики та адвокаційні ініціативи активіст_ок (див. Розділ 3). На відміну від експерток, учасниці кількісного опитування репрезентують загальну громадську думку, зосереджуючись на поточних обставинах, через що можуть не помічати значного впливу законодавчих реформ або політик на своє повсякденне життя.

Учасниці експертних інтерв'ю наголошували на тому, як негативне сприйняття фемінізму в суспільстві впливає на готовність публічних осіб відкрито ідентифікувати себе як фемініст_ок. На їхню думку, чимало зазначених змін, особливо в сфері законодавства, відбулися завдяки феміністичній адвокації, проте політики та суспільство нерідко не визнають цього або не пов'язують ці досягнення з діяльністю феміністичного руху. Вони наголосили, що розрив між загальнонаціональною політикою та її втіленням на місцевому рівні є одним із головних чинників, які ускладнюють впровадження сталих гендерно-трансформаційних змін. Попри те що наше дослідження не зосереджувалося на подробицях реалізації політик гендерної рівності, можна припустити, що їх формальне впровадження — зумовлене недостатньою обізнаністю, браком знань і навичок серед місцевих виконав_ців, обмеженими ресурсами на місцевому рівні та переважаністю працівни_ць органів місцевого самоврядування (переважно жінок), які не мають необхідних ресурсів, чітких інструкцій і процедур — призвело до того, що значні досягнення у впровадженні нових гендерно-трансформаційних політик у 2014–2024 роках мали суперечливий або відносно слабкий вплив у практичному вимірі. Це простежується у результатах кількісного дослідження, які показують, що, на думку учасниць, ключові суспільні інституції переважно не зважають на феміністичні ідеї.

Як опитані експертки, так і учасни_ці фокус-груп визначили стереотипи та упередження як основні бар'єри на шляху до гендерно-трансформаційних змін у різних сферах. Їхні погляди узгоджуються з даними соціологічних опитувань, наведеними в Розділі 3, які свідчать про те, що українське суспільство сприймає розподіл гендерних ролей доволі традиційно, проте поступово й стабільно рухається до відмови від гендерних стереотипів, зокрема під час війни. Зі слів учасни_ць ФГД, усталені стереотипи про «традиційно чоловічі» професії та обмеження ролей жінок приватною сферою створюють ворожість до них у військовій та політичній сферах, а також значно ускладнюють їх залучення до економіки, бізнесу та освіти. Такі стереотипи слугують культурним механізмом, який зберігає структурну нерівність і дискримінацію, визначаючи поведінкові моделі на інституційному рівні. Нерівні стартові умови та структурні обмеження негативно впливають на залучення жінок.

Згідно з результатами кількісного опитування найбільший потенціал для здійснення значних гендерно-трансформаційних змін мають ті сфери, що формують культурні стереотипи й очікування: медіа (66% впливу), культура (61% впливу) та громадянське суспільство (51% впливу). Учасни_ці фокус-груп також відзначили значний потенціал цих галузей для просування гендерної рівності, особливо шляхом популяризації культурних та медійних ініціатив. Проте вони вважають, що сфера освіти, яка значною мірою формує суспільні стереотипи, хоча й має певні успіхи (41% впливу, за даними кількісного дослідження), все ще містить структурні перешкоди та зберігає стереотипний зміст. Учасни_ці також зазначили, що зростання публічної видимості жінок у військовій сфері та інших «традиційно чоловічих» професіях сприяє зменшенню гендерних стереотипів. Ці результати можна пояснити тим, що сфери медіа, культури та громадянського

суспільства є більш відкритими до активістських ініціатив і кампаній з підвищення видимости, а впровадження феміністичних проєктів у цих галузях не потребує ресурсомістких структурних змін — як у випадку ринку праці та інфраструктури догляду дітей — або якісного впровадження державних політик численними місцевими виконавцями на щоденному рівні, як це є в політиці чи військовій сфері.

Для ефективної взаємодії з опонентами феміністичні активіст(к)и мають зосередитися на інформаційно-просвітницьких кампаніях, спрямованих на подолання байдужості, особливо серед нейтральних або невизначених груп, а також на розбудові коаліцій із прогресивними силами громадянського суспільства, академічної спільноти та міжнародних організацій. Гендерна дезінформація має бути розкрита як інструмент гібридної війни, яку веде росія. Необхідно зосередити зусилля на просуванні відповідальності державних органів та імплементації політик, підкреслюючи їхній соціально-економічний ефект як інструмент боротьби з традиціоналістськими нарративами. Побудова діалогу з поміркованими опонентами та використання міжнародного впливу можуть посилити підтримку феміністичних ініціатив.

Війна росії проти України як відкрила, так і обмежила можливості фемінізму в сприянні гендерно-трансформаційним змінам. З одного боку, війна, особливо її повномасштабний етап з 2022 року, посилила деякі усталені гендерні стереотипи та призвела до поляризації гендерних ролей у законі про воєнний стан, а деякі експертки, яких опитали, зауважили зменшення впливу жінок на ухвалення рішень через домінуювальне уявлення про війну як про «чоловічу територію». З другого боку, криза зумовила необхідність оптимального використання людських ресурсів у військовій та економічній сферах, створивши вікно можливостей для залучення більшої кількості жінок до «традиційно чоловічих» професій. Ці суперечливі тенденції співіснують, взаємодіють і конфліктують, що, ймовірно, зумовлює ситуацію, відображену в соціологічних дослідженнях (розглянуті в Розділі 3), які вказують на повільний, але стабільний рух до егалітарного розподілу гендерних ролей з 2014 року, — тенденція, яка триває навіть після 2022 року. Додатковими вікнами можливостей для впливу фемінізму є прагнення України до європейської інтеграції, вимоги донорів та міжнародних партнерів, а також релокація кількох мільйонів українських жінок за кордон і їхній контакт із новими, часом більш егалітарними цінностями та практиками розподілу гендерних ролей, що в довгостроковій перспективі може сприяти ширшій популяризації феміністичних ідей.

Потрібно враховувати, що війна мала негативний вплив на функціонування жіночих організацій. Серед наслідків — переорієнтація на вирішення термінових завдань ціною стратегічного розвитку, вимушений виїзд частини феміністок за кордон, дисбаланс у відносинах із донорами та зниження пріоритетності деяких тем через виклики війни та необхідність виживання.

5. ФЕМІНІСТИЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ

У цьому розділі представлений аналіз емпіричних даних, отриманих за допомогою кількісного опитування та якісних методів (експертних інтерв'ю та фокус-групових дискусій), що показує, як учасни_ці оцінювали український феміністичний порядок денний та які феміністичні перспективи (теми, ідеї, підходи, пропозиції та вимоги феміністок) вважали найпоширенішими з урахуванням часової динаміки (до, під час і після повномасштабного вторгнення). Також проаналізовано, які перспективи залишаються недостатньо висвітленими, які стали актуальнішими в період повномасштабного вторгнення, а які, ймовірно, набудуть ключового значення у фазі повоєнної відбудови.

5.1 Феміністичні перспективи: огляд

Результати дослідження, отримані на основі кількісних і якісних даних, вказують на те, що учасни_ці вважають найактуальнішими феміністичними питаннями **запобігання насильству щодо жінок та економічні права жінок**. У період повномасштабного вторгнення зростає увага до **прав жінок у війську**, що говорить про зміщення акцентів через умови війни. У повоєнний період очікується підвищена увага до **репродуктивних прав, соціальної інклюзії та неоплачуваної доглядової праці**, що вказує на необхідність розширення соціальних ініціатив та впровадження інклюзивних політик (див. Діагр. 5).

Учасни_ці фокус-груп продемонстрували більш орієнтоване на майбутнє бачення, що узгоджується з даними опитування про повоєнний період. Під час фокус-груп особливо обговорювалися **права ЛГБТ+, гендерно орієнтований підхід та неоплачувана праця** з акцентом на важливість подальших зусиль, зокрема в контексті відновлення та повоєнної відбудови.

Діаграма 5. Феміністичні перспективи в порядку денному різних періодів

На Вашу думку, які ПЕРСПЕКТИВИ включені в порядок денний фемінізму в Україні?

Під війною мається на увазі повномасштабне вторгнення 22.02.2024 року

N = 720

Джерело: Авторки дослідження, Datawrapper

Основні пріоритети у феміністичному порядку денному: незмінні теми. Згідно з кількісними даними запобігання та боротьба з насильством щодо жінок

залишаються постійною та домінуючою темою в феміністичному порядку денному протягом різних періодів (83% сьогодні, 77% до повномасштабного вторгнення, 84% під час повномасштабного вторгнення та 71% у повоєнний період). Важливість економічних прав також залишається стабільною впродовж різних періодів (60% сьогодні, 67% до повномасштабного вторгнення, 45% під час повномасштабного вторгнення та 62% у повоєнний період). Репродуктивні права¹¹ та запобігання дискримінації жінок згадуються часто, хоча з меншою увагою: від 41% до 59% у різні періоди.

Жінки-феміністки під час ФГД та інтерв'ю зазначили, що боротьба з гендерно зумовленим насильством є важливим питанням, яке залишається актуальним протягом усіх періодів і активно артикулюється феміністичним рухом. Вони часто наголошували на економічній нерівності та важливості економічної незалежності жінок як основних факторів для подолання насильства.

«Для зміцнення економічної спроможності жінок важливо враховувати, що, по-перше, жінки зазвичай мають менше ресурсів, ніж популяція загалом. По-друге, це залежить від місця їхнього проживання: у малих містах і сільських громадах жінки мають нижчий рівень доходів. Важливим є також питання вимушеного переселення в інші громади, де втрачаються соціальні зв'язки і доводиться починати все з нуля. Тому підвищення економічної спроможності має залишатися на порядку денному як постійний пріоритет» (жінка-феміністка, студентка).

Коригування пріоритетів у контексті війни: змінні теми. Згідно з кількісними даними питання прав жінок у війську стало надзвичайно важливим під час повномасштабного вторгнення (91%), хоча до цього його майже не обговорювали (6%). Передбачається, що в повоєнний період його важливість знизиться, але все ж залишатиметься на значному рівні (25%). Очікується, що значущість репродуктивних прав зросте в повоєнний період (59%), хоча цей аспект вважався менш важливим до та під час повномасштабної війни (43% і 41% відповідно). У ході фокус-груп учасни_ці відзначили збільшення числа жінок у військових секторах, але наголосили на структурних бар'єрах, з якими стикаються жінки: таких як дискримінація в армії та відсутність визнання їхнього внеску.

Інтерв'юювані представниці феміністичного руху виокремили такі питання як частину сучасного феміністичного порядку денного: становище жінок у оборонному секторі, гендерно зумовлене насильство та сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом. Серед ключових перспектив поточного феміністичного порядку денного було залучення жінок до процесів ухвалення рішень, до «чоловічих професій» та активна участь жінок у процесах відновлення й повоєнної відбудови.

Другорядні напрямки порядку денного: теми, яким приділено менше уваги. На основі отриманих кількісних даних можна стверджувати, що актуальність питання **політичного та медійного представництва жінок** знизилася під час повномасштабного вторгнення (32%), хоча до цього була значною (47%). Передбачається, що його актуальність знову зросте в повоєнний період (48%). Питання **гендерної ідентичності й сексуальної орієнтації** поки що не має значної підтримки в рамках феміністичного порядку денного (28% сьогодні, 20% під час повномасштабної війни). Питання політичного представництва, прав ЛГБТ+ людей та неоплачуваної праці були визнані недостатньо пріоритетними під час фокус-груп, хоча їхній вплив на гендерну рівність був визнаний

¹¹ Варто зазначити, що питання репродуктивних прав здебільшого обговорюється в контексті потенційного репродуктивного тиску, оскільки в Україні наразі немає обмежень на репродуктивні права жінок.

значущим. Чоловіки-профеміністи наголосили, що права ЛГБТ+ та одностатеві партнерства часто залишаються поза увагою в державному (національному) порядку денному. Вони вважали важливим розширення обговорення їхніх прав у контексті гендерних питань.

Згідно з матеріалами інтерв'ю перспективи, які були проігноровані або лише частково висвітлені українським фемінізмом, охоплюють економічні питання (наприклад, трудові права жінок), питання соціального захисту, становище жінок у фемінізованих та доглядових професіях, а також питання сексуальної та репродуктивної експлуатації жінок (такі як сурогатне материнство). Також була зазначена відсутність інтерсекційного підходу, зокрема щодо прав ЛГБТ+ людей:

«Мені здається, що більшість організацій, які займаються правами жінок, не включають права ЛГБТ+ у свою діяльність. Я розумію, що це може не бути їхнім пріоритетом розробляти програми на цю тему, але навіть у публічних заявах, постах чи під час обговорень виникає враження, що ця група якимось чином виключена» (феміністична дослідниця, активістка, інтерв'ю 3).

5.2 Феміністичні перспективи у відновленні та повоєнній відбудові

Згідно з даними кількісного дослідження аспект **соціальної інклюзії та емпатії до жінок**, імовірно, набуде більшого значення в повоєнний період (29%), що вказує на потребу в глибшому перехресному соціальному діалозі та підтримці жінок, особливо тих, що постраждали від війни. Згідно з даними кількісного дослідження значущість питання **навантаження на жінок через неоплачувану доглядову працю** також зростає в повоєнний період (36%).

Учасни_ці фокус-груп наголосили, що потреби жінок у малих громадах та сільських районах часто залишаються непоміченими з боку держави, особливо під час війни, і акцентували на важливості підтримки місцевих ініціатив для жінок у повоєнний період.

Загальні зауваження опитаних експерток щодо гендерно орієнтованої відбудови країни торкалися хибного, на їхню думку, уявлення про відбудову як відновлення тільки того, що було зруйноване, хоча насправді це повинно охоплювати реструктуризацію, зокрема соціальної інфраструктури та її інклюзивність у широкому розумінні, особливо з огляду на очікуване зростання числа осіб з інвалідністю. Опитані активістки також висловили занепокоєння з приводу декларативного та несистемного впровадження феміністичного підходу в процес відбудови.

Серед феміністичних перспектив, які будуть актуальними в процесі повоєнного розвитку та відбудови, опитані методом інтерв'ю феміністки передусім виокремили питання **репродуктивної (доглядової) праці та відповідної інфраструктури**. Вони наголосили, що виконання нових ролей жінками в публічній сфері потребуватиме створення чи вдосконалення умов для доглядової праці, а також, що адвокація за поліпшення інфраструктури догляду може стати ефективним інструментом для повернення жінок-біженок. В обговореннях щодо вдосконалення інфраструктури догляду деякі учасниці говорили про недостатню вираженість проблем, пов'язаних із доглядом людей старшого віку. По-друге, виокремили низку проблем, пов'язаних із **демографічними викликами та очікуваним репродуктивним тиском на жінок**. Це узгоджується з даними кількісного дослідження, згідно з яким 59% респонденток вказали на зростаючу актуальність питань репродуктивних прав у повоєнний період. Декілька експерток висловили занепокоєння щодо консервативного відкату та прямого обмеження репродуктивних прав жінок, однак вважали, що жіночий рух в Україні достатньо сильний, щоб протистояти цим загрозам, і говорили про процеси євроінтеграції як про захист від можливих відкатів: *«Я думаю, що не варто очікувати [заборон на аборти], оскільки Україна намагається наголошувати на своїй проєвропейській позиції, а це суперечить правам людини і так далі»* (феміністична дослідниця, активістка, інтерв'ю 5). Деякі розглядали демографічні виклики як загрозу для українського суспільства, вважаючи, що вони мають бути присутні у феміністичній політиці, орієнтованій на підтримку сімей із дітьми та репродуктивну працю. По-третє, були обговорені **проблеми, пов'язані з поверненням ветеран_ів**: складні питання їхньої реабілітації та адаптації, напруженість у взаєминах між цивільними та військовими, неінклюзивність інфраструктури, а також зростання рівня ГЗН і (само)цензури в контексті героїзації військових. По-четверте, респондентки говорили про **актуальність працевлаштування жінок, зокрема в контексті того, що жінки обирають «традиційно чоловічі» професії**. Це передбачає створення безпечних і гендерно чутливих робочих місць, а також містить ризики, що заробітна плата жінок у цих професіях може бути нижчою. По-п'яте, респондентки виокремили питання **політичної участі жінок** як одну з найактуальніших феміністичних перспектив для повоєнного розвитку. Це

передбачає виклики, пов'язані з пріоритетом голосів військовослужбовців, а також обмеження політичної участі жінок, які виїхали за кордон.

5.3 Підсумок розділу 5: феміністичні перспективи

Цей розділ містить емпіричний аналіз даних, отриманих шляхом кількісних опитувань і якісних методів (експертних інтерв'ю та ФГД), що стосується оцінки учасни_цями українського феміністичного порядку денного та найбільш поширених феміністичних перспектив (тем, ідей, підходів, пропозицій та вимог феміністок) з урахуванням змін у часі (до, під час і після повномасштабного вторгнення). Також проаналізовано, які перспективи є недопредставленими, які більше характерні для періоду повномасштабного вторгнення, а які, як очікується, стануть основними у фазі повоєнної відбудови.

Постійні перспективи

Запобігання та боротьба з насильством щодо жінок, а також питання економічних прав жінок залишаються сталими й домінуючими у феміністичному порядку денному незалежно від періоду часу та ситуації війни/миру. Також часто порушувалися питання репродуктивних прав (пов'язаних із можливим репродуктивним тиском) та запобігання дискримінації жінок.

Перспективи, яким приділено менше уваги

Менш пріоритетними, згідно з даними кількісного опитування, були питання соціальної інклюзії та емпатії до жінок, а також боротьба з сексуальною та репродуктивною експлуатацією. Згідно з даними інтерв'ю серед питань, недостатньо висвітлених в українському фемінізмі, є трудові права жінок, неоплачувана доглядова праця, соціальний захист (зокрема й у контексті факторів, які впливають на повернення біжен_ок), статус жінок у фемінізованих і доглядових професіях, сексуальна й репродуктивна експлуатація жінок (наприклад, сурогатне материнство) і брак інтерсекційності, зокрема щодо прав ЛГБТ+ людей.

Перспективи воєнного часу

Контекстуальні перспективи, що залежать від ситуації війни, охоплюють права жінок в армії та статус жінок у секторі безпеки й оборони, а також сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом.

Перспективи в час відновлення та повоєнної відбудови

У контексті відновлення та повоєнної відбудови експертки, у яких брали інтерв'ю, говорили про ризик хибного, на їхню думку, уявлення про відбудову як відновлення тільки того, що було зруйноване, хоча насправді це має охоплювати реструктуризацію, зокрема соціальної інфраструктури та її інклюзивність у широкому розумінні, особливо з огляду на очікуване зростання числа осіб з інвалідністю. Також вони висловили занепокоєння щодо декларативного характеру й відсутності системності в упровадженні феміністичного підходу до відбудови.

Серед феміністичних перспектив, які будуть актуальними в процесі відновлення та повоєнної відбудови, передусім постане питання репродуктивної (доглядової) праці та інфраструктури, що її підтримує. По-друге, була виокремлена низка проблем, пов'язаних із демографічними викликами та очікуваним репродуктивним тиском на жінок. Це збігається з даними кількісного дослідження, згідно з яким 59% респонденток вказали на зростання значущості питання репродуктивних прав у повоєнний період. Декілька експерток висловили побоювання щодо можливого консервативного відкату та прямих обмежень репродуктивних прав жінок, однак водночас зауважили, що рух за

права жінок в Україні достатньо сильний для того, щоб протистояти цим загрозам, і згадували процеси європейської інтеграції як запобіжник від потенційних зворотних кроків. По-третє, були обговорені виклики реінтеграції ветеранів: складні питання їхньої реабілітації та адаптації, напруженість між цивільними та військовими, відсутність інклюзивної інфраструктури, а також проблеми, пов'язані зі зростанням гендерно зумовленого насильства і (само)цензурою обговорення цієї проблеми в контексті героїзації військових. По-четверте, було наголошено на важливості працевлаштування жінок, зокрема в контексті їхнього вступу в «традиційно чоловічі» професії. Зокрема, це передбачає створення безпечних гендерно чутливих робочих місць, а також визнання ризику, що заробітна плата жінок у цих професіях може бути нижчою. По-п'яте, респондентки звернули увагу на питання політичної участі жінок, називаючи складнощі, пов'язані з пріоритетом політичного представництва колишніх військовослужбовців (переважно чоловіків), а також ризик виникнення перешкод для реалізації політичних прав тих, що виїхали за кордон під час війни (більшість із них — жінки).

Феміністичні перспективи в Україні різноманітні, швидко реагують на зміни в умовах війни та відіграють важливу роль у формуванні публічного дискурсу в країні. Їхній точний вплив і роль у здійсненні гендерно-трансформаційних змін в умовах триваючої оборонної війни важко виміряти з науковою точністю. Проте непряме підтвердження їхнього впливу можна спостерігати в тому, що повномасштабна війна росії проти України породила гендерні проблеми, але станом на грудень 2024 року не зупинила прогресу в напрямку гендерно-трансформаційних змін. Ці зміни відчутні в реалізації емансипаторських політик на політичному рівні та позитивних змінах у громадській думці щодо гендерних ролей та прав ЛГБТ+ людей протягом 2022–2024 років (докладніше в Розділі 3). Втілені політики узгоджуються з перспективами, які є постійними та основними в українському феміністичному порядку денному, а саме боротьбою з насильством щодо жінок та забезпеченням їхніх економічних прав. Зокрема, був досягнутий прогрес у формуванні дискурсів і політик щодо гендерно орієнтованого відновлення та повоєнної відбудови, а разом із тим створення Альянсу з гендерно відповідального та інклюзивного відновлення в Україні.

Водночас структурні бар'єри, описані в Розділі 4, посилюють обмеження феміністичних перспектив, оскільки учасниці кількісного опитування наголошували, що ключові соціальні суб'єкти — такі як освітні установи, населення загалом, роботодавці та політичні партії — переважно ігнорують (але не протидіють) феміністичні перспективи. Хоча державні органи демонструють сталий прогрес у реалізації гендерно-трансформаційних політик, їхній підхід до реалізації є формальним через брак усвідомлення, знань, навичок і ресурсів серед місцевих виконавців.

Інтерв'юювані експертки, які оцінюють вплив фемінізму як значний і сильний, вказали, що 10–20 років тому феміністичні перспективи мали значно менший вплив і поширення. Цей часовий аспект є важливим для розуміння потенціалу феміністичних перспектив для впливу на гендерно-трансформаційні зміни, бо зміни не відбуваються одразу — їх повільний, але поступовий розвиток є свідченням реалізованого впливу.

Необхідно зазначити, що сфери, які формують культурні стереотипи та очікування — зокрема медіа, культура, громадянське суспільство та частково освіта — учасниці визначили як такі, що мають значний потенціал для впливу фемінізму та сприяння гендерній рівності. Той факт, що учасниці вважали ці сектори такими, де фемінізм уже має значний вплив, є кроком до того, що

феміністичні перспективи, поширювані через ці сфери, сприятимуть подоланню структурних бар'єрів у інших сферах.

6. ФЕМІНІСТИЧНІ ДІЇ

У цьому розділі аналізуємо відповіді учасниць дослідження на питання, як вони бачать перехід феміністичних перспектив в Україні у феміністичні дії (організації, проєкти, ініціативи, програми, кампанії феміністок і (про)феміністичні ініціативи інших суб'єктів та інституцій), а також погляди експерток на те, що можна зробити для посилення впливу феміністичних перспектив і дій на гендерно-трансформаційні зміни в Україні.

6.1 Феміністичні дії та активізм в умовах війни

Ідеї, висловлені експертками та активістками, які брали участь в інтерв'ю, щодо дій, які втілюють феміністичні перспективи, зосереджені навколо взаємодії феміністичних організацій з органами влади; активізму, що стосується статусу жінок у збройних силах; роботи і послуг для постраждалих від гендерно зумовленого насильства (ГЗН) та сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК), а також створення мереж підтримки жінок і коаліцій (наприклад, 1325 «Жінки, мир, безпека»). Окрім вказаних напрямків, які регулярно згадуються в різних тематичних блоках інтерв'ю (зокрема проблеми ГЗН та СНПК), респондентки вказали на дії, спрямовані на розв'язання проблем, які через війну постали перед жінками, зокрема гуманітарну та психологічну допомогу, якою багато жіночих організацій займаються з початку повномасштабного вторгнення (як-от організація шелтерів, надання гуманітарної допомоги та допомога в евакуації). Зосередженість на надзвичайних питаннях стає перешкодою для стратегічного розвитку та змін.

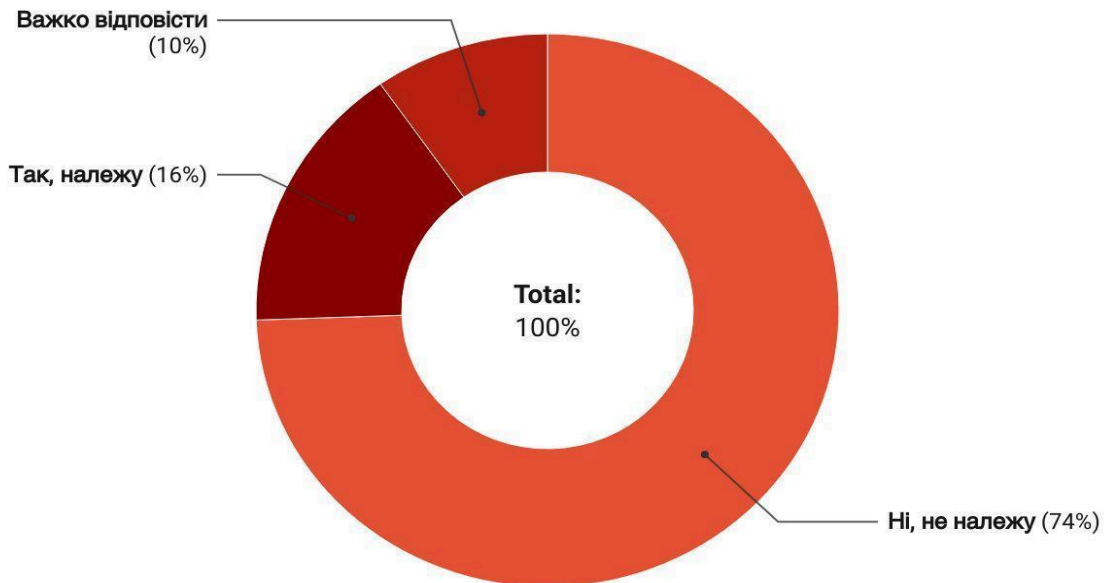
Із обговорень у фокус-групах можна зробити висновок, що феміністки активно залучені до різноманітних форм громадської активності, таких як гуманітарні ініціативи, інформаційні кампанії, протести й освітні проєкти. Феміністки займаються розвінчанням гендерних стереотипів, підтримкою професійного розвитку жінок та поширенням інформації про сексуальне насильство та психічне здоров'я. Особлива увага приділена підтримці вразливих груп жінок та розширенню їхніх можливостей у традиційно чоловічих сферах.

Феміністичні дії, згадані експертками та учасницями фокус-груп, відповідають послідовним та пов'язаним із війною феміністичним перспективам, викладеним у Розділі 5.

Результати кількісного дослідження вказують на низький рівень залученості учасниць у діяльність феміністичних організацій. Тільки 16% учасниць кількісного дослідження вказали, що вони належать до феміністичних організацій чи ініціатив (див. Діагр. 6).

Діаграма 6: Залученість до діяльності феміністичних організацій

Чи належите Ви до феміністичної організації чи ініціативи?

N = 720

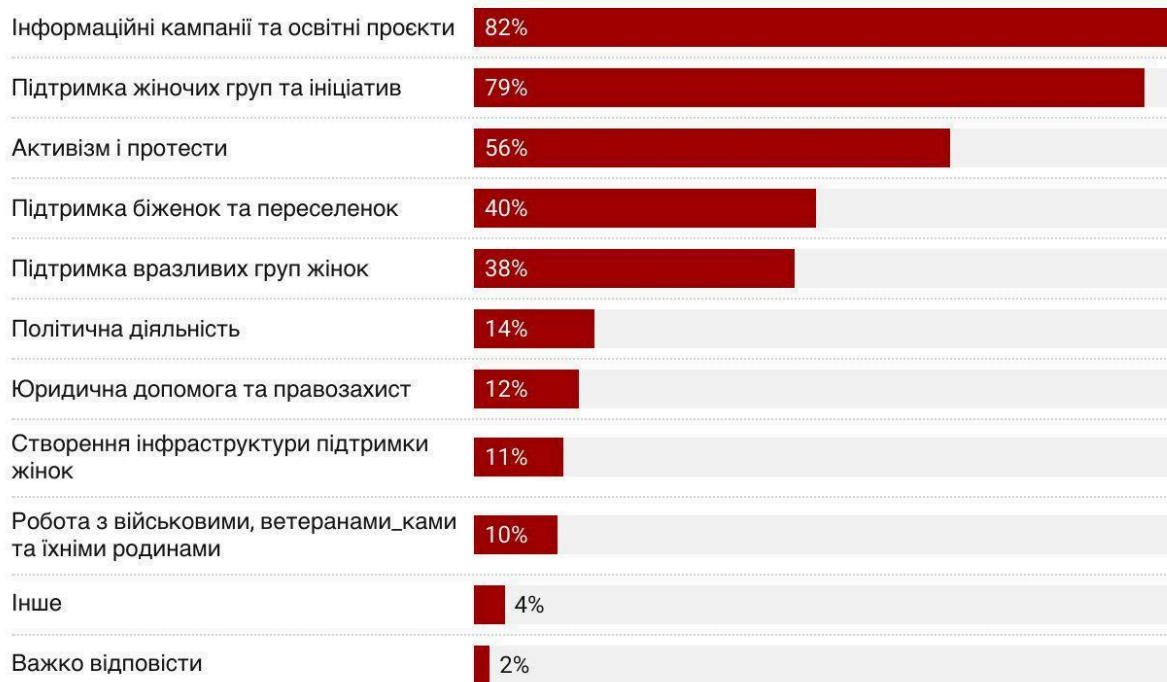
Джерело: Авторки дослідження, Datawrappер.

Учасниці, які належать до таких організацій або ініціатив, найчастіше згадували участь у **адвокаційній діяльності**, такій як інформаційні кампанії та освітні проєкти (маються на увазі кампанії з поглиблення обізнаності у гендерних питаннях; лекції, тренінги та майстерки з гендерної рівності та прав жінок — 82%); підтримка жіночих груп та ініціатив (підтримка і співпраця з жіночими організаціями та групами, які займаються захистом прав жінок, — 79%); а також участь в активізмі та протестах (участь у публічних протестах, маршах, демонстраціях та акціях; ініціювання та підтримка петицій для підвищення обізнаності в проблемах гендерної нерівності; вимога змін у законодавстві та суспільстві — 56% протягом останніх двох років). Вони також згадували участь у **гуманітарній діяльності** (підтримка біженц_ок та внутрішньо переміщених осіб через політичну активність, волонтерство в організаціях, соціальна підтримка, адвокація прав жінок і освітні ініціативи — 40%; підтримка вразливих груп жінок, таких як жертви домашнього насильства і гендерно зумовленого насильства, жінки, які займаються комерційним сексом, жінки з ВІЛ/СНІД та інші — 38%).

Зображення 7: Діяльність феміністок у феміністичних організаціях

Які саме з перелічених феміністичних ДІЙ ви здійснювали або долучались до них протягом останніх двох років?

серед тих, хто належить до феміністичних організацій

N = 720

Джерело: Авторки дослідження, Datawrapper.

Порівняння між Діагр. 7, яка відображає феміністичні дії, і Діагр. 5, яка відображає феміністичні перспективи (на сьогодні), демонструє, що хоча між поточними феміністичними перспективами та діями феміністичних організацій є певний збіг, існують і значні розбіжності. Підтримка вразливих груп жінок (38% дій) корелює з перспективою запобігання насильству щодо жінок (83%). Лише 10% учасниць заявили, що брали участь у роботі з військовими, ветеран(к)ами та їхніми родинами (психологічна допомога та інша робота з ветеран(к)ами, їхня інтеграція в суспільство, підтримка вдів та родин загиблих солдат_ів), тоді як феміністична перспектива щодо прав жінок у війську була однією з найчастіше згадуваних (65%). Феміністична перспектива щодо політичного та медіапредставництва (38%) погано відображена в діях, оскільки лише 14% діяльності присвячені політичному активізму (політична активність на різних рівнях: активіст(к)и політичних партій, кандидат(к)и на виборні посади та лобювання прийняття законодавчих ініціатив на користь жінок). Варто зазначити, що як політична, так і військова сфери були визначені учасницями кількісного опитування як ті, що мають найбільше перешкод для феміністичних перспектив і дій.

Такі розбіжності можна пояснити тим, що форми феміністичних дій, які найчастіше згадували учасниці опитування, це інформаційні кампанії та освітні проєкти, підтримка жіночих груп та ініціатив, а також участь в активізмі й протестах. Дані кількісного дослідження узгоджуються з результатами фокус-груп, де інформаційні кампанії, протести та освітні проєкти були визначені

як найпоширеніші форми феміністичних дій із наголосом опитаних експерток на взаємодії феміністичних організацій із органами влади. Ці дії можуть бути пов'язані з будь-якою темою, що розглядається в рамках феміністичних перспектив, представлених у Розділі 5. Отже, для визначення рівня реалізації конкретних феміністичних перспектив у феміністичних діях необхідно провести додаткові дослідження.

6.2 Що можна зробити для посилення впливу фемінізму на суспільний розвиток та гендерно-трансформаційні зміни

Нижче викладені рекомендації учасниць інтерв'ю та фокус-груп стосовно шляхів і засобів, які можуть посилити вплив фемінізму на гендерно-трансформаційні зміни. Можливість надати слово учасницям дослідження перед тим, як ми зробимо остаточні висновки та дамо рекомендації, є важливою частиною нашої партисипативної феміністичної методології. Рекомендації, висловлені учасницями, можна також розглядати як опис найбільш потенційно ефективних феміністичних дій.

- 1) **Сприяти розумінню важливості впровадження політики гендерної рівності:** учасниці вважали, що більше стабільності можна досягти через прийняття законодавства, що підтримує гендерну рівність. Проте самої наявності законів недостатньо. Необхідно, щоб урядові посадовці розуміли важливість їх виконання.
- 2) **Використовувати реальні приклади жіночої активності:** зі слів респонденток, явні дії жінок, такі як служба в армії, започаткування бізнесу та обіймання «традиційно чоловічих» посад, суттєво впливають на зміну суспільних поглядів щодо гендерних питань. Вони наголосили, що реальні приклади у місцевих громадах можуть бути більш ефективними за інформаційні кампанії чи документи, адже люди бачать ці зміни безпосередньо в своєму середовищі. Це сприяє сталому розвитку, оскільки реальні історії змінюють підходи та стимулюють до дій.

«Жінки у війську, а також ті, що започатковують бізнеси чи обіймають посади в традиційно чоловічих сферах, є найвпливовішими реальними прикладами. Вони ефективніше стимулюють зміни, ніж будь-які документи чи інформаційні кампанії, оскільки їхні приклади безпосередньо змінюють ставлення та підходи людей» (жінка-феміністка, голова ГО).

- 3) **Боротьба з корупцією:** деякі учасниці висловили думку, що для сталого розвитку суспільства важливо досягти справедливості та знизити рівень корупції. Вони переконані, що феміністичні дії, спрямовані на просування справедливості й прозорості в уряді та суспільстві, здатні сприяти стабільним змінам. Вони також бачать ризик регресу, особливо коли ситуація зміниться після війни і чоловіки повернуться до своїх традиційних професій.
- 4) **Комунікація із суспільством та просування фемінізму:** залучати широкі групи жінок через доступні методи комунікації, освітні інструменти та кампанії з поглиблення обізнаності: «Основна частина спротиву змінам і феміністичним ідеям пов'язана з тим, що люди бояться того, чого не розуміють» (представниця жіночої організації правозахисного спрямування, інтерв'ю 4). «Питання гендерної рівності, на мою думку, ще недостатньо роз'яснені більшості населення та суспільства загалом [...] Але є можливість звертатися до людей їхньою мовою, через доступні їм канали інформації; вважаю, що цього дуже бракує» (кластер «Влада», інтерв'ю 19). Одним із способів такої діяльності можуть бути освітні проєкти та кампанії з поглиблення обізнаності. Також деякі респондентки розглядали феміністичні перспективи як такі, що охоплюють не лише питання гендерної рівності й прав жінок, а й стосуються справедливого та інклюзивного суспільства в широкому розумінні: «Мені подобається визначення, що фемінізм — це не лише боротьба за права жінок [...] Ми маємо бути уважними до потреб інших. Для мене це і є фемінізм» (лідерка жіночої

організації політичного спрямування, інтерв'ю 12). Однією з таких тем для комунікації може бути питання фемінізованих професій, зокрема роботи в доглядовій сфері (медицина, освіта, соціальний захист), що не завжди прямо заявлене як феміністичне питання, але по суті ним є.

- 5) **Використання міжнародних зобов'язань України щодо гендерної рівності:** здійснення тиску на урядових чиновників з боку міжнародних установ.
- 6) **Залучення чоловіків:** *«Мені бракує публічних військових, які підтримують ідею гендерної рівності»* (феміністична дослідниця, інтерв'ю 2), а також залучення молоді до підтримки феміністичних поглядів.
- 7) **Інтегрувати феміністичні перспективи в усі процеси ухвалення рішень.**
- 8) **Реалізувати громадський контроль за органами влади разом із контролем над питаннями повоєнної відбудови:** *«Знаєте, демократія подібна на їзду на велосипеді. Ти повинен постійно крутити педалі, щоб залишатися в сідлі. Так само й громадянська активність. Як тільки громадянське суспільство припиняє тиск, ми бачимо регрес чи просто нас ігнорують. Отже, можливості є, але це ті можливості, які ми повинні забезпечувати для себе щоразу»* (експертка міжнародного проєкту з питань гендерної рівності, інтерв'ю 14).
- 9) **Локалізувати національні програми та плани відновлення:** багато респонденток зазначили, що національні рамкові документи (наприклад, План дій щодо впровадження Резолюції 1325 «Жінки, мир, безпека», Стратегія сприяння правам та можливостям осіб, що належать до ромської національної меншини в українському суспільстві до 2030 року, національні плани відновлення тощо) втрачають гендерну чутливість на місцевому рівні, не реалізуються належним чином і не відповідають потребам та контексту регіонів і громад.
- 10) **Консолідувати вимоги феміністичного руху, особливо щодо відновлення та повоєнної відбудови:** *«Ми маємо діяти єдино, адже для нас важливо донести одне спільне послання, особливо до всіх напрямів фемінізму, і захищати права жінок з різними вразливостями з різних вразливих груп...»* (лідерка жіночої організації, інтерв'ю 18).

Рекомендації можна поділити на три блоки: 1) підвищення обізнаності та популяризація фемінізму; 2) інтеграція феміністичних перспектив у процес ухвалення рішень; 3) забезпечення підзвітності та виконання гендерних зобов'язань. Порівняння з результатами емпіричного аналізу в Розділі 6.1 показує, що блок 1 майже повністю реалізований у феміністичних діях, тоді як блоки 2 і 3 потребують більше зусиль.

6.3 Підсумок розділу 6: феміністичні дії

Цей розділ містить емпіричний аналіз відповідей учасни_ць дослідження щодо того, як, на їхню думку, феміністичні перспективи в Україні трансформуються у феміністичні дії (організації, проекти, ініціативи, програми, кампанії феміністок і (про)феміністичні ініціативи інших суб'єктів та інституцій), а також погляди експерток на те, що можна зробити для посилення впливу феміністичних перспектив і дій на гендерно-трансформаційні зміни в Україні.

Експертки, в яких брали інтерв'ю, акцентували на взаємодії феміністичних організацій із органами влади, активізмі, що стосується статусу жінок у збройних силах, діяльності та послугах для жертв гендерно зумовленого насильства і сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, а також створенні мереж і коаліцій підтримки жінок (наприклад, 1325 «Жінки, мир, безпека»). Вони також наголосили, що через повномасштабне вторгнення жіночі організації змушені були переспрямувати свої зусилля на термінову гуманітарну допомогу, що стало перешкодою для фокусування на стратегічному розвитку гендерно-трансформаційних змін. Учасни_ці фокус-груп акцентували на гуманітарних ініціативах та підтримці вразливих груп жінок, а також на різноманітних формах громадської діяльності, таких як інформаційні кампанії, протести й освітні проекти, що сприяють подоланню гендерних стереотипів, підтримці професійного розвитку жінок (зокрема в традиційно чоловічих професіях) та поглибленню обізнаності про сексуальне насильство і психічне здоров'я. Феміністичні дії, згадані експертками та учасни_цями фокус-груп, відповідають сталим і пов'язаним з війною феміністичним перспективам, докладно описаним у Розділі 5.

Згідно з даними кількісного дослідження рівень залученості учасниць у феміністичні організації становить усього 16%. Учасниці, які належать до таких організацій або ініціатив, найчастіше згадували участь в адвокаційній діяльності, такій як інформаційні кампанії та освітні проекти (82%), підтримка жіночих груп та ініціатив (79%), а також участь у активізмі й протестах (56%) за останні два роки. Вони також вказали на залученість до гуманітарної роботи (підтримка біженц_ок та ВПО — 40%; підтримка вразливих груп жінок — 38%). Лише 10% учасниць кількісного опитування зазначили, що працюють із військовослужбовцями, ветеран(к)ами та їхніми родинами, в той час як феміністична перспектива щодо прав жінок у війську була однією з найчастіше згадуваних (65%). Феміністична перспектива щодо політичного та медійного представництва (38%) недостатньо відображена в практичних діях: лише 14% займаються політичним активізмом. Варто сказати, що учасниці кількісного опитування визначили як політичну, так і військову сфери як такі, що мають найбільші перешкоди для феміністичних перспектив та дій.

Форми феміністичних дій, які найбільше згадували учасниці, охоплюють інформаційні кампанії, освітні проекти, підтримку жіночих організацій та ініціатив, а також участь у протестах та активізмі. Подібні дії можуть стосуватися будь-якої тематичної сфери, що згадуються у феміністичних перспективах, наведених у Розділі 5. Отже, для визначення рівня реалізації окремих феміністичних перспектив у конкретні феміністичні дії необхідні додаткові дослідження.

Рекомендації, надані учасни_цями інтерв'ю та фокус-груп щодо способів і засобів посилення впливу фемінізму на гендерно-трансформаційні зміни, можна також розглядати як опис найбільш потенційно ефективних феміністичних дій. Серед них були названі такі, які можна поділити на три блоки: 1) підвищення обізнаності та популяризація фемінізму: сприяння розумінню важливості реалізації політик гендерної рівності місцевими виконав_цями; комунікація з

суспільством і просування фемінізму зрозумілою мовою; популяризація та застосування реальних прикладів жіночої агенції; залучення чоловіків і молоді; 2) інтеграція феміністичних перспектив у процес ухвалення рішень: консолідація у вимогах феміністичного руху; інтеграція феміністичних перспектив у всі процеси ухвалення рішень; локалізація національних програм і планів відновлення; 3) забезпечення підзвітності та дотримання гендерних зобов'язань: боротьба з корупцією; впровадження громадського контролю за владою та звернення до міжнародних зобов'язань України з гендерної рівності. Порівняння з результатами емпіричного аналізу в Розділі 6.1 показує, що блок 1 майже повністю реалізований у феміністичних діях, тоді як блоки 2 і 3 потребують додаткових зусиль.

7. ВИСНОВКИ

Війна росії проти України, яка триває з 2014 року, відбувається у сприятливому геополітичному контексті для феміністичних перспектив. росія застосовує мачизм, сексизм і гомофобію в державній політиці, формуючи наратив про «занепадаючий Захід», якому протистоїть «русский мир». Вона позиціонує себе як останню захисницю «традиційних цінностей» і використовує гендерну дезінформацію як інструмент гібридної війни. Внаслідок призупинення Угоди про асоціацію з ЄС і підписання Договору про дружбу, співпрацю та партнерство з росією почалися протести Революції Гідності (Євромайдану) 2013–2014 років, що відображало рішення суспільства рухатися до європейської інтеграції, незважаючи на рішення вищого політичного керівництва. Цю геополітичну опозицію українські феміністки використали для впливу на гендерно-трансформаційні зміни, представляючи гендерну рівність та права ЛГБТ+ як складові європейських цінностей. Паралельна активна участь жінок у волонтерській діяльності разом із військовим волонтерством сприяла суттєвим гендерним змінам у соціальній, військовій та політичній сферах, що привело до виникнення впливової публічної феміністичної дискусії. До 2022 року феміністичні марші та прайди на підтримку ЛГБТ+ проводили регулярно в різних містах. Зусилля феміністок та жіночих організацій, підвищення видимості нових лідерок і проєвропейська геополітична орієнтація разом із зобов'язаннями перед міжнародними партнерами спонукали державу до впровадження емансипаторських політик (наприклад, введення гендерних квот на виборах) і сприяли поступовому, але стабільному прогресу в гендерній рівності у громадській думці.

Повномасштабне вторгнення росії в 2022 році позначило новий етап війни проти України, який супроводжувався масовими руйнуваннями, окупацією великих територій, мобілізацією значної кількості цивільних чоловіків до армії, вимушеним переміщенням населення в інші регіони України та за кордон, постійним терором у містах України ракетними атаками і знищенням енергетичної інфраструктури, що призводило до знеструмлень. За ступенем впливу повномасштабна війна росії з 2022 по 2024 рік загострила типові гендерні проблеми та створила нові: зростання рівня гендерно зумовленого насильства (ГЗН); сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК); збільшення навантаження на жінок у сфері репродуктивної праці; поглиблення фемінізації бідності; збільшення частки уразливих груп жінок (наприклад, вдови та матері, які самі виховують дітей); переважну частку біженців становлять жінки з дітьми; збільшення навантаження на фемінізовані сфери зайнятості (освіта, охорона здоров'я, соціальна робота); а також зменшення політичної та експертної видимості жінок. Проте сама наявність та кількість цих проблем не вказує на відкат. Як зазначено в Розділі 3, станом на грудень 2024 року українське суспільство та держава відреагували на проблеми, пов'язані з війною, в емансипаторний спосіб. Можливим поясненням відсутності гендерного відкату є те, що вторгнення мало суперечливий вплив на можливості фемінізму для здійснення гендерно-трансформаційних змін. З одного боку, війна посилила гендерні стереотипи щодо «традиційно чоловічих» сфер, і експертки говорили про зменшення впливу жінок на процес ухвалення рішень через сприйняття війни як «чоловічої території». Жіночі організації були змушені перенести увагу на нагальні питання, ставлячи проблему виживання понад стратегічний розвиток і відсуваючи на другий план деякі інші теми. З другого боку, криза потребувала оптимального використання людських ресурсів у військовому та економічному секторах, створюючи вікно можливостей, яке сприяє залученню більшої кількості жінок до «традиційно чоловічих» професій. Переміщення мільйонів українських жінок за кордон та їхнє знайомство з більш егалітарними цінностями може стати фактором, який у перспективі сприятиме популяризації

феміністичних ідей. Інші фактори, що впливали на феміністичний рух з 2014 року, залишаються незмінними, але набули більшого значення: прагнення України до європейської інтеграції, бажання дистанціюватися від «традиційних цінностей» росії та вимоги донорів і міжнародних партнерів. Ці протилежні тенденції існують одночасно, взаємодіють та суперечать одна одній, що може спричинити неоднозначні наслідки, залежні від того, як довго триватиме війна і яким буде її остаточний підсумок.

7.1 Теми, які потребують додаткового вивчення

Одним із обмежень цього дослідження є те, що воно стосується суспільства, яке перебуває в стані війни, де спостерігається швидка динаміка непередбачуваних соціальних змін. Повномасштабне вторгнення привело до численних гендерних змін для великих груп населення, для прикладу, призов переважно чоловіків до армії та виїзд за кордон переважно жінок. Однак при докладнішому розгляді цих тенденцій спрощене гендерне поділення, що визначає чоловіків як «захисників», а жінок — як «тих, що потребують захисту», виявляється суперечливим. Не всі чоловіки є військовослужбовцями, і ті, що не служать, часто стикаються з кризою патріархальної маскулінності. Збільшується кількість ветеранів з інвалідністю, тоді як інфраструктура в Україні могла б бути кращою для людей з інвалідністю, перетворюючи їхніх партнерок у доглядальницю і, у випадку важкої інвалідності, годувальницю. Водночас збільшується частка жінок, які служать у збройних силах, значна кількість жінок активно долучається до волонтерства для забезпечення військових потреб. Нестача даних про нові тенденції та проблеми є певним викликом для феміністичного руху, спрямованого не лише на реактивне, але й на проактивне відстоювання прав жінок. Феміністки, у яких брали інтерв'ю, озвучили низку тем, які вони вважають актуальними в контексті війни. Ці теми **потребують додаткових досліджень** або ж відстеження динаміки їхніх змін. До них належать:

- 1) Багато інтерв'ююваних порушили **питання політичної участі жінок та їхнього впливу на ухвалення політичних рішень**. Це також потребує відстеження, оскільки незрозуміло, коли і за яких обставин будуть проведені вибори будь-якого рівня. Зокрема, велика кількість вимушено переміщених осіб, більшість із яких є жінками, перебуває за кордоном. Це може ускладнити їхнє право голосувати в умовах відсутності технічних можливостей для організації виборів на закордонних ділянцях, які забезпечили б голосування максимальної кількості виборців. Також суперечливим є питання вимоги до проживання, яка в національному виборчому законодавстві полягає у тому, що кандидатка на посаду народного депутата повинен проживати на території України протягом останніх п'яти років. Це може стати проблемою для жінок, які через повномасштабну війну були змушені виїхати за кордон.
- 2) **Зміни на ринку праці**, масштаби яких складно оцінити через обмеження даних, зокрема державної статистики щодо економічної активності населення та її гендерних вимірів, а також гендерного розриву в заробітній платі. Багато опитаних феміністок звернули увагу на питання залучення жінок до «чоловічих професій». Важко оцінити масштаби та сталість таких змін: чи збережуться ці позиції жінок на ринку праці після закінчення війни та демобілізації чоловіків? Чи призведе це до трансформації умов праці та гендерно орієнтованих політик на робочому місці? Як це вплине на гендерний розрив у оплаті праці? Можна також очікувати погіршення становища жінок, які працюють у високофемінізованих секторах економіки (охорона здоров'я, освіта, соціальний захист тощо), внаслідок скорочення державних і місцевих витрат на ці сфери та очікуваних неоліберальних реформ повоєнної відбудови. Окрім того, на тлі зростання навантаження на багатьох жінок через доглядову роботу в цей період, а також значно меншої їхньої присутності у високооплачуваних секторах (наприклад, у сфері безпеки та оборони) війна може призвести до поглиблення гендерного розриву в оплаті праці, який у 2021 році становив 18,6%.
- 3) Іноді лідер(к)и думок висловлюють свої погляди на можливу **мобілізацію жінок**. Цей аспект не є актуальним або загрозливим для українського фемінізму, і на цей момент немає ознак реалізації такої політики; водночас

зміни можуть залежати від подій на фронті.

- 4) Закон про воєнний стан наголошує на ролі чоловіків як захисників, але не всі чоловіки — і навіть не більшість — перебувають на фронті. **Маскулінність чоловіків призовного віку**, котрі не на фронті — чи ті, що виїхали з країни легально або нелегально, чи ті, що ухиляються від мобілізації — **зазнає кризи**.
- 5) Деякі з опитаних феміністок висловили занепокоєння щодо **можливого консервативного відкату**, зокрема **обмежень репродуктивних прав жінок** з метою відновлення демографічної ситуації в країні. На даний час немає підстав вважати ці загрози реальними, але феміністичний рух займає **проактивну позицію** щодо цього питання.
- 6) Війна та гуманітарна і соціально-економічна криза, що виникла внаслідок неї, дефіцит державних ресурсів для соціального захисту та можливі наслідки очікуваних неоліберальних реформ повоєнного розвитку можуть мати негативний вплив на жінок (самотні жінки старшого віку, матері, які самі виховують дітей, і матері дітей з інвалідністю), а також **посилити фемінізацію бідності**, оскільки жінки частіше за чоловіків є частиною соціально вразливих груп і їхній добробут набагато більше залежить від соціальної / державної підтримки.
- 7) Війна створила **нові групи в суспільстві, кожна з яких має різний досвід**. Біжен_ки за кордоном, внутрішньо переміщені особи, мешкан_ці прифронтових зон та мешкан_ці окупованих територій мають унікальний досвід, і гендерна динаміка цих груп потребує подальших досліджень.

7.2 Ключові висновки

Вплив, який феміністичні перспективи та дії здійснюють на гендерно-трансформаційні зміни в Україні, можна резюмувати в ключових висновках.

Вікно можливостей

- Процеси європейської інтеграції та міжнародні зобов'язання України щодо гендерної рівності є основними факторами, що визначають політику країни в цій сфері.
- Протидія ідеології «руського мира», яка акцентує увагу на «традиційних цінностях», може бути використана для зміцнення популяризації гендерної рівності та прав ЛГБТ+ як частини європейських цінностей України.
- Законодавство, що регулює гендерну рівність, а також державна політика та стратегії в різних сферах створюють основу для сталого прогресу.
- Війна і триваюча криза відкривають нові можливості для жінок увійти в «традиційно чоловічі» професії, сприяючи гнучкості в розподілі гендерних ролей та стимулюючи пошук більш адаптивних рішень у відповідь на мінливі обставини.

Перешкоди

Ставлення до фемінізму в Україні стало сприятливішим серед високоосвічених жінок у містах, хоча консервативні погляди залишаються поширеними, особливо в сільських районах. Стереотипи та упередження не перестають бути основними бар'єрами для гендерно-трансформаційних змін у різних сферах.

Ми вважаємо, що:

- Чимало жінок і чоловіків вважають гендерну нерівність неактуальною проблемою сучасного суспільства.
- Для багатьох жінок участь у політиці, громадській активності чи бізнесі є подвійним тягарем, оскільки нормалізація публічних ролей жінок не супроводжується одночасними змінами в розподілі роботи з догляду та суспільних очікуваннях щодо ролі жінок як матерів.
- У суспільстві досі існують упередження щодо фемінізму, часто його пов'язують з такими рухами, як Women, або з радикальним фемінізмом.
- Жіночі організації, які провадять феміністичну діяльність, не завжди явно ідентифікують себе як феміністичні організації, а політичні лідер(к)и та публічні особи часто уникають асоціацій із фемінізмом.

Інструменти та стратегії впливу

Феміністичні організації та активістки можуть посилити вплив фемінізму на державну політику та соціальні зміни, використовуючи такі важелі:

- Гуманітарна робота з жінками, зокрема з внутрішньо переміщеними особами, може стати початком покращення їхнього усвідомлення феміністичних проблем.

- При комунікації з органами влади важливо апелювати до вимог європейської інтеграції та державної політики у сфері гендерної рівності.
- Необхідно також пов'язати вибір євроінтеграції українців з тим, що антигендерна риторика є частиною «руського мира» в комунікації з владою та суспільством.
- Необхідно визначити та зробити пріоритетом повідомлення, що резонують з інтересами значної кількості українських жінок, зокрема ті, що стосуються неоплачуваної доглядової праці, низької заробітної плати у фемінізованих секторах економіки та прямої дискримінації жінок на ринку праці.
- Фемінізм має зробити перехід від руху, орієнтованого на права жінок, до руху, що розглядає фемінізм як світоглядну основу для формування ширших соціальних політик, керуючись принципами інтерсекційності та соціальної справедливості для всіх, прагнучи побудувати суспільство, базоване на правах людини, а не на інтересах привілейованих груп.
- Використовувати публічні петиції та інформаційні кампанії як інструменти для відстоювання змін.

Обмеження на трансформаційні процеси та чутливі теми

Війна, що триває, з терором проти цивільних, обстрілами, руйнуванням інфраструктури та масовими знеструмленнями по всій Україні, становить серйозну загрозу для сталого розвитку. Постійна напруга та значні втрати ведуть до істотного виснаження як матеріальних, так і психологічних ресурсів українського суспільства. Суспільство, до якого належать і феміністки, перебуває під тиском численних викликів і має серйозно обмежені ресурси для політичної трансформаційної діяльності. Невідворотні втрати серед населення і різниця в досвіді різних соціальних груп — біжен_ок за кордоном, внутрішньо переміщених осіб, жител_ів прифронтових зон, окупованих територій, тих, що побували на фронті, і тих, що не були там, а також тих, що мають родич_ів у війську, і тих, у кого таких немає — створюють значний розрив, який ускладнює взаєморозуміння й консолідацію для реформ.

Навіть після припинення вогню Україна залишатиметься під постійною загрозою відновлення російської агресії, що потребує довгострокової інтеграції оборони в усі сфери життя. Це створює необхідність акцентувати не тільки на гендерно чутливому відновленні та повоєнній відбудові, а й на гендерно чутливій обороні, щоб запобігти мілітаризації суспільства на патріархальних засадах.

Домашнє насильство в родинах військових та ветеран_ів, сексуальні домагання в армії на тлі героїзації військових, критика сексизму в армії, гендерна мобілізація і нові динаміки гендерних привілеїв — це чутливі питання, що потребують великої обережності при обговоренні.

7.3 Рекомендації: основні політики для феміністичного впливу на гендерно-трансформаційні зміни

1. Посилення ролі жінок в ухваленні рішень та державній політиці.

- **Рекомендація.** Сприяти інтеграції жінок у процеси ухвалення рішень на всіх рівнях (місцевому, регіональному та національному) під час і після війни. Виділити необхідні ресурси, фінансові та людські, а також забезпечити інструкції та навчання для місцевих виконавців задля ефективної реалізації програм гендерної рівності на місцевому рівні у різних сферах.
- **Обґрунтування.** Дослідження показує, що, попри впровадження таких законодавчих заходів, як гендерні квоти, їх реалізація на місцевому рівні залишається недостатньо ефективною. Постала нагальна потреба посилити присутність жінок в ухваленні політичних і військових рішень, щоб забезпечити реальну реалізацію гендерно-трансформаційних політик, а не лише декларативну.

Хто:

- Державні органи: міністерства, місцеві та регіональні органи влади, парламентські комітети, відповідальні за гендерну рівність.
- Громадські організації: групи, що захищають права жінок, та організації, що займаються адвокацією і моніторингом гендерного представництва.
- Політичні партії: особливо ті, що виступають за соціальну рівність і демократичний розвиток.
- Міжнародні організації: ООН Жінки, Організація з безпеки та співробітництва в Європі та інші організації, що надають технічну та фінансову підтримку для досягнення гендерної рівності.

2. Боротьба з гендерними стереотипами та розширення просвітницької діяльності.

- **Рекомендація.** Впровадити публічні кампанії та освітні програми, які мають на меті зменшити глибоко вкорінені гендерні стереотипи, особливо у сільських та консервативних громадах.
- **Обґрунтування.** Результати дослідження вказують на те, що сталі традиційні гендерні ролі та стереотипи є головними перешкодами для розвитку фемінізму. Освітні та медійні кампанії повинні орієнтуватися на подолання цих норм, підтримуючи рівність у сім'ї, на робочому місці та в громадському житті.

Хто:

- Міністерство освіти і науки України: інтегрувати гендерно чутливі навчальні програми в школи та університети.
- Міністерство культури, медіа та культурні інституції: організовувати публічні кампанії та просувати наративи, які підтримують гендерну рівність.
- Громадські організації: проводити тренінги, публічні обговорення та кампанії на місцях, зокрема в сільських та консервативних громадах.
- Міжнародні донори: надавати фінансування та підтримку освітнім і культурним проектам, що стосуються гендерної рівності.

3. Підтримка економічної спроможності жінок.

- **Рекомендація.** Розробити економічні програми, спрямовані на підтримку жінок, особливо переміщених осіб або тих, що виконують нетрадиційні ролі під час війни (наприклад, в армії чи на керівних посадах), завдяки наданню їм доступу до працевлаштування та фінансової незалежності.
- **Обґрунтування.** Війна створила нові можливості для жінок брати участь у традиційно чоловічих сферах, таких як військова служба та інші стереотипно «чоловічі» професії, але структурні бар'єри залишаються. Надання фінансової та професійної підтримки може сприяти подальшій гендерній рівності в цих сферах.

Хто:

- Міністерство соціальної політики: розробити та реалізувати цільові економічні програми.
- Приватні роботодавці: збільшити можливості та роль жінок на керівних посадах, зокрема в «чоловічих» професіях.
- Громадські організації та профспілки: виступати за рівність на робочому місці та сприяти участі жінок у трудовому процесі.
- Міжнародні фінансові інституції (наприклад, Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку): інвестувати в проекти, спрямовані на економічне розширення прав і можливостей жінок.

4. Урахування доглядової праці та відповідної інфраструктури як невід'ємних чинників для розширення економічних прав і можливостей жінок.

- **Рекомендація.** Розробити та інвестувати в інфраструктуру доглядових послуг, яка визнає та підтримує цінність ролей доглядальни_ць, забезпечуючи доступ до якісних послуг з догляду дітей, людей старшого віку,

а також медичного обслуговування.

- **Обґрунтування.** Економіка догляду має вирішальне значення для розширення економічних прав жінок, однак залишається недооціненою та недофінансованою. Вплив війни полягає в руйнуванні інфраструктури, недофінансуванні та одночасному збільшенні кількості людей, які потребують догляду. Інвестуючи в інфраструктуру догляду, можна не лише надати жінкам більші економічні можливості, але й поліпшити їхні права та загальний добробут. Крім того, роздуми щодо важливості як неоплачуваної, так і оплачуваної праці в сфері догляду підкреслюють її суттєву роль для суспільства в цілому, оскільки вона є критично важливою для виховання нових поколінь, а також для сприяння соціальній стабільності та сталості.

Хто:

- Місцеві та регіональні органи влади: передбачити кошти в бюджетах на інфраструктуру та послуги в сфері догляду.
- Державні інституції: розробити політику, яка враховує доглядову працю як складову економічного розвитку.
- Громадські організації: підтримувати інвестиції в інфраструктуру догляду та надавати підтримку особам, які виконують доглядові функції.
- Міжнародні організації з розвитку: забезпечити фінансування та передовий досвід для реформування доглядової економіки.

5. Забезпечення гендерно чутливих політик відновлення, повоєнної відбудови та оборони.

- **Рекомендація.** Впровадити гендерно чутливий підхід у всі плани відновлення та повоєнної відбудови, забезпечивши пріоритет потреб жінок і маргіналізованих груп при відбудові інфраструктури, соціальних послуг та економічних систем. Також необхідно інтегрувати гендерно орієнтовані стратегії оборони на всіх рівнях суспільства.
- **Обґрунтування.** Дослідження визначає відновлення та повоєнну відбудову як критичну можливість для впровадження феміністичних і гендерно-трансформаційних політик. Забезпечення значущої участі жінок у цих процесах є ключовим для запобігання консервативному відкату в питаннях гендерної рівності. Навіть у разі припинення вогню Україна залишатиметься під постійною загрозою відновлення російської агресії, що потребує інтеграції оборони в усі сфери життя на довгострокову перспективу. Це підкреслює важливість не тільки фокусування на гендерно чутливому відновленні, але й на гендерно чутливій обороні, щоб уникнути мілітаризації суспільства за патріархальними стандартами.

Хто:

- Урядові органи, які займатимуться питаннями відновлення: гарантувати внесення гендерних аспектів у плани відбудови.
- Міністерство оборони і Збройні Сили: реалізувати стратегії та політики оборони з урахуванням гендерних аспектів.
- Міжнародні партнери (такі як НАТО, ЄС): забезпечувати консультативну підтримку і гарантувати дотримання міжнародних гендерних стандартів у процесах відновлення та під час оборони.
- Громадські організації: здійснювати моніторинг та відстоювати гендерно чутливі підходи.

6. Протидія гендерно зумовленому насильству та забезпечення правового захисту.

- **Рекомендація.** Посилити та вдосконалити правові механізми боротьби з гендерно зумовленим насильством і з сексуальним насильством, пов'язаним із конфліктом, та збільшити ресурси для підтримки постраждалих разом із правовою, психологічною та соціальною допомогою.
- **Обґрунтування.** Війна загострила проблеми сексуального насильства та гендерно зумовленого насильства, при цьому держава не має достатніх можливостей для подолання цих криз. Необхідно забезпечити реалізацію законодавчих та політичних заходів, зокрема, через додаткові ресурси для захисту вразливих категорій населення.

Хто:

- Міністерство юстиції та правоохоронні органи: здійснювати контроль за виконанням та удосконаленням законодавчих рамок для протидії гендерно зумовленому насильству.
- Медичні та соціальні служби: забезпечити психологічну і соціальну допомогу постраждалим.
- Громадські організації та кризові центри: допомагати постраждалим у їхніх нагальних і довгострокових потребах.
- Міжнародні організації (наприклад, UNFPA, Всесвітня організація охорони здоров'я): надавати експертні послуги, фінансування та ресурси для боротьби з гендерно зумовленим насильством та сексуальним насильством, пов'язаним із конфліктом.

7. Залучення міжнародних партнерств до реалізації феміністичних політик.

- **Рекомендація.** Активніше співпрацювати з міжнародними донорами та організаціями для забезпечення фінансування та підтримки феміністичних ініціатив, зосереджуючи увагу на довгострокових партнерствах, які відповідають конкретним викликам гендерної рівності в Україні.
- **Обґрунтування.** Міжнародна підтримка відіграла ключову роль у розвитку феміністичних ініціатив в Україні, зокрема в питаннях ратифікації Стамбульської конвенції. Тривала взаємодія допоможе українським феміністичним рухам зберігати динаміку в просуванні гендерної рівності навіть в умовах війни.

Хто:

- Міністерство закордонних справ: будувати та підтримувати міжнародні партнерства, спрямовані на досягнення гендерної рівності.
- Донорські організації (наприклад, USAID¹², програми ЄС): надавати фінансову та стратегічну підтримку феміністичним ініціативам.
- Міжнародні громадські організації: співпрацювати над проектами та ділитися передовим досвідом феміністичної адвокації.
- Українські феміністичні організації: співпрацювати з донорами та координувати міжнародні проекти.

8. Інтерсекційність та інклюзивність: фемінізм як комплексна політика змін.

- **Рекомендація.** Сприяти впровадженню перехресних та інклюзивних феміністичних політик, що враховують потреби та права різних груп, зокрема ЛГБТ+ та маргіналізованих спільнот, гарантуючи представлення всіх голосів у феміністичному дискурсі та активізмі.
- **Обґрунтування.** Перехресність є важливою для розуміння складності гендерної нерівності та різноманітних досвідів жінок і маргіналізованих груп. Впроваджуючи інклюзивні практики та політики, феміністичні рухи можуть долати специфічні виклики, з якими стикаються різні ідентичності, розробляючи інноваційні політичні підходи, спрямовані на забезпечення прав і можливостей кожної людини.

Хто:

¹² На час проведення опитувань та написання дослідження (2024 рік) програма USAID ще існувала та проваджувала активну діяльність.

- Міністерство соціальної політики: забезпечити інклюзивність національних політик у сфері гендерної рівності.
- Організації, що захищають права ЛГБТ+ людей: сприяти просуванню інтерсекційних підходів.
- Феміністичні організації: забезпечити внесення різноманітних поглядів у свої адвокаційні та політичні ініціативи.
- Освітні заклади, культурні установи та медіа: сприяти розвитку інклюзивних практик і інтерсекційних підходів.
- Міжнародні донори та правозахисні організації: сприяти місцевим ініціативам та забезпечувати відповідність світовим стандартам.

9. Надання необхідної підтримки феміністичним організаціям.

- **Рекомендація.** Забезпечити фінансування для феміністичних організацій, яке враховує контекст, та знизити бюрократичні перепони. Створити можливості для продовження стратегічної роботи з впливу на гендерно-трансформаційні зміни, одночасно надаючи екстрену гуманітарну допомогу та вирішуючи гендерні питання, спричинені повномасштабним вторгненням (зокрема профілактика вигорання, створення мереж та адвокаційні заходи). Пропагувати важливість вирішення питань жінок під час війни.
- **Обґрунтування.** Війна ускладнила завдання для феміністичних організацій, зокрема вирішення гуманітарних питань, підтримку вразливих жінок і протидію зниженню жіночого впливу на політичні рішення. Це також передбачає адвокацію гендерно чутливих підходів у процесах відновлення, просування феміністичних інтересів України на міжнародному рівні та наголошення на тому, що питання жінок не можна відкладати. Окрім того, обмежене фінансування та бюрократичні перешкоди з боку донорів створюють суттєві перепони.

Хто:

- Феміністичні організації: продовжувати стратегічну роботу й надавати гуманітарну допомогу, фокусуючись на гендерних питаннях.
- Державні органи (наприклад, Міністерство соціальної політики): надавати фінансування та ліквідувати бюрократичні перепони.
- Міжнародні донори: надавати фінансову підтримку з урахуванням специфіки контексту та спрощувати бюрократичні процеси.
- Місцеві організації, що займаються адвокацією: акцентувати увагу на важливості вирішення питань жінок під час війни та забезпечувати їх

пріоритетність у процесах відновлення та повоєнної відбудови.

- Міжнародні правозахисні організації: підтримувати феміністичний рух України в реалізації політик, спрямованих на гендерну рівність, і в глобальних адвокаційних зусиллях.

ПОСИЛАННЯ

Волосевич І., Прочуханова О., Стрельник О. (2023). *Гендерні стереотипи та ролі очима молоді: до та після початку повномасштабної російської агресії*. <https://www.sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=257>

Гриценко Г. (2019a). *П'ять років після Євромайдану: феміністичні підсумки 2014-2019 років*. <https://genderindetail.org.ua/season-topic/gender-after-euromaidan/p-yat-rokiv-pislya-evromaydanu-feministichni-pidsumki-2014-2019-rokiv-1341304.html>

Гриценко Г. (2019b). *Як жінки змінили українську армію*. <https://genderindetail.org.ua/season-topic/gender-after-euromaidan/yak-zhinki-zminili-ukrainsku-armiyu-1341190.html>

Гриценко Г., Квіт А., Марценюк Т. (2016). *“Невидимий батальйон”: участь жінок у військових діях в АТО*. <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/7cdae0f4-7b0a-4aeb-ba2e-26df64ea8ed4>

Державна служба статистики (2021). *Індикатори для моніторингу гендерної рівності в Україні. Моніторинговий звіт*. https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/2021_Indikator-Monitor.pdf

Захарова О., Окисюк А., Радченко С. (2017). *Участь жінок в українській політиці*. https://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/t_women_s_participation_in_the_ukrainian_politics_ukr.pdf

Кисельова О. (2018). *Проблеми гендерної рівності в системі освіти*. https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8_%D2%91%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%BE%D1%97_%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96_%D0%B2_%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%83%D0%B7%D1%96_%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8.pdf

Кісь О. (2019a). *Фемінізм в Україні: кроки назустріч собі. Ч. 2. Держава і жіночі рухи*. <https://genderindetail.org.ua/season-topic/gender-after-euromaidan/feminizm-v-ukraini-kroki-nazustrich-sobi-ch-2-derzhava-i-zhinochi-ruhi-1341047.html>

Кісь О. (2019a). *Фемінізм в Україні: кроки назустріч собі. Ч. 3. Жіночий активізм*. <https://genderindetail.org.ua/season-topic/gender-after-euromaidan/feminizm-v-ukraini-kroki-nazustrich-sobi-ch-3-zhinochiy-aktivizm-1341057.html>

КМІС (Київський міжнародний інститут соціології). (2024). *Сприйняття ЛГБТ людей та їх прав в Україні: результати телефонного опитування, проведеного 26 травня - 1 червня 2024 року*. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1417&page=1>

Маніфест — Право на спроти. (2022). *Спільне*. <https://commons.com.ua/uk/right-resist-feminist-manifesto/>

Повага. (2023). *У Міносвіти відповіли на петиції про статеve виховання*. <https://povaha.org.ua/u-minosvity-vidpovily-na-petytsiyi-pro-stateve-vyhovannya/>

Соціологічна група “Рейтинг”. (2016). *Гендерні ролі та стереотипи в Україні*. https://ratingpro.org/research/gendernye_rol_i_stereotipy_v_ukraine.html

Соціологічна група “Рейтинг”. (2021). *Гендерні ролі та стереотипи в Україні*. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/gendernye_rol_i_stereotipy.html?fbclid=IwAR09wLRKXxlCpB4a-cw3nNOPI6C5S331rqccuO9N5fjOgcMZ7tTST2MM

Соціологічна група “Рейтинг”. (2023, вересень). *24-те загальнонаціональне опитування “Україна в умовах війни”. Образ ветеранів в українському суспільстві*. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvadcjat_chetverte_zagalnonac_onalne_opituvanny_ukra_n_a_v_umovah_v_yni_obraz_veteran_v_v_ukra_nskomu.html

Стрельник О. (2019). *Освіта як фабрика смислів: від статево-рольового підходу до гендерно-чутливих змін*.
<https://genderindetail.org.ua/season-topic/gender-after-euromaidan/osvita-yak-fabrika-smisliv-vid-statevo-rolovogo-pidhodu-do-genderno-chutlivih-zmin-1341286.html>

Український Ветеранський Фонд. (2023). *Дискримінація різних соціальних груп у ЗСУ. Погляди військових та цивільних громадян, березень-квітень 2023*.
<https://veteranfund.com.ua/analitics/social-group-discrim/>

Український Жіночий Фонд. (2020). *Гендер чи антигендер: хто атакує демократію в Україні?*
<https://uwf.org.ua/gender-chi-antigender-hto-atakuye-demokratiyu-v-ukrayini/>

Український Жіночий Фонд. (2023). *Дорожня карта жіночого/феміністичного руху в Україні*.
<https://uwf.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/roadmap-womens-feminist-movement-of-ukraine-ua.pdf>

Український Жіночий Фонд (2024). *Феміністичний рух України у дзеркалі*.
<https://uwf.org.ua/vid-stanovlennya-do-zrilosti-samooczinka-feministychnogo-ruhu-v-ukrayini/>

Українські ЛГБТ+ військові та ветерани за рівні права. Головна сторінка сайту.
<https://www.lgbtmilitary.org.ua/>

Управління кадрів Апарату Верховної Ради. Сторінка сайту.
https://vrkadry.rada.gov.ua/news/dijalnist/kadr_zab_dep/72929.html

Федорова Л., Хурцидзе Т., Вербицький І. (2024). *Гендерно чутливе відновлення і розвиток на місцевому рівні: 20 рекомендацій*.
<https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/genderno-chutlyve-vidnovlennya-i-rozvytok-na-misczevom-u-rivni-20-rekomendaczij.pdf>

Шевченко О. (2024). *Який він - фемінізм в часи війни? Колонка Олени Шевченко, засновниці "Маршу жінок"*.
https://www.wonderzine.me/wonderzine/life/life-column/20333-yakiy-vin-feminizm-u-chasi-viyni-kolonka-oleni-shevchenko-zasnovnitsi-marsh-zhinok?fbclid=IwY2xjawDWdZBleHRuA2FlbQlXMQABHZup8QahQ6gFPMaa0_JB5pwlmEwdcFWDTSp-JDUHIIFnj4ceBreBdDxltw_aem_AdL_9StiXQWnwNowT9_eqyEIDuIEJNIE_iq2HwleWqCHDv09ar8JxoBLDYbLfgHZawZoAK74I9OISIIvqWgF5M

Cockburn, C. (2012). Gender relations as causal in militarization and war: A feminist standpoint. In A. Kronsell & E. Svedberg (Eds.), *Making gender, making war: Violence, military and peacekeeping practices* (pp. 19-34). Routledge.

Elsner, R. (2022). Ukrainian churches and the implementation of the Istanbul Convention in Ukraine: Being Europe without accepting "gender". *The Review of Faith & International Affairs*, 20(3), 63-76.
<https://doi.org/10.1080/15570274.2022.2111797>

Elveren, A. Y., & Moghadam, V. M. (2022). Militarization and gender inequality: Exploring the impact. *Journal of Women, Politics & Policy*, 43(4), 427-445. <https://doi.org/10.1080/1554477X.2022.2034430>

Enloe, C. (1983). *Does khaki become you? The militarization of women's lives*. Pluto Press.

Flood, M., Dragiewicz, M., & Pease, B. (2021). Resistance and backlash to gender equality. *Australian Journal of Social Issues*, 56(3), 393-408. <https://doi.org/10.1002/ajs4.137>

Graff, A., & Korolczuk, E. (2022). The culture war and the actual war. *Democracy seminar*.
<https://democracyseminar.newschoo.org/essays/the-culture-war-and-the-actual-war%EF%BF%BC/>

Info Sapiens & UNFPA. (2023). Роль чоловіків у батьківстві у час повномасштабної війни.
<https://www.sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=283>

Kennedy-Pipe, C. (2000). Women and the military. *Journal of Strategic Studies*, 23(4), 32-50.
<https://doi.org/10.1080/01402390008437811>

Kratochvíl, P., & O'Sullivan, M. (2023). A war like no other: Russia's invasion of Ukraine as a war on gender order. *European Security*, 32(3), 347-366.

Lomonosova, N., & Provan, A. (2024). *Build back better for everyone: A feminist perspective on reconstruction and recovery of Ukraine*. <https://library.fes.de/pdf-files/international/21020.pdf>

Martsenyuk, T. (2022). *To be or not to be: Attitudes of Ukrainian society about gender equality and diversity after Russia's invasion of Ukraine*. <https://ukrainian-studies.ca/2022/09/06/to-be-or-not-to-be-attitudes-of-ukrainian-society-about-gender-equality-and-diversity-after-russias-invasion-of-ukraine/>

Sjoberg, L. (2014). *Gender, war, and conflict*. Wiley.

UNFPA (United Nations Population Fund). (2018). *Masculinity today: Men's attitudes to gender stereotypes and violence against women*. <https://ukraine.unfpa.org/en/publications/masculinity-today-mens-attitudes-gender-stereotypes-and-violence-against-women>

Voyant. (s.a.). Homepage. <https://voyant-tools.org/>

World Economic Forum. (2023). *Global gender gap report 2023*. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2023.pdf

Yuval-Davis, N. (1997). *Gender and nation*. Sage Publications.

ДОДАТКИ

Додаток А. Анкета опитування

Привіт! Звертаємося до вас від імені ресурсу «Гендер в деталях». Ми реалізуємо дослідницький проєкт під назвою «Локальні феміністичні перспективи як важелі трансформації для сталого розвитку в Україні у контексті всеохопної оборони», мета якого — з'ясувати, як війна впливає на феміністичні ідеї та рухи в Україні. В цьому опитуванні немає правильних або неправильних відповідей — нас цікавить лише ваша особиста думка. Ми гарантуємо цілковиту конфіденційність: усі ваші відповіді, як і відповіді інших учасниць/-ків, будуть використані лише після статистичної обробки та тільки в узагальненому вигляді.

S1. Чи вважаєте ви себе феміністкою / феміністом?

1. Так, безумовно.
2. Скоріше так.
3. Скоріше ні.
4. Зовсім ні.
5. Важко відповісти.

S2. Будь ласка, зазначте тип населеного пункту, в якому ви проживаєте:

1. Село.
2. Селище міського типу.
3. Місто.
4. Важко відповісти.

S3. Назва населеного пункту, де ви мешкаєте (ВКАЖІТЬ):_____

S4. Скажіть, будь ласка, скільки вам років:

1. 18–24 роки.
2. 25–39 років.

3. 40–49 років
4. 50–59 років.
5. 60 і більше.
6. Відмова відповідати.

S5. Який у вас рівень освіти? (ОДНА ВІДПОВІДЬ)

1. Середня (загальноосвітня школа).
2. Середня спеціальна / професійно-технічна (професійне училище, технікум).
3. Вища (університет, бакалавр, спеціаліст або магістр).
4. Науковий ступінь (кандидат / доктор наук).
5. Інше (ВКАЖІТЬ): _____

S6. Будь ласка, вкажіть свій гендер:

1. Чоловік → перехід до S6a.
2. Жінка.
3. Інше (ВКАЖІТЬ): _____
4. Не хочу відповідати.

S6a. Нам надзвичайно важливо дізнатися, як чоловіки сприймають феміністичні позиції та ідеї гендерної рівності. Якщо ви особисто підтримуєте ідею рівних прав для всіх людей незалежно від гендерної ідентичності, запрошуємо вас приєднатися до фокус-групового обговорення. Якщо вам цікава така можливість, будь ласка, залиште свою електронну адресу або номер телефону — ми зв'яжемося з вами.

ВКАЖІТЬ: _____

S7. Наскільки ви погоджуєтеся з поданими нижче твердженнями?

	Повністю згоден / згодна	Скоріше згоден / згодна	Скоріше не згоден / не згодна	Повністю не згоден / не згодна	Важко відповісти
Аборт — це базове право жінки	→ перехід до S8	→ перехід до S8	→ перехід до S8	→ перехід до S8	→ перехід до S8
Обов'язки щодо ведення побуту та догляду дітей мають бути рівноцінно поділені між партнер(к)ами	→ перехід до S8	→ перехід до S8	→ перехід до S8	→ перехід до S8	→ перехід до S8
Жінки мають більше бар'єрів у кар'єрному зростанні, ніж чоловіки	→ перехід до S8	→ перехід до S8	КІНЕЦЬ ОПИТУВАННЯ	КІНЕЦЬ ОПИТУВАННЯ	КІНЕЦЬ ОПИТУВАННЯ
Потерпілий/потерпіла від зґвалтування ніколи не несе відповідальності за те, що сталося	→ перехід до S8	→ перехід до S8	КІНЕЦЬ ОПИТУВАННЯ	КІНЕЦЬ ОПИТУВАННЯ	КІНЕЦЬ ОПИТУВАННЯ
На даний момент в Україні чоловіки та жінки не мають рівного доступу до реалізації своїх прав	→ перехід до S8	→ перехід до S8	КІНЕЦЬ ОПИТУВАННЯ	КІНЕЦЬ ОПИТУВАННЯ	КІНЕЦЬ ОПИТУВАННЯ

S8. До якого напрямку фемінізму ви себе відносите? (З огляду на те, що в межах цього опитування інтерсекційність і постколоніальний підхід розглядаються як інструменти, які можуть використовувати представни_ці різних феміністичних напрямів).

1. Ліберальний.
2. Лівий (соціалістичний).
3. Радикальний.
4. Квір.
5. Інше (ВКАЖІТЬ): _____
6. Принципово не ототожнюю себе з жодним конкретним напрямом.
7. Не ототожнюю себе з жодним напрямом, оскільки не знаю, чим вони відрізняються.
8. Відмова відповідати.

У ЦЬОМУ ДОСЛІДЖЕННІ ВИКОРИСТОВУЄТЬСЯ ПОНЯТТЯ ФЕМІНІСТИЧНИХ ПЕРСПЕКТИВ. У МЕЖАХ ЦЬОГО ПОНЯТТЯ МАЮТЬСЯ НА УВАЗІ ТЕМИ, ІДЕЇ, ПІДХОДИ, ПРОПОЗИЦІЇ ТА ВИМОГИ, ЩО ФОРМУЮТЬСЯ ФЕМІНІСТКАМИ.

Q1. На вашу думку, які ПЕРСПЕКТИВИ входять до феміністичного порядку денного в Україні сьогодні? Оберіть основні. УВАЖНО ПРОЧИТАЙТЕ, ЩО САМЕ МИ ВКЛАДАЄМО В ЗМІСТ ПЕРСПЕКТИВ (У ДУЖКАХ), ОСКІЛЬКИ В ПОДАЛЬШОМУ

В ОПИТУВАННІ ВИКОРИСТОВУВАТИМУТЬСЯ ЛИШЕ ЇХНІ НАЗВИ. ОБЕРІТЬ ДО П'ЯТИ ВАРІАНТІВ, ЯКІ ВВАЖАЄТЕ ГОЛОВНИМИ.

1. **Економічні права жінок** (рівна оплата праці, зменшення горизонтальної та вертикальної сегрегації на ринку праці, усунення бар'єрів для професійної самореалізації).
2. **Репродуктивні права** (право жінок на доступ до абортів і медичних послуг, пов'язаних із сексуальним та репродуктивним здоров'ям; право самостійно ухвалювати рішення щодо власного тіла та репродуктивної поведінки).
3. **Запобігання та протидія насильству щодо жінок** (попередження всіх форм насильства щодо жінок, зокрема домашнього насильства, сексуального насильства, торгівлі людьми та інших форм гендерно зумовленого насильства).
4. **Політичне та медійне представництво, вплив на ухвалення рішень** (ширше представництво жінок у політиці, державному управлінні, керівних посадах, медіа тощо).
5. **Гендерна ідентичність і сексуальна орієнтація** (припинення дискримінації на основі гендерної ідентичності та сексуальної орієнтації).
6. **Запобігання та протидія дискримінації жінок** (у тому числі сексизму й домаганням).
7. **Права жінок у армії** (насильство, дискримінація та умови служби жінок у військових структурах).
8. **Навантаження неоплачуваною працею** (недостатній розвиток соціальної інфраструктури та послуг; репродуктивне й доглядове навантаження; «друга зміна» як життєва необхідність, а не вибір; жіноче волонтерство як «третья зміна»).
9. **Соціальна інклюзія та емпатія до жінок** (адаптація переміщених жінок; реінтеграція жінок-біженок, які перебувають за кордоном; повернення біженок в Україну).
10. **Розвиток і перспективи жінок** (запровадження повноцінної сексуальної освіти; гендерно чутлива відбудова; перехід від культури насильства до культури згоди).
11. **Протидія сексуальній та репродуктивній експлуатації жінок** (проституція, порнографія, стриптиз, платне донорство яйцеклітин, сурогатне материнство).

12. ЖОДЕН ІЗ ПОДАНИХ ВАРІАНТІВ.

13. **ІНШЕ (ВКАЖІТЬ):** _____

14. **Важко відповісти.**

Q2. Будь ласка, згадайте період ДО повномасштабного вторгнення. Які феміністичні перспективи, на вашу думку, були актуальними в Україні на той час? ОБЕРІТЬ ДО П'ЯТИ ВАРІАНТІВ, ЯКІ ВВАЖАЄТЕ ОСНОВНИМИ.

1. Економічні права.
2. Репродуктивні права.
3. Запобігання насильству щодо жінок.
4. Політичне та медійне представництво.
5. Гендерна ідентичність і сексуальна орієнтація.
6. Запобігання дискримінації жінок.
7. Права жінок у військовій сфері.
8. Навантаження неоплачуваною працею.
9. Соціальна інклюзія та емпатія до жінок.
10. Розвиток і майбутнє жінок.
11. Протидія сексуальній та репродуктивній експлуатації.
12. **ЖОДЕН ІЗ ПОДАНИХ ВАРІАНТІВ**
13. **ІНШЕ (ВКАЖІТЬ):** _____

14. **Важко відповісти.**

Q3. А тепер зосередьтеся на ВОЄННОМУ ПЕРІОДІ (з 24.02.2022 до сьогодні). Які феміністичні ПЕРСПЕКТИВИ, на вашу думку, є актуальними для цього періоду в Україні? ОБЕРІТЬ ДО П'ЯТИ ВАРІАНТІВ, ЯКІ ВВАЖАЄТЕ ОСНОВНИМИ.

1. Економічні права.
2. Репродуктивні права.
3. Запобігання насильству щодо жінок.

4. Політичне та медійне представництво.
5. Гендерна ідентичність і сексуальна орієнтація.
6. Запобігання дискримінації жінок.
7. Права жінок у військовій сфері.
8. Навантаження неоплачуваною працею.
9. Соціальна інклюзія та емпатія до жінок.
10. Розвиток і майбутнє жінок.
11. Протидія сексуальній та репродуктивній експлуатації.
12. ЖОДЕН ІЗ ПОДАНИХ ВАРІАНТІВ
13. ІНШЕ (ВКАЖІТЬ): _____
14. Важко відповісти.

Q4. Зосередьтеся, будь ласка, на ПОВОЄННОМУ ПЕРІОДІ (ПІСЛЯ завершення війни). Які феміністичні ПЕРСПЕКТИВИ, на вашу думку, БУДУТЬ актуальними в Україні в цей час? ОБЕРІТЬ ДО П'ЯТИ ВАРІАНТІВ, ЯКІ ВВАЖАЄТЕ ОСНОВНИМИ.

1. Економічні права.
2. Репродуктивні права.
3. Запобігання насильству щодо жінок.
4. Політичне та медійне представництво.
5. Гендерна ідентичність і сексуальна орієнтація.
6. Запобігання дискримінації жінок.
7. Права жінок у військовій сфері.
8. Навантаження неоплачуваною працею.
9. Соціальна інклюзія та емпатія до жінок.
10. Розвиток і майбутнє жінок.

11. Протидія сексуальній та репродуктивній експлуатації.
12. ЖОДЕН ІЗ НАВЕДЕНИХ ВАРІАНТІВ.
13. ІНШЕ (ВКАЖІТЬ): _____
14. Важко відповісти.

Q5. Наскільки ефективними є подані канали й методи впливу на феміністичні ПЕРСПЕКТИВИ в широкому суспільному контексті? (ОБЕРІТЬ ОДИН ВАРІАНТ У КОЖНОМУ РЯДКУ)

	Ефективні	Неефективні	Важко сказати
Медіа			
Соціальні мережі			
Масова культура (музика, кінематограф, реклама)			
Шкільна програма			
Законодавство			
Заяви та позиції лідерів громадської думки			
Освітні події (тренінги, лекції)			
Петиції			
Активізм			

Q6. На вашу думку, хто загалом підтримує, ігнорує або протистоїть феміністичним ПЕРСПЕКТИВАМ? (ОБЕРІТЬ ПО ОДНОМУ ВАРІАНТУ В КОЖНОМУ РЯДКУ)

	Підтримує	Ігнорує	Протистоїть	Важко відповісти
Держава				
Громадянське суспільство				
Донори				
Роботодавці				
Пересічні громадян(к)и				
Активіст(к)и за права жінок				
Освітні інституції				
Релігійні організації				
Політичні партії				

Сексисти				
Консерватори				

У ЦЬОМУ ДОСЛІДЖЕННІ ВИКОРИСТОВУЄТЬСЯ ПОНЯТТЯ ФЕМІНІСТИЧНИХ ДІЙ. У МЕЖАХ ЦЬОГО ПОНЯТТЯ МАЮТЬСЯ НА УВАЗІ ПРОЄКТИ, ІНІЦІАТИВИ, ПРОГРАМИ ТА КАМΠΑНІЇ, ЯКІ РЕАЛІЗУЮТЬ ФЕМІНІСТКИ, УРЯДИ, ДОНОРИ ТА РОБОТОДАВЦІ.

Q7. На вашу думку, які феміністичні дії реалізуються сьогодні? УВАЖНО ОЗНАЙОМТЕСЬ ІЗ ТИМ, ЩО МИ ВКЛАДАЄМО В ЗМІСТ КОЖНОЇ ДІЇ (у дужках), ОСКІЛКИ ДАЛІ В ОПИТУВАННІ ВИКОРИСТОВУВАТИМУТЬСЯ ЛИШЕ ЇХНІ НАЗВИ. ОБЕРІТЬ ДО П'ЯТИ ВАРІАНТІВ, ЯКІ ВВАЖАЄТЕ ОСНОВНИМИ.

- 1. Активізм і протести** (участь у публічних протестах, маршах, демонстраціях та акціях, ініціювання й підтримка петицій для привернення уваги до проблем гендерної нерівності та вимог змін у законодавстві й суспільстві).
- 2. Інформаційні кампанії та освітні проєкти** (просвітницькі кампанії на тему гендеру; лекції, тренінги, воркшопи з питань гендерної рівності та прав жінок).
- 3. Політичний активізм** (політична діяльність на різних рівнях: участь у партіях, балотування, а також лобювання законодавчих ініціатив на користь жінок).
- 4. Підтримка жіночих груп та ініціатив** (підтримка й співпраця з жіночими організаціями та групами, що захищають права жінок).
- 5. Створення інфраструктури підтримки жінок** (дитячі садки, притулки для постраждалих від гендерно зумовленого насильства, соціальні послуги — догляд старших людей тощо).
- 6. Правова допомога та адвокація** (надання юридичної підтримки жінкам, які стикаються з дискримінацією, насильством, воєнними злочинами або іншими проблемами).
- 7. Робота з військовими, ветеранами та їхніми родинами** (психологічна та інша підтримка ветеранів, їх інтеграція в суспільство, допомога вдовам і сім'ям загиблих).
- 8. Підтримка вразливих груп жінок** (жінки, які постраждали від домашнього чи гендерного зумовленого насильства, жінки в сфері комерційного сексу, жінки з ВІЛ/СНІДом).
- 9. Підтримка біженок та внутрішньо переміщених осіб** (через політичний активізм, волонтерство, соціальну підтримку, захист прав

жінок і просвітницькі ініціативи).

10. **ІНШЕ (ВКАЖІТЬ):** _____

11. **НЕ ЗНАЮ.**

12. **ВАЖКО ВІДПОВІСТИ.**

13. **ВІДМОВА ВІДПОВІДАТИ.**

Q8. На вашу думку, які організації реалізують помітні феміністичні дії?

1. (ВКАЖІТЬ): _____

2. НЕ ЗНАЮ.

3. ВАЖКО ВІДПОВІСТИ.

4. ВІДМОВА ВІДПОВІДАТИ.

Q9. На вашу думку, для якого періоду зазначені феміністичні дії є більш актуальними? (ОБЕРІТЬ ПО ОДНОМУ ВАРІАНТУ В КОЖНОМУ РЯДКУ)

	Актуальні для кожного з періодів	Переважаю для довоєнного періоду	Переважаю для воєнного періоду	Переважаю для повоєнного періоду	Не є актуальними для жодного з періодів	Важко відповісти
Активізм і протести						
Інформаційні кампанії та освітні проєкти						
Політичний активізм						
Підтримка жіночих груп та ініціатив						
Створення інфраструктури підтримки жінок						

Правова допомога та адвокація						
Робота з військовими, ветеранами та їхніми родинами						
Підтримка вразливих груп жінок						
Підтримка біженок та внутрішньо переміщених осіб						

Q10. Наскільки феміністичні ПЕРСПЕКТИВИ та Дії впливають на українське суспільство й державу?

ОЦІНІТЬ ЗА ШКАЛОЮ ВІД 1 ДО 10, ДЕ 1 – НЕ МАЄ ЖОДНОГО ВПЛИВУ, ІГНОРУЄТЬСЯ, А 10 – МАЄ ПОВНИЙ ВПЛИВ І ВИЗНАЧАЄ ЖИТТЯ СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВНУ ПОЛІТИКУ.

1 10

Q11. Чи приведуть феміністичні ПЕРСПЕКТИВИ та Дії до розширення доступу жінок до різних послуг?

1. Так, безумовно → до Q11a.
2. Скоріше так → до Q11a.
3. Скоріше ні.
4. Точно ні.
5. Важко відповісти.

Q11a. ЛИШЕ ДЛЯ ТИХ, ЩО ВІДПОВІЛИ 1 або 2 в Q11

Доступ жінок до яких саме послуг, на вашу думку, можуть розширити феміністичні ПЕРСПЕКТИВИ та Дії? ОБЕРІТЬ ДО ТРЬОХ ВАРІАНТІВ, ЯКІ ВВАЖАЄТЕ ОСНОВНИМИ.

1. **Соціальні послуги** (інформаційна підтримка, консультування, супровід у складні життєві періоди).
2. **Психологічна допомога** (допомога в подоланні стресу, консультації щодо стосунків, медіація).
3. **Правова допомога** (представництво інтересів, медіація, підготовка документів, супровід справ).
4. **Матеріальна допомога** (доступ до необхідних речей, товарів тощо).
5. **Освітні послуги** (здобуття нової професії, підвищення кваліфікації, освіта для дорослих).
6. **Послуги соціальної (ре)інтеграції** (соціальна адаптація, підтримане проживання, притулки).
7. **Реабілітаційні послуги для осіб з інвалідністю** (реабілітаційні заходи, фізична підтримка, переклад жестовою мовою).
8. **ЖОДЕН ІЗ НАВЕДЕНИХ ВАРІАНТІВ.**
9. **ІНШЕ (ВКАЖІТЬ):** _____
10. **НЕ ЗНАЮ.**
11. **ВАЖКО ВІДПОВІСТИ.**
12. **ВІДМОВА ВІДПОВІДАТИ.**

Q12. Яку інфраструктуру, на вашу думку, можуть створити або розвинути феміністичні ПЕРСПЕКТИВИ та Дії задля розширення доступу жінок? ОБЕРІТЬ ДО ТРЬОХ ВАРІАНТІВ, ЯКІ ВВАЖАЄТЕ ОСНОВНИМИ.

1. Кабінети психологічної допомоги.
2. Юридичні консультації / офіси.
3. Дитячі садки.
4. Школи з повним днем / тижнем перебування.
5. Простори для освіти дорослих.
6. Спортивні та оздоровчі заклади.
7. Заклади з догляду людей старшого віку.
8. Притулки та простори підтримки.

9. Культурні та креативні простори.
10. ЖОДЕН ІЗ НАВЕДЕНИХ ВАРІАНТІВ.
11. ІНШЕ (ВКАЖІТЬ): _____
12. НЕ ЗНАЮ.
13. ВАЖКО ВІДПОВІСТИ.
14. ВІДМОВА ВІДПОВІДАТИ.

Q13. Поміркуйте, будь ласка, тільки про ЛГБТ+ людей. Чи спрямовані сучасні українські феміністичні ПЕРСПЕКТИВИ та ДІЇ на перелічені нижче напрями для них? ОБЕРІТЬ ДО ДВОХ ВАРІАНТІВ, ЯКІ ВВАЖАЄТЕ ОСНОВНИМИ.

1. **Боротьба за права** (адвокація рівних прав у шлюбі, партнерстві, усиновленні, а також захист від дискримінації на роботі та в інших сферах життя).
2. **Солідарність і підтримка** (підтримка та участь у протестах, маршах і кампаніях за рівність і справедливість).
3. **Зміна культурних норм** (популяризація змін у культурних нормах і практиках, які можуть шкодити ЛГБТ+ спільноті, а також просування ідеї більш відкритого, прийнятливого й інклюзивного суспільства).
4. **Інтерсекційність** (урахування інтерсекційності в своїй діяльності — тобто взаємозв'язку гендерних питань з іншими аспектами ідентичності: расою, класом, етнічністю тощо, які можуть впливати на досвід дискримінації та пригнічення).
5. **ЖОДЕН ІЗ НАВЕДЕНИХ ВАРІАНТІВ.**
6. **ІНШЕ (ВКАЖІТЬ):** _____
7. **НЕ ЗНАЮ.**
8. **ВАЖКО ВІДПОВІСТИ.**
9. **ВІДМОВА ВІДПОВІДАТИ.**

Q14. У яких суспільних сферах феміністичні ПЕРСПЕКТИВИ та ДІЇ мають найбільше перешкод? ОБЕРІТЬ ДО П'ЯТИ ВАРІАНТІВ, ЯКІ ВВАЖАЄТЕ ОСНОВНИМИ.

1. Політика.
2. Економіка.

3. Медіа.
4. Родина.
5. Культура.
6. Освіта.
7. Медицина.
8. Військова сфера.
9. Сфера безпеки.
10. Енергетика.
11. Бізнес.
12. Громадянське суспільство.
13. ЖОДЕН ІЗ НАВЕДЕНИХ ВАРІАНТІВ.
14. ІНШЕ (ВКАЖІТЬ): _____
15. НЕ ЗНАЮ.
16. ВАЖКО ВІДПОВІСТИ.
17. ВІДМОВА ВІДПОВІДАТИ.

Q15. У яких суспільних сферах феміністичні ПЕРСПЕКТИВИ та ДІЇ мають найбільший вплив? ОБЕРІТЬ ДО П'ЯТИ ВАРІАНТІВ, ЯКІ ВВАЖАЄТЕ ОСНОВНИМИ.

1. Політика.
2. Економіка.
3. Медіа.
4. Родина.
5. Культура.
6. Освіта.
7. Медицина.
8. Військова сфера.

9. Сфера безпеки.
10. Енергетика.
11. Бізнес.
12. Громадянське суспільство.
13. ЖОДЕН ІЗ НАВЕДЕНИХ ВАРІАНТІВ.
14. ІНШЕ (ВКАЖІТЬ): _____
15. НЕ ЗНАЮ.
16. ВАЖКО ВІДПОВІСТИ.
17. ВІДМОВА ВІДПОВІДАТИ.

Q16. Ви належите до якоїсь феміністичної організації або ініціативи? (ОДНА ВІДПОВІДЬ)

1. Так, належу → до Q16a–Q16b.
2. Ні, не належу.
3. Важко відповісти.

Q16a. Які з поданих феміністичних ДІЙ ви організовували (або брали в них участь) протягом останніх двох років? ОБЕРІТЬ ДО П'ЯТИ ВАРІАНТІВ.

1. **Активізм і протести** (участь у публічних протестах, маршах, демонстраціях та акціях, ініціювання й підтримка петицій для привернення уваги до проблем гендерної нерівності та вимог змін у законодавстві й суспільстві).
2. **Інформаційні кампанії та освітні проєкти** (просвітницькі кампанії з гендерних питань; лекції, тренінги, воркшопи про гендерну рівність та права жінок).
3. **Політичний активізм** (участь у політичному житті на різних рівнях: як партійна активістка/активіст, кандидат(ка) на виборну посаду, а також у лобюванні законодавчих ініціатив на користь жінок).
4. **Підтримка жіночих груп та ініціатив** (підтримка і співпраця з жіночими організаціями та групами, які відстоюють права жінок).
5. **Створення інфраструктури підтримки жінок** (дитячі садки, притулки для постраждалих від гендерно зумовленого насильства, соціальні послуги — догляд людей старшого віку тощо).

6. **Правова допомога та адвокація** (надання юридичної підтримки жінкам, які зазнали гендерної дискримінації, насильства, воєнних злочинів або інших порушень).
7. **Робота з військовими, ветеранами та їхніми родинami** (психологічна чи інша підтримка ветеранів, їх інтеграція в суспільство, підтримка вдів і сімей загиблих військових).
8. **Підтримка вразливих груп жінок** (жінки, які постраждали від домашнього або гендерно зумовленого насильства, жінки в комерційному сексі, жінки з ВІЛ/СНІДом).
9. **Підтримка біженок і внутрішньо переміщених осіб** (через політичну активність, волонтерство, соціальну підтримку, захист прав жінок, освітні ініціативи).
10. **ІНШЕ (ВКАЖІТЬ):** _____
11. **НЕ ЗНАЮ.**
12. **ВАЖКО ВІДПОВІСТИ.**
13. **ВІДМОВА ВІДПОВІДАТИ.**

Q16b. Чи отримувала ваша організація підтримку від міжнародних фондів або донорів під час повномасштабного вторгнення? (ОДНА ВІДПОВІДЬ).

1. Так, отримувала фінансову підтримку → до Q17.
2. Так, отримувала підтримку у формі навчання / консультування.
3. Ні, не отримувала.
4. **ІНШЕ (ВКАЖІТЬ):** _____
5. Важко відповісти.

Q17. Від яких саме організацій або фондів ви отримували підтримку?

1. **ВКАЖІТЬ:** _____
2. НЕ ЗНАЮ.
3. ВАЖКО ВІДПОВІСТИ.
4. ВІДМОВА ВІДПОВІДАТИ.

Q18. Які організації або фонди перешкождали вашій діяльності?

1. ВКАЖІТЬ: _____
2. НЕ ЗНАЮ.
3. ВАЖКО ВІДПОВІСТИ.
4. ВІДМОВА ВІДПОВІДАТИ.

Наступний етап дослідження передбачає проведення фокус-групових дискусій. Якщо ви готові взяти участь і бажаєте поділитися своїми думками більш докладно, будь ласка, залиште свої контактні дані:

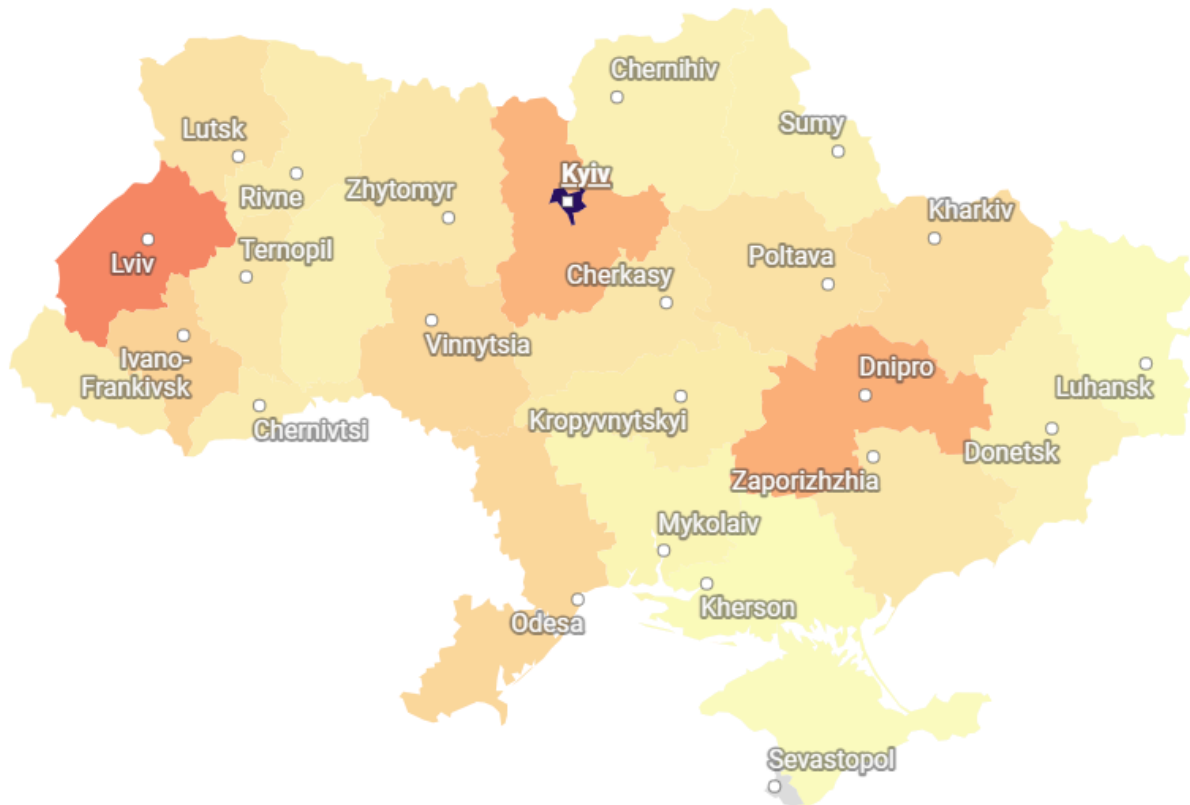
e-mail: _____

телефон: _____

Дякуємо, що поділилися своїми думками! Ваша участь надзвичайно цінна для нас.

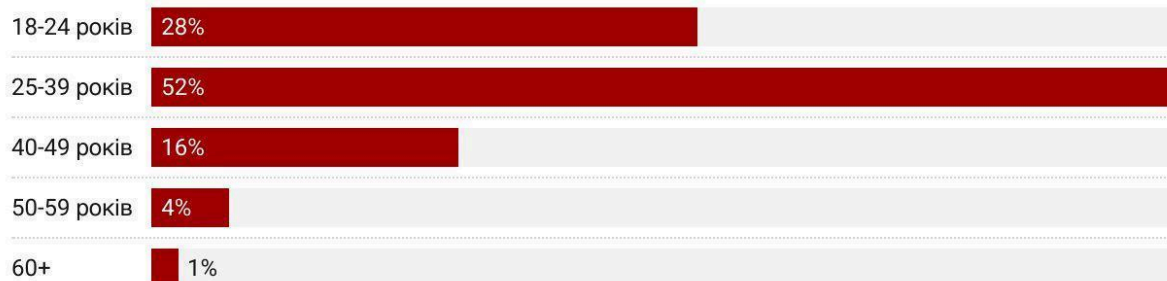
Додаток В: Соціально-демографічні характеристики респондент_ок

В якому регіоні ви зараз проживаєте?

N = 720 | n (Україна) = 599 (83% вибірки) | n (закордон) = 121 (17% вибірки)

Скажіть, будь ласка, скільки Вам повних років?

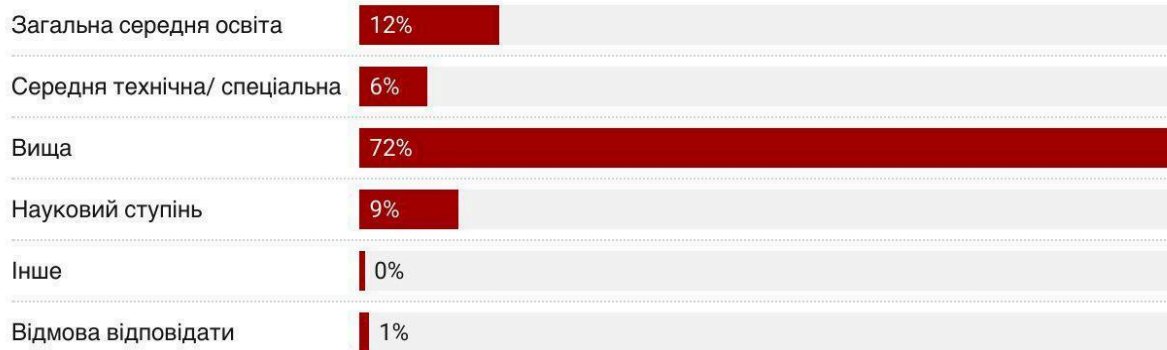
N = 720

Гендер

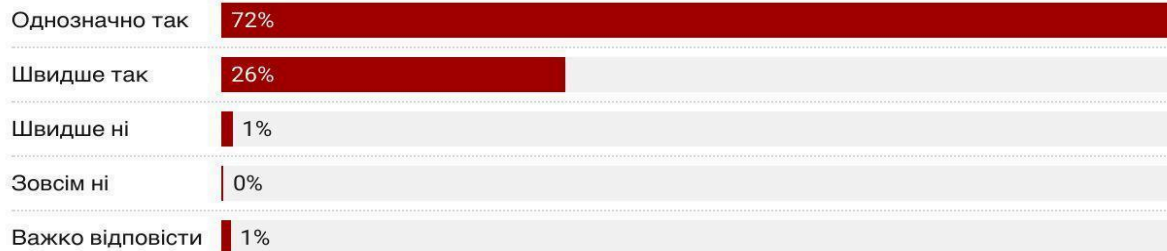
N = 720

Який Ваш рівень освіти?

N = 720

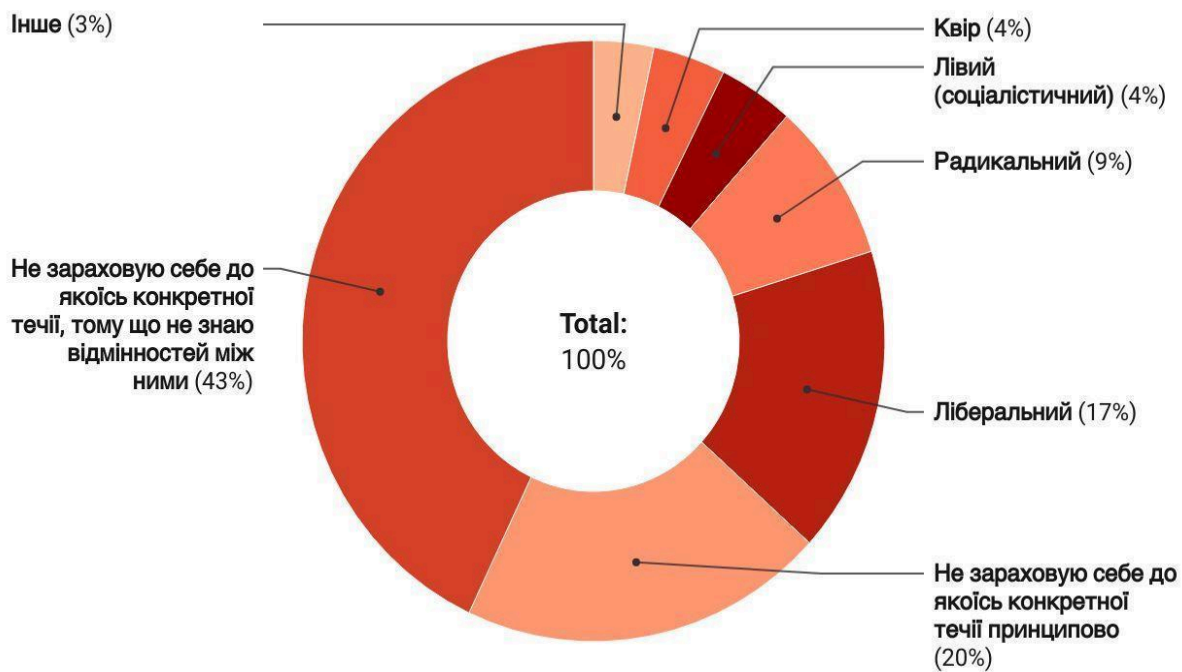
Ви вважаєте себе феміністом_кою?

N = 720

До якої течії фемінізму Ви себе зараховуєте ?

за умови, що в межах цього анкетування інтерсекційність і постколоніальний підхід розглядаються як інструменти, які можуть використовувати феміністки різних течій

N = 720

Додаток С. Інструкція для інтерв'ю

БЛОК 1. Загальні питання (для всіх інформанток)

1.1. Чи відносите ви себе до конкретної течії фемінізму?

(Коментар: перелічити фемтечії, лише якщо інформантка запитає про це: ліберальний, лівий (соціалістичний), радикальний, квір тощо. Інтерсекційний та постколоніальний у межах цього проєкту ми відносимо радше до підходів та методологій, які можуть використовувати фемінізми різних течій).

1.2. Як би ви загалом оцінили вплив фемінізму та феміністичних перспектив (ідей, підходів, пропозицій, вимог феміністок) на сталий розвиток українського суспільства?

(Коментар, якщо інформантка запитає «Під сталим розвитком ми маємо на увазі таке задоволення поточних потреб суспільства, щоб забезпечити його довгострокову стабільність та процвітання?». Якщо вона висловить сумніви, то питання можна переформулювати: який вплив фемінізму на розвиток українського суспільства?).

Додаткові питання:

1. У яких сферах цей вплив найбільш сильний, помітний?
2. У яких сферах цей вплив найменший?
3. Хто найбільш підтримує феміністичні перспективи?
4. Хто найбільше ігнорує або заперечує феміністичні перспективи?

1.3. На Вашу думку, які перспективи ввійшли до порядку денного фемінізму в Україні сьогодні? (Мовиться про проблеми, вимоги, які зараз артикулює український фемінізм).

1.4. А в які саме Дії зараз втілюються ці феміністичні перспективи?

Додаткові питання:

1. Хто саме ці дії робить?
2. Які результати цих дій?
3. Хто/що перешкоджає феміністичним діям?
4. Який їхній потенціал за умови сприяння? Хто і як має сприяти?
5. Можливо, ви знаєте про приклади успішних феміністичних дій, який є корисним/перспективним для масштабування?

1.5 А які перспективи не ввійшли до цього порядку денного чи дії, а є важливими, на вашу думку?

1.6. Чи позначилася війна на можливості фемінізму та феміністичних перспектив впливати на сталий розвиток українського суспільства? І **якщо так, то** як саме?

Додаткові питання:

1. Які основні перешкоди для такого впливу зараз?
2. Які можливості для такого впливу зараз?
3. Чи впливає воєнний стан та загальна мобілізація чоловіків на становище жінок і феміністичний рух?

1.7. Якщо подумати про стан повоєнного розвитку та відновлення, які феміністичні перспективи будуть актуальними?

1.8. Що можна зробити, щоб посилити вплив феміністичних перспектив на сталий розвиток українського суспільства? Чим можуть бути корисними міжнародні організації, донори та уряди в підтримці впливу феміністичних перспектив на сталий розвиток та відновлення України?

БЛОК 2. Спеціальні питання (залежно від сфери експертизи/діяльності інформантки, буде уточнено для окремих інтерв'ю)

ЗАКЛЮЧНЕ ПИТАННЯ: що б ви хотіли ще сказати/додати в контексті цієї розмови з огляду на тему нашого дослідження, присвяченого впливу фемінізму та феміністичних перспектив на сталий розвиток українського суспільства?

Додаток D. Докладна інформація щодо кластерного розподілу інформанток.

Кластери	Підкластери	n
Кластер 1. Феміністичні науковиці/дослідниці	комплексні проблеми	2
Кластер 2. Профільні феміністки	2.1. медіа 2.2. юристки 2.3. історикині 2.4. військові 2.5. освітянки	1 1 1 1 1
Кластер 3. Феміністки, які працюють у державних органах або співпрацюють із владою на різних рівнях	2.1. органи влади на національному рівні 2.1. співпраця з національними та міжнародними органами влади 2.2. співпраця з органами влади на національному та місцевому рівнях	0 2 1
Кластер 4. Лідерки громадських організацій	4.1. феміністки 4.2. ЛГБТ+ 4.3. ром(к)и	2 2 1
Кластер 5. Донори		1
Кластер 6. За ідеологічними позиціями	4.1. ліві 4.2. радикальні 4.3. квір	2 1 1
Усього		20

Додаток Е. Гайд щодо проведення фокус-груп.

ВСТУП

Надсилається в запрошенні до участі

Мене звати _____, я представляю організацію «Гендер в деталях».

По-перше, щиро дякую, що Ви погодилися взяти участь у нашому проєкті.

Сьогодні ми будемо обговорювати питання фемінізму в Україні.

На початку хочу звернути Вашу увагу на декілька моментів:

Ми хочемо почути Вашу власну думку; немає правильних чи неправильних відповідей.

Ми робимо запис нашого обговорення, щоб зберегти суть сказаного і не спотворити Вашу думку, але наша розмова залишиться суворо конфіденційною.

У результатах дослідження отримана від Вас інформація буде представлена відповідно до етичних стандартів дослідження та засад конфіденційності.

Зокрема, не буде вказане ваше ім'я та прізвище у випадку цитування, а тільки узагальнювальна інформація (як-от жінка, регіон чи вікова група), тому саме Вашу відповідь буде складно ідентифікувати.

Орієнтовна тривалість нашого групового обговорення — до 1 години.

Ваша участь у дослідженні є добровільною, Ви можете припинити її у будь-який момент.

ПРИ ПРОВЕДЕННІ ГРУП З ЖІНКАМИ ТА ЧОЛОВІКАМИ З ЕМАНСИПОВАНИМИ ІДЕЯМИ: додаємо поряд з фемінізмом «чи емансиповані ідеї». Якщо на початку проведення групи фіксується несприйняття поняття «фемінізм», лишаємо лише «емансиповані ідеї».

У нашому дослідженні наскрізно використовуються два важливі поняття:

ФЕМІНІЗМ — це рух, який ставить за мету досягнення рівності між чоловіками та жінками в усіх аспектах життя, охоплюючи права,

можливості, доступ до ресурсів, і владу.

ЕМАНСИПОВАНІ ІДЕЇ — це концепції або погляди, спрямовані на визнання й підтримку рівності та вільності для всіх людей незалежно від статі, раси, класу, сексуальної орієнтації тощо.

I. ЗНАЙОМСТВО. РОЗІГРІВ.

Назвіть, будь ласка, ваші імена та розкажіть трішки про себе (фах, улюблена книга)?

Як давно Ви цікавитеся фемінізмом (чи емансипованими ідеями)?

Що для Вас особисто означає фемінізм (чи емансиповані ідеї)?

ОЦІНКА РІВНЯ ЗНАНЬ ЩОДО ФЕМІНІСТИЧНИХ ПЕРСПЕКТИВ ТА ДІЙ

Дякую, що поділилися своїм досвідом. А зараз перейдімо до більш докладного обговорення теми нашого дослідження.

Які перспективи (ТЕМИ, ІДЕЇ, ВИМОГИ) просувають сьогодні феміністки в Україні?

Зондувати: А чи відрізнялися такі ТЕМИ, ІДЕЇ, ВИМОГИ в період до повномасштабного вторгнення?

Які дії (ПРОЄКТИ, ІНІЦІАТИВИ, КАМПАНІЇ) реалізують сьогодні в Україні феміністки та інші суб'єкти (Уряд, організації)?

Зондувати: А чи відрізнялися такі ПРОЄКТИ, ІНІЦІАТИВИ, КАМПАНІЇ у період до повномасштабного вторгнення?

Модераторе, після відповідей зачитайте визначення поняття «сталий розвиток».

СТАЛИЙ РОЗВИТОК — це таке задоволення поточних потреб суспільства, щоб забезпечити його довгострокову стабільність та процвітання.

II. ЗАГАЛЬНЕ СТАВЛЕННЯ ДО ФЕМІНІСТИЧНИХ ПЕРСПЕКТИВ ТА ДІЙ

На Вашу думку, наскільки феміністичні перспективи та дії є актуальними для України?

Зондувати: А для Вашого регіону? Чому?

Зондувати: Як, на Вашу думку, на таку актуальність вплинуло повномасштабне вторгнення РФ до України? Наведіть приклади.

Які стереотипи існують щодо феміністичних перспектив та дій? Що Ви чуєте від свого оточення з приводу теми фемінізму?

На Вашу думку, які є перешкоди для втілення феміністичних ПЕРСПЕКТИВ в успішні дії?

Зондувати: Як усунути ці перешкоди? Хто їх має усувати?

Зондувати: А для Вашого регіону? Чому?

Яким чином феміністичні перспективи та дії впливають на Ваше життя та життя всього українського суспільства під час війни?

Зондувати: А в яких сферах життя такий вплив є найбільш відчутним? Чому?

Наскільки, на Вашу думку, феміністичні перспективи та дії потребують уваги з боку вашої громади, суспільства?

Зондувати: Чи достатньо, щоб ними опікувалися лише феміністичні організації? Хто ще має це робити?

За Вашими спостереженнями щось змінюється/ існують ініціативи, зрушення в напрямі просування феміністичних перспектив чи дій? Наведіть приклади.

Зондувати: Як, на Вашу думку, на це вплинуло повномасштабне вторгнення РФ до України?

III. ПОВЕДІНКА, ДІЇ, ПРАКТИКИ В КОНТЕКСТІ ФЕМІНІСТИЧНИХ ПЕРСПЕКТИВ І ДІЙ

Далі я б хотіла поставити кілька питань про Ваш досвід у фемінізмі. Хочу нагадати, що Ви маєте право ділитися тільки тією інформацією, яку вважаєте за можливе надати нам. Або можете пропустити ці питання.

На Вашу думку, наскільки важливо вживати заходів для впровадження феміністичних перспектив у повоєнній Україні?

Зондувати: А саме у Вашому регіоні? Чому це важливо?

Якщо у Вас був досвід феміністичних дій, поділіться, будь ласка. До яких кроків Ви вдавалися? Чому?

ДЛЯ ТИХ, ЩО РОЗПОВІЛИ ПРО ДОСВІД ДІЙ

Зондувати: Чи допомагав/ підтримував Вас хтось? Чи висвітлювали Ви такі дії в соціальних мережах чи деінде?

Зондувати: Чи взаємодіяли Ви із зацікавленими сторонами (організації, фонди, влада громади)?

Із якими перешкодами ви стикалися на шляху впровадження феміністичних перспектив та дій? У чому саме полягали ці перешкоди?

Зондувати: На Вашу думку, чи відрізнятимуться такі перешкоди для повоєнного періоду в Україні?

ПРИКІНЦЕВІ РЕМАРКИ

Як Вам здається, чи будуть колись в Україні впроваджені феміністичні перспективи/або/ дотримуватися права жінок? А в світі?

Наше інтерв'ю підійшло до завершення. Дякую Вам за таке цікаве обговорення, за те, що відповідали так щиро й докладно. Сподіваюся, це обговорення викликало у вас комфортні емоції. Ще раз дякую за приділений час!